

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ШЕРХАН МҰРТАЗА АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

International Taraz
Innovative Institute
named after Sherkhan Murtaza

ІТІ ЖАРШЫСЫ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛ

№4 (55);
қазан-қараша-желтоқсан
2023 жыл

МАЗМҰНЫ

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ТЕХНОЛОГИЯ

БАС РЕДАКТОР

Е.Б. Саурыков
Н.Ж. Муслимов
М.А. Баяндин
М.Н. Сарыбеков

ТҮТҚАБАЙ Ж.Т., МАЛИКТАЕВА П.М., АНУАРБЕКОВ Н.Н. 3
Өнімнің сапасын бағалау көрсеткіштері және оны талдау әдістері
ГАББАСОВА А.М. 10

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Л.С. Қожамжарова
А.С. Досмаханова

Информатика пәні сабақтарында білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырудың тиімді жолдары

ҚҰҚЫҚ

АЛҚА МҮШЕЛЕРІ

А.Б. Абдуалы,
Ж.Т. Сулейменов,
А.С. Кадырова,
Д.Ы. Нұрмұханбет,
Г.Қ. Қулабекова,
Н.П. Буюклиев
(Болгария),
Қ. Бөлеев,
Ж. Абдула,
М.Н. Немербаев,
Қ.Ө. Тамабаева,
В.А. Арыстанғалиева,
М.М. Молдахметов,
А.С. Құрманбекова,
А.Е. Ботабаева,
М.Н. Нурғабылов,
Ж.А. Қуатбеков,
Н. Асқарбекқызы,
А.Б. Шырақбаев,
М.Б. Онгарбаева,

БЕЙСЕМБЕК Г.А. 18
Азаматтық істер бойынша соттардағы өкілдікті құқықтық реттеу
ТОХТАРОВА К., ЕРСЕЙТОВА А., КУРМАНАЛИЕВА Н. 26
Әйелдерге, жас қыз бен балаларға көрсетілетін зорлық-зомбылық және онымен күрес
АХМЕТҚАЛИ А., ТАТТЫБАЕВА Ж., КУРМАНАЛИЕВА Н. 29
Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің құқықтық аспектілері: қазіргі жағдайы, проблемалары және болашағы
ЖУМАГУЛОВА Б. П. 34
Аитв ауруын жұқтыруға қатысты жауаптылық мәселесі
ЖУМАГУЛОВА Б.П., ӘБДІБЕК А.Н. 37
Нашақорлықтың салдары, есірткі сату қылмысы үшін жауапкершілік
ЖУМАГУЛОВА Б.П., ЖҰМАҒҰЛ Ә.Б. 40
Некоторые уголовно-правовые аспекты при назначении наказания за неоконченное преступление
ТҰРСЫНБЕКОВ Д., АХМЕТҚАЛИ А., ТАТТЫБАЕВА Ж. 46
Азаматтық юрисдикция саласындағы медиация

ФИЛОЛОГИЯ

Т.Ю. Аманов
(Өзбекстан),
А. Сарыбаев
(Қырғызстан)
А. Каплин (Ресей),
А.Р. Соколовский
(Ресей)

БОТАБАЕВА А.Е., КОШКАРБАЕВА Б.Е., ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА Д.Д. 53
Оқушылардың ғылыми ойлауын steam технологиясы негізінде арттыру
БОТАБАЕВА А.Е., ШӘМШІБЕК Б.Е., КЕНЕС А.С. 57
Ерекше жағдайды қажет ететін балалары бар ата-аналарға психологиялық қолдаудың маңыздылығы
БОТАБАЕВА П. Е., ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА Д.Д., ТҰРСЫНБЕК Ә.С. 60
Отбасылық құндылықтарды рухани жаңғыртуда ұлттық тәрбиенің алатын орны
ТАНАЕВ Қ.Т., ЕҢСЕБЕТ А., ТҰНҒЫШБЕКОВА Т. 66
Әлемдік тәжірибедегі паралимпиадалық қозғалыстың өркендеуі

Журнал

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының құрылтайшылығымен қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде үш айда бір рет жарыққа шығады.	ТАНАЕВ Қ.Т., ЖАПАР Н., АБДУЛЛА Д. Дене шынықтыру және спорт мамандардың педагогикалық қызметінің ерекшеліктері	70
Қазақстан Республикасы, Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитеті Мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды қайта есепке қою туралы	ТАНАЕВ Қ.Т., МАҚУЛБЕКОВА А., ДЖАКСЫЛЫКОВ Н. Адам ағзасына тұрыстың бұзылулардың сипаттамасы	73
№ КЗ34ҰРҮ00065377 нөмірімен 24.02.2023 жылы берілген.	АБДЫХАЙРАНОВ У.А., УРАЗОВА Г.М. Қазақ халқының ұлттық спорт ойындарының тарихы	78
	ДЖЕКЕНОВ П.С., ШИЛИБАЕВ Н.А. Жаңа уақыттың екінші кезеңіндегі дене шынықтыру (1871 – 1917 ж.ж.)	82
	КАМЫСБАЕВА Д.К., УРАЗОВА Г.М. Ұлттық ойындар – халықтың рухани қазынасы	87
	НУРЫЛДАЕВ С.С. Еркін күрес техникасы мен тактикасының ерекшеліктері	93
	ДЖЕКЕНОВ П.С., САРСЕНОВ Ж.Б. Шетелде спорт педагогикасын дамытудың негізгі бағыттары	98
	ТАНАЕВ Қ.Т., ДЖЕКЕНОВ П.С. Спорт педагогикасы ғылыми білім жүйесінде	102
	СЕЙДАЛИЕВА Б.М., ЕСІМХАНҚЫЗЫ А., ТЛЕПОВА А.С. Оқушыларға ағылшын тілін оқытуда	106
	ТУЛЕМАНОВА Р.Е., МАРАТОВА А.Н., САХИЕВА А.Ж. инновациялық әдістерді қолданудың маңыздылығы	109
	Заманауи инновациялық ақпараттық технологиялар	

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ТЕХНОЛОГИЯ

УДК 005.63

ӨНІМНІҢ САПАСЫН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ

Тұтқабай Жансұлу Талғатқызы, студент СС-22-1
Маликтаева Пернекүл Маликтайқызы, к.т.н.
Ануарбеков Нұрғиса Нұрланұлы, магистрант

Аңдатпа: Мақала өнім сапасын бағалау үшін қолданылатын негізгі әдістер мен көрсеткіштерге шолу жасайды. Өнімнің сапасын бағалау тексеру процесінде қолданылатын негізгі әдістер мен көрсеткіштердің көмегімен жүзеге асырылады. Қазіргі уақытта нарықтағы бәсекеге қабілеттілік деңгейі жоғары деңгейге жеткенде, тауарлар мен қызметтердің сапасын бағалаудың сенімді құралдарының болуы үлкен маңызға ие. Мақалада өнім сапасының бірнеше негізгі көрсеткіштері қарастырылады, мысалы, сенімділік, тиімділік, функционалдылық, эргономика, қауіпсіздік және т. б. оларды зерттеу барысында статистикалық әдістер, аналитикалық бағалау, тестілеу және т. б. сияқты әдістер мен құралдар қолданылады. Сапалы өнімді әзірлеу мен дайындауда осы әдістер мен құралдарды қолдану өндіріс пен даму процестерін бақылау мен жақсартумен айналысатын мамандар үшін де пайдалы. Сонымен қатар, мұндай мақала сапа менеджменті саласындағы зерттеулермен айналысатын студенттерге, сондай-ақ академиялық секторға қызығушылық тудыруы мүмкін.

Кілт сөздер: Көрсеткіш, сапа, бағалау, әдіс, өнім, қауіпсіздік, бақылау.

Аннотация: В статье дается обзор основных методов и показателей, используемых для оценки качества продукции. В современных условиях, когда уровень конкуренции на рынке достигает высокого уровня, важно иметь надежные инструменты оценки качества товаров и услуг. В статье рассматриваются несколько основных показателей качества продукции, таких как надежность, долговечность, функциональность, Эргономика, безопасность и т. методы и инструменты, используемые при анализе этих показателей, такие как статистические методы, экспертная оценка, тестирование и т. д. Рассматриваются как методы, применяемые на этапе проектирования и разработки продукта, так и методы, применяемые на этапе контроля качества готового продукта или услуги. Статья будет полезна как специалистам, занимающимся контролем качества продукции, так и менеджерам, принимающим решения по улучшению и оптимизации процессов производства и

развития. Это также будет интересно студентам и академическому сектору, которые занимаются исследованиями в области управления качеством продукции.

Ключевые слова: показатель, качество, оценка, метод, продукт, безопасность, контроль.

Abstract: The article provides an overview of the main methods and indicators used to assess product quality. In modern conditions, when the level of competition in the market reaches a high level, it is important to have reliable tools for assessing the quality of goods and services. The article discusses several main indicators of product quality, such as reliability, durability, functionality, ergonomics, safety, etc. methods and tools used in the analysis of these indicators, such as statistical methods, expert assessment, testing, etc. Both the methods used at the stage of product design and development and the methods used at the stage of quality control of the finished product or service are considered. The article will be useful for both specialists involved in product quality control and managers who make decisions to improve and optimize production and development processes. It will also be of interest to students and the academic sector who are engaged in research in the field of product quality management.

Keywords: indicator, quality, assessment, method, product, safety, control.

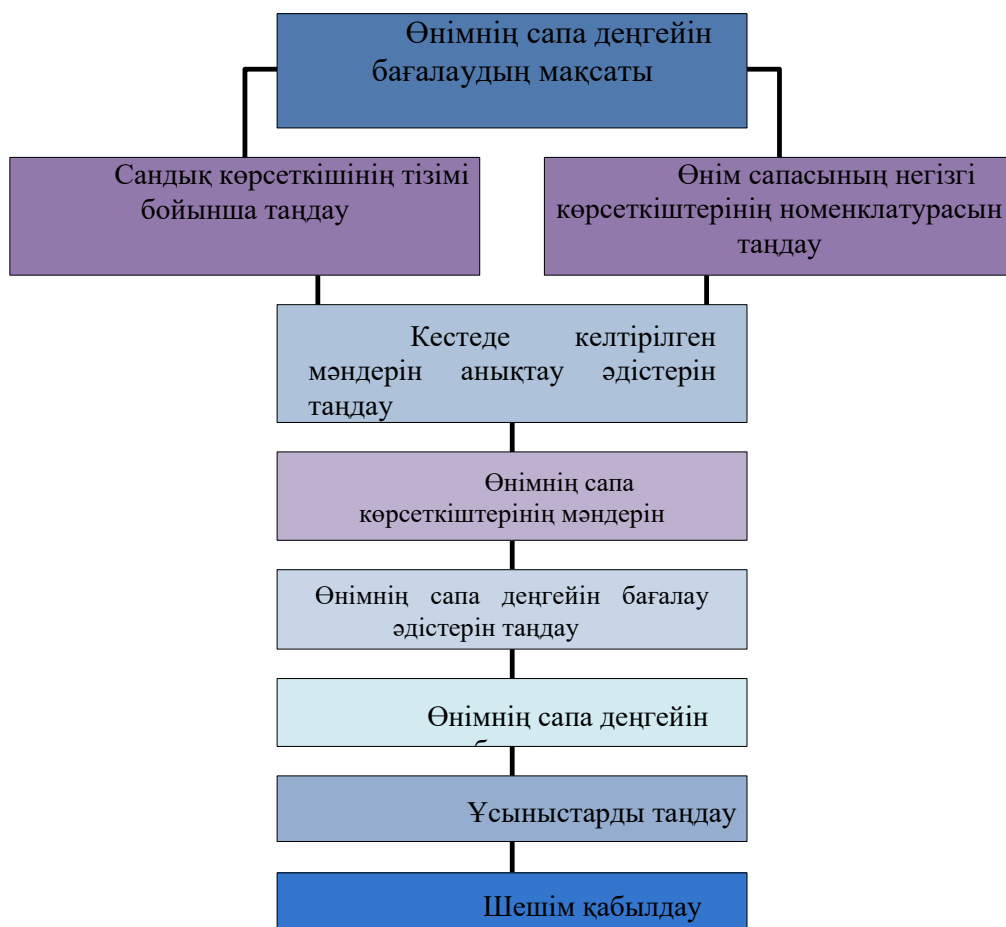
Өнімнің сапасын бағалау өндірістің әртүрлі салаларындағы компаниялар үшін маңызды міндет болып табылады. Әдетте, өнімнің сапасы тұтынушылардың қанағаттануына, сатылымына және компанияның беделіне тікелей әсер етеді. Нарықтағы бәсекелестіктің артуына байланысты сапаны жүйелі түрде тексеру және бағалау және өндіріс процесін бақылау қажет. Бұл мақалада біз бағалаудың негізгі көрсеткіштерін және оларды өлшеу әдістерін қарастырамыз.

Сапа мәселелерін шешу үшін өнімнің өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде сапаны бағалау қажет. Өнім сапасын бағалау пайдалану мен өндірудің әртүрлі кезеңдерінде сапаны ұйымдастыруды және стандарттауды қамтиды.

Өнімнің сапа деңгейі оның сапа деңгейімен анықталады, ол бағаланатын өнімнің негізгі сапа көрсеткіштерімен салыстырылады. Бұл жағдайда базалық деңгей нақты нүктеге жету үшін қажет белгілі бір уақыт аралығы болып табылады [1].

Өнімнің сапа деңгейін бағалау бағаланатын өнімнің сапа көрсеткіштерін таңдауды, олардың мәндерін анықтауды және базалық режимде таңдалған көрсеткіштермен салыстыруды қамтиды. Өнімнің сапа көрсеткіштерін таңдау мақсаттар мен пайдалану шарттарын, сондай-ақ тұтынушылардың талаптарын ескере отырып жүзеге асырылады және нақты пайдалану саласындағы өнім сапасының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

Сапа деңгейін бағалауды кезеңдерге бөлуге болады. Шығарылатын өнімнің сапа деңгейін бағалау кезеңдері 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 - Өнімнің сапа деңгейін бағалау кезеңдері

Сапа көрсеткіштерінің мәндерін анықтау әдістерін ақпарат алу тәсілдері мен ақпарат көздері бойынша бөлуге болады [2].

Ақпарат келесі әдістер бойынша алынады:

- өлшеу бойынша;
- тіркеу бойынша;
- органолептикалық әдіспен;
- есеп айырысу түрлері бойынша.

Өлшеу әдісі өнімнің дизайнында стандартты немесе қосымша болып табылатын және деректерді алу үшін қолданылатын техникалық өлшеу құралдарын қолдануға негізделген. Мұндай құралдардың мысалдары вольтметрлер, амперметрлер, спидометрлер және тағы басқа құрал түрлерімен өлшенеді.

Тіркеу әдісі белгілі бір заттардың санын санау кезінде ақпарат алуға, оқиғаларды жұмсауға негізделген. Мысалдар сынақ барысында өнімнің істен шығу санын, өнімді құру және оны пайдалану шығындарын есептеу болуы мүмкін. Тіркеу әдісінің көмегімен патенттік-құқықтық көрсеткіштер, стандарттау және біріздендіру көрсеткіштері, шығарылатын өнімнің технологиялылығы мен үнемділігі көрсеткіштері айқындалады.

Органолептикалық әдіс сезім мүшелерін қабылдауды талдау кезінде алынған ақпаратқа негізделген. Бұл жағдайда ақпараттың сенімділігі жұмысты орындайтын қызметкерлерге сондай-ақ қызметкердің қабілеттерін арттыру үшін микроскоп,

микрофон, үлкейткіш әйнек және т.б. сияқты техникалық құралдарды қолдануға байланысты.

Есептеу әдісі өнімнің сапалық көрсеткіштерінің оның параметрлеріне теориялық және эмпирикалық тәуелділіктерін қолданудан тұрады. Есептеу әдісінің негізгі қолданылуы өнімділік, қуат, беріктік және т. б. сияқты қажетті көрсеткіштерді есептеу үшін өнімді жобалау сатысында кездеседі.

Бұл әдістердің барлығын өнімнің өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде қолдануға болады. Мысалы, өлшеу және тіркеу әдістері жобалау кезеңдерінде қолданылады-техникалық, өндіріс және пайдалану, ал органолептикалық және өлшеу бақылау әдістері қабылдау және сынау кезеңдерінде қолданылады.

Сапа көрсеткіштерін бағалау әдістері сапа көрсеткіштерінің мәндерін келесі әдістер бойынша анықтайды:

- қарапайым;
- салыстырмалы;
- әлеуметтік.

Дәстүрлі әдісті ұйымның арнайы есеп айырысу бөлімшелерінің қызметкерлері қолданады. Сараптамалық әдісті сарапшы мамандар қолданады (дегустаторлар, дизайнерлер, тауартанушылар және т.б.). Сараптамалық әдісті қолданған кезде объективті әдістермен Анықталмайтын сапаның эргономикалық және эстетикалық көрсеткіштері анықталады.

Социологиялық әдіс нақты және әлеуетті өнім тұтынушыларының пікірлерін жинау арқылы қолданылады.

Сондай-ақ, өнімнің сапа деңгейін бағалау үшін келесі әдістер қолданылады:

- дифференциалды әдіс;
- кешенді әдіс;
- аралас әдіс.

Кәдімгі өлшеудің негізгі әдісі-негізгі мәндерге негізделген сапа көрсеткіштерін анықтау үшін қолданылатын дифференциалды әдіс. Дифференциалды әдіс көрсеткіштерді қолданады өлшем бірлігі. Өнімнің сапасын салыстырмалы бағалау көрсеткіштері 4 формула бойынша есептеледі [3].

$$Q_i = \frac{P_i}{ib}$$

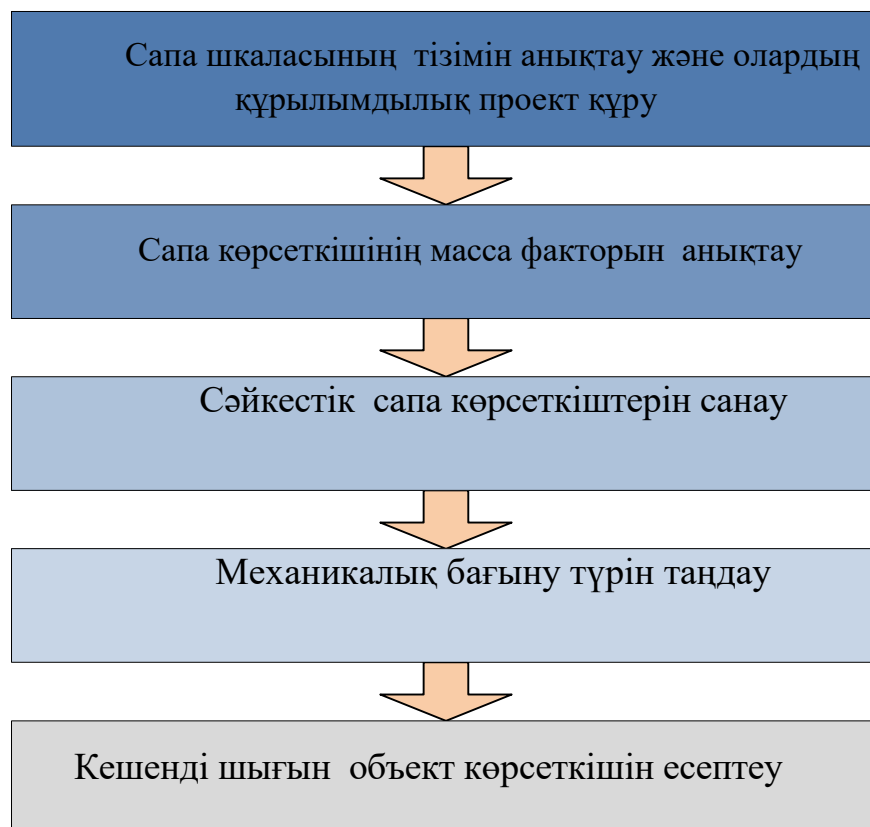
мұндағы P_i - бағаланатын өнімнің сапалық көрсеткішінің i мәні;

$P_i b$ – базалық көрсеткіш ретінде қабылданған i көрсеткіштің мәні;

$i = 1, \dots, n$ -бағаланатын сапа көрсеткіштерінің саны.

Егер есептеу нәтижелері бойынша кейбір салыстырмалы көрсеткіштер жақсы болса, ал басқалары нашар болса, онда олар сапалық көрсеткіштерді бағалаудың кешенді және аралас әдістерін қолданады.

Кешенді әдіс кешенді (бірлік) көрсеткіштерден функцияны білдіретін өнімнің жалпыланған сапалық көрсеткішін қолдануды қамтиды, ал жалпыланған сапалық көрсеткіш негізгі (өнімнің негізгі мақсатын көрсететін), интегралды немесе орташа өлшенген көрсеткіш болуы мүмкін. Кешенді сапалық көрсеткішті есептеу алгоритмі 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 - Кешенді сапа көрсеткішін есептеу алгоритмі

Негізгі және интегралдық көрсеткіштерге негізделген сапа деңгейін бағалау негізгі және интегралдық көрсеткіштерді анықтаудағы қиындықтарды бағалау үшін қолданылатын сапа көрсеткіштерінің орташа мәнін пайдаланады. Арифметикалық формула әсіресе орташа мән бойынша сапа көрсеткішін есептеу үшін қолданылады (формула 2):

$$W = \sum_{i=1}^n m_i Q_i$$

мұндағы W - орташа өлшенген арифметикалық;

m_i - i -көрсеткіштің салмақ параметрі;

Q_i - салыстырмалы i -сапалық көрсеткіш;

$i = 1, \dots, n$ - өлшенген көрсеткішті құрайтын көрсеткіштер саны.

Салыстырмалы көрсеткіштердің мәндерінің айтарлықтай айырмашылығы бар орташа салмақты есептеуді жүргізу ұсынылады. Орташа өлшенген (V) есептеу 3 формулада берілген:

$$V = G(Q_i)^{m_i}$$

Осы өнімдердің сапалық көрсеткіштерінің салыстырмалы мәндерінің орташа өлшенген орташа мәніне тең өнімдер сапасының кешенді көрсеткіші (қарастырылып

отырған уақыт кезеңінде шығарылған) сапа индексі болып табылады. Сапа индексі 3 формула бойынша есептеледі.

$$V = \prod_{i=1}^n G(Q_i)^{m_i}$$

өнім сапасының i индексі қайда;

B_i - өнімнің i түрінің салмақ коэффициенті;

K_i - өнімнің i түрінің кешенді сапалық көрсеткіші;

K_{ib} -өнімнің i түрінің негізгі кешенді сапалық көрсеткіші;

$i = 1, \dots, n$ -өнім түрлерінің саны.

Салмақ коэффициентін есептеу 4 формулада берілген.

$$B_i = \frac{C_i}{\sum_{i=1}^n C_i}$$

мұндағы C_i - қарастырылып отырған кезеңдегі i -түрдегі өнімнің құны.

Ақау индексі (I_d) қарастырылып отырған кезеңде шығарылған әртүрлі өнім түрлерінің кешенді сапалық көрсеткіші болып табылады. Бұл осы өнімдердің ақау коэффициенттерінің орташа өлшенген мөлшеріне тең (өнім бірлігіне шаққандағы ақаулардың орташа өлшенген саны). Ақау индексінің есебі 5-өрнекте ұсынылады.

$$I_d = \sum_{i=1}^S B_i Q_i$$

мұндағы Q_i - өнімнің i түрінің салыстырмалы ақау коэффициенті (өнім өндірісінің сапа көрсеткіші).

Ақау коэффициентін есептеу 6-өрнекте берілген.

$$Q_i = \frac{D}{D_6}$$

мұндағы D - қарастырылып отырған кезеңде шығарылатын өнімнің ақау коэффициентінің мәні;

D_6 -базалық кезеңдегі өнімнің ақау коэффициентінің негізгі мәні.

Сапа және ақау индекстерін қолдана отырып, олар өндірілетін өнімнің сапасын тұтастай бағалайды және қызығушылық кезеңіндегі сапаның өзгеруін талдайды.

Аралас әдіс өнімнің сапасын бағалайтын жеке және кешенді көрсеткіштерді жиынтық қолдануға негізделген. Өнімнің сапасы тек бір қасиетпен шектелмейді, бұл қасиеттер жиынтығы. Өнімнің қасиеттері сапа көрсеткіштерінде сандық түрде ұсынылған. Қасиеттерді ондық топтар мен оларға сәйкес индикаторлар бойынша жіктеу жалпы қабылданған: жалпыға мәлім, ыңғайлылық, сенімділік, технологиялылық, стандарттау және бірлік, эргономикалық, эстетикалық, патенттік-құқықтық, көлік және қауіпсіз көрсеткіштер.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, дифференциалды әдісті қолдану өнімнің әр қасиеті мен сипаттамасын қалғандарынан бөлек санау және бағалау қажет болған кезде анықталады.

Сапа деңгейін бағалаудың кешенді әдісін қолдану қасиеттер мен сипаттамалар жиынтығының кешенді көрсеткіштерін қолдана отырып жүзеге асырылады, қажет болған жағдайда күрделі өнімнің сапасын дәл бағалау үшін қолданылады.

Сапа деңгейін бағалаудың аралас әдісі өнімнің сапасы туралы жалпы қорытындыны анықтау үшін шығарылатын өнімнің барлық маңызды қасиеттерін ескере отырып, қасиеттері мен сипаттамаларының үлкен жиынтығы бар күрделі техникалық өнімнің сапасы мен техникалық деңгейін бағалау үшін қолданылады [4].

Қорытынды

1. Сапа-бұл өнімнің мақсатына сәйкес белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандыруға жарамдылығын анықтайтын қасиеттер жиынтығы.

2. Өнімнің сапасы тек бір қасиетпен шектелмейді, бұл қасиеттер жиынтығы. Өнімнің қасиеттері сапа көрсеткіштерінде сандық түрде ұсынылған. Қасиеттерді ондық топтар мен оларға сәйкес индикаторлар бойынша жіктеу жалпы қабылданған: жалпыға мәлім, ыңғайлылық, сенімділік, технологиялылық, стандарттау және бірлік, эргономикалық, эстетикалық, патенттік-құқықтық, көлік және қауіпсіз көрсеткіштер.

Өнімнің сапасын бағалау өнімнің тұтынушылардың талаптары мен үміттеріне сәйкестігін анықтаудың маңызды процесі болып табылады. Өнім сапасын бағалау процесінде дизайн, функционалдылық, сенімділік, үйлесімділік, эргономика және т. б. сияқты факторлар ескеріледі. Өнімнің сапасын бағалау әртүрлі әдістер мен құралдардың көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін, соның ішінде сынақтар, тексерулер, шолулар мен рейтингтерді талдау, бәсекелестермен салыстыру және т.б.

Өнімнің сапасын бағалау нәтижелері өнімді жақсарту, технологиялық процестерге өзгерістер енгізу, техникалық құжаттаманы жаңарту және өнімнің маркетингтік стратегиялары мен даму жоспарларын әзірлеу үшін қолданылады. Өнімнің сапасын бағалау барлық жағынан компания үшін көп құндылыққа ие, өйткені ол тұтынушылардың қанағаттануына, олардың адалдығына және компаниямен ұзақ мерзімді өзара әрекеттесуіне тікелей әсер етеді. Өнімнің сапасыздығы тұтынушылардың кетуіне, шығындардың жоғалуына және кәсіпорынның дамуының баяулауына әкеледі.

Қорытындылай келе, өнімнің сапасын бағалау бизнесте маңызды рөл атқарады, бұл компанияларға өз өнімдерін жақсартуға, тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға және нарықта бәсекеге қабілетті болуға көмектеседі. Өнім сапасын үнемі бағалау шиеліністерді ерте кезеңдерде анықтауға және жоюға мүмкіндік береді, бұл тұтынушылардың сенім деңгейін арттыруға және компанияның нарықтағы позициясын нығайтуға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Аристов, О. В. Сапа менеджменті [Мәтін]: Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы / О. В. Аристов. -М.: ИНФРА-М, 2016. – 240 б.
2. Басовский, Л.Е. Сапа менеджменті [Мәтін]: оқулық / Л. Е. Басовский, В. Б. Протасьев. -М.: ИНФРА-М, 2016. – 212 б.

3. Богатин, Ю. В. Кәсіпорын жұмысының сапасы мен тиімділігін экономикалық бағалау [Мәтін] / Ю. В. Богатин. -М.: Стандарттар басылымы, 1991. – 216 б.
4. Глудкин, О.П. Сапаны әмбебап басқару [Мәтін]: Университеттерге арналған оқулық / О. П. Глудкин [және т. б.]: ред. О. П. Глудкина. - М.: Жедел желі-Телеком, 2001. - 600 б.

ӘОЖ 372.862

ИНФОРМАТИКА ПӘНІ САБАҚТАРЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

**Габбасова Айнагуль Мухаметовна, информатика пәнінің мұғалімі
Жамбыл облысы, Меркі ауданы №28 ЖОББМ**

Андатпа. Мақалада информатиканы оқытуда заманауи АКТ технологияларының әртүрлі нұсқаларын пайдалану арқылы мектеп білім алушыларының танымдық белсенділігін арттыру процесінің әртүрлі тәсілдері мен компоненттері қарастырылған. Танымдық қызығушылықтың дамуы мен информатика білімінің байланысы көрсетіліп, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы танымдық іс-әрекеттің белсендірілуін анықтайтын факторлар көрсетілді, информатика сабағында танымдық қызығушылықтың қалыптасу кезеңдері ашылды. Білім алушылардың АКТ технологияларымен өзара әрекеттесуі, ең соңында, мақалада заманауи АКТ технологияларының түрлері, информатика сабағында білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыру технологиялары берілген.

Кілт сөздер: информатика, АКТ-технологиялар, білім беру, білім алушылар, танымдық іс әрекет, сабақ.

Аннотация. В статье исследуются различные подходы и компоненты процесса активизации познавательной деятельности обучающихся школ путём применения различных вариантов современных ИКТ-технологий при изучении информатики. Показана связь развития познавательного интереса и обучение информатике, продемонстрированы факторы, которые указывают на активизацию познавательной деятельности благодаря использованию информационно-коммуникативных технологий, раскрыты этапы формирования познавательного интереса на уроках информатики при взаимодействии обучающихся с ИКТ-технологиями, наконец, в статье представлены виды современных ИКТ-технологий для активизации познавательной деятельности учащихся на уроках информатики.

Ключевые слова: информатика, ИКТ-технологии, образование, обучающиеся, познавательная деятельность, урок.

Annotation. The article examines various approaches and components of the process of enhancing the activity of students through the use of various options for modern ICT technologies in the study of informatics. The relationship of the development of cognitive interest in computer science lessons is shown in the interaction of students with ICT technologies, finally, the article presents the types of modern ICT technologies for enhancing the cognitive activity of students in computer science lessons.

Keywords: informatics, ICT technologies, education, students, cognitive activity, lesson.

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында еліміздің білім беру жүйесінің басты міндеттері атап көрсетілген. Соның бірі: «Білім беру жүйесін ақпараттандыру, оқытудың жаңа технологиясын енгізу, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу» делінген. Бұл міндеттерді шешу үшін әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерге жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа ақпараттық технологияларға, әлеуметтік, тұлғалық және жеке құзыреттіктерге ие болуы және де күнделікті әдістемелік жұмысты жүйелі түрде ұйымдастыруы тиіс. [1, 17 б.]. "Информатика сабақтарында білім алушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыру" әдістемелік тақырыбымен жұмыс жасай отырып, мен кейбір тұжырымдарға келдім:

1. Білім алушылардың танымдық іс-әрекетіне ерекше назар аудару керек, өйткені информатика сабақтарында білім алушылардың белсенділігін арттыру қиын емес. Бұл әрекет негізінен білім алушылардың компьютерді тек ойын-сауық құралы ретінде қабылдауымен байланысты. Және, сәйкесінше, компьютерді есептеу құралы, ақпаратты іздеу, өңдеу, беру құралы ретінде зерттеу, т.б. ақпараттық процестерді жүзеге асырудың ең маңызды құралы ретінде, сайып келгенде, компьютерлердің құрылымы мен жұмыс істеу принциптерін зерттеу білім алушылардың көпшілігі үшін екінші орынға шығады.

2. Білім алушылардың танымдық белсенділігін информатика құралдарымен (дәлірек айтсақ, ақпараттық технологиялар) жандандыра отырып, пәнаралық байланыстарды заманауи мультимедиялық мүмкіндіктермен және информатика сабағының білім алушылар үшін белгілі маңыздылығымен ұштастыра отырып, осындай жандандырудың көптеген тәсілдері, әдістері мен құралдарын табуға болады [2, 9 б.].

Сонымен, біздің алдымызда монетаның екі жағы бар: біреуінде – ақпараттық технологиялар информатика сабақтарында танымдық қызметті жандандыру құралы ретінде, екінші жағынан- білімнің басқа салаларына қызығушылықты жандандырудың кең мүмкіндіктерге ие- информатика пәні. Осы процестерді жүзеге асыру үшін информатика пәнінің осы үлкен потенциалын қалай пайдалануға болады?

Алдымен сұрақтың бірінші жағын қарастырайық. Ол үшін алдымен психологияға жүгініп, қарапайым психологиялық әдісті қолданайық: өзімізді білім алушының орнына қоямыз. Ол информатика сабағынан не күтеді? Балалардың көпшілігі информатикаға компьютерлік техниканың мүмкіндіктері арқылы көңіл көтеру мақсатымен келетін шығар. Ойын-сауық құралдары ойындар, бейнелер, музыка, суреттер болуы мүмкін, яғни көрнекі түрде тартылатын барлық нәрсе интерактивті қатысуға мүмкіндік береді. Мұның бәрі бір сөзбен- "мультимедиа" деп аталады. Неліктен бұл керемет мотивациялық құралды дұрыс бағытқа бағыттамасқа. Оның үстіне бүгінгі таңда мультимедиялық және интерактивті материалдарды құрудың көптеген құралдары бар. Сонымен, информатика сабағында білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыру үшін ең алдымен оқу материалын барынша мультимедиялық және интерактивті түрде беру қажет. Мұндай материалды келесі түрде ұсынуға болады:

- ❖ презентациялар (олардың көмегімен материалды суреттей алуға болады немесе білім алушыларға өз бетінше оқуға мүмкіндік беруге болады, ал бұл неғұрлым маңызды);
- ❖ компьютерлік ойындар (әрине, дамытушы немесе танымдық материалды қамтитын ойындар);
- ❖ интерактивті бағдарламалар, тесттер (оқушы оқу процесіне неғұрлым көп қатысқан сайын, игерілген білім, іскерлік пен дағды соғұрлым маңыздырақ болады);
- ❖ графикалық демонстрациялық материалдар (бұл қарапайым плакаттар, стендтер, үлестірмелі материалдар сияқты болуы мүмкін, ал егер бұл оқушының өзі тауып, компьютерден қарайтын суреттер болса жақсы);
- ❖ бейнелер немесе анимациялық фильмдер (және оқушының, мысалы, 11-сыныпта, кем дегенде тәрбиелік мәні болса, сабақта мультфильм көруінде еш ұяты жоқ).

Жеті рет естігеннен бір рет көрген жақсы - бұл түсінікті. Бірақ мұны кем дегенде бір рет өз қолымен орындау одан да маңызды. Сонда біліммен қатар іскерлік пайда болады. Ал мұны бірнеше рет жасаса, шеберлік қалыптасады. Сондықтан информатика сабақтарында білім пайда болатын білі алушылардың іс-әрекетінің практикалық бағытына басымдық берілуі керек [3, 11 б.].

Бұл жерде ең маңыздысы орындалған әрекеттердің нәтижесі болып табылады. Нәтижесі немесе мақсаты оқу болып табылатын бұл әрекет түріне әлсіз немесе орташа білім алушының тартылуы екіталай. Қазіргі уақытта оқу «модадан» шықты. Сонымен қатар, білім алушылардың көпшілігі мектепте алған білімдерінің рөлін жиі түсінбейді. Сондықтан кез келген практикалық жұмыстың нәтижесі міндетті түрде білім алушы үшін жеке мәнге ие болуы керек, яғни мотив ретінде болғаны абзал. Осындай мотивтердің бірі бинарлық (екілік) сабақтар болуы мүмкін. Білім алушы информатикаға да, басқа пәндерге де қызығушылық танытып, екі пәннің тапсырмаларын орындайды, дайындыққа әлдеқайда аз уақыт жұмсайды және бірден бірнеше баға алады. Бұл жағдайда білімге деген мотив пайда болып, одан әрі әрекетке деген ұмтылыс дамиды [4, 21 б.].

Бұл мәселені шешудің тағы бір құралы- жоба әдісі болуы мүмкін. Соңғы жылдары ол туралы көп айтылды және жазылды. Мен тек жобалық іс-шаралар жүзеге асырылатын білім беру міндеттеріне байланысты әр түрлі формада болуы мүмкін екендігіне назар аударамын: бұл бүкіл оқу жылына немесе одан да көп уақытқа арналған үлкен жоба болуы мүмкін (ол өтпелі болуы мүмкін, яғни классикалық сабақтарды үзбеуі мүмкін), мүмкін – бір немесе бірнеше сабақтарға арналған жоба (шағын жоба). Әрине, кез-келген қызметті жобаға айналдыру мүмкін емес және орынды емес [5, 21 б.].

Мен келесі әдістерді қолдана отырып, білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырудың тағы бірнеше мысалын келтіремін:

- ❖ білім алушының жеке қызығушылығын белгілеу арқылы оның іс-әрекетінің мақсаттарын ерекше түрде тұжырымдау (бұл тіпті белгіге қызығушылық болсын; немесе осы практикалық әрекетті еңсеру керек маңызды міндеттерді шешудегі кезең ретінде белгілеу);
- ❖ практикалық іс-әрекетке ойын, бәсекелестік сәт қосыңыз, содан кейін ол кем дегенде уақытша мәнге ие болады;
- ❖ әрекет кезінде ерекше атмосфераны құру, сабақты стандартты емес ету.

Практикалық іс-әрекеттің дамытушылық сипатта болуы өте маңызды, сондықтан ол ең аз нұсқауларды және максималды дербес зерттеу, іздену және талдау

әрекеттерін қамтуы керек. Балаға дұрыс алгоритмді өзі табуға мүмкіндік берілсе, мүмкін оның шешімі ең табысты және түпнұсқа ретінде болуы мүмкін. Ақырында, бағдарламалау жиі орын алатын күрделі немесе «қызықсыз» материалды оқу кезінде танымдық белсенділікті арттыру үшін мен ең басынан бастап осы немесе басқа зерттелетін материал бере алатын таңғажайып нәтижелерді көрсетуді ұсынамын. Мысалы, үйреніп жатқан бағдарламалау тілі арқылы жасалған, таңғажайып әрекеттерді орындайтын шағын бағдарламалардың жұмысын көрсете аласыз: шағын конструктор, үй, ақ қала және басқа суреттерді жинауға мүмкіндік береді, әуенді ойнатады және т. б. мұндай демонстрациядан кейін кейбір білім алушылар осындай нәрсені ғана емес, сонымен қатар бағдарламалау өнерінің бірнеше есе жақсы туындысын жасауға ниет білдіреді [6, 21 б.].

Енді ақпараттық технологиялар арқылы информатика сабақтарында білім алушылардың білімнің басқа салаларына деген танымдық қызығушылығын қалай арттыруға болатындығы туралы. Мұнда пәнаралық байланыстар көмектесе алады. Оларды қалай жүзеге асыруға болады? Осындай құралдарды қолданып көруге болады:

- ❖ сабақтарды біріктіру;
- ❖ информатика шешетін міндеттерге басқа салалардан білімді енгізу;
- ❖ ақпараттық технологиялар арқылы басқа салалардың мәселелерін шешу;
- ❖ бұл тағы да менің сүйікті бинарлық сабақтарым. Тек объектілер арасындағы байланысты әрдайым табуға болатындығын атап өткім келеді, тіпті егер ол анық көрінбесе де.

Компьютер бүгінде өмірдің барлық салаларына еніп, көптеген мәселелерді шешудің құралына айналады.

Тәжірибе көрсеткендей, жоба әдісі оң нәтиже береді. Жұмыстар үлкен қызығушылықпен және толқумен, сапалы орындалады. Бала өзін жайлы сезінеді. Оның өзі қаншалықты сәтті жұмыс істегенін көреді, жобаның мақсатына жетумен салыстырғанда белгі аз маңызды факторға айналады. Мұғалімнің жұмыс барысында көрсетілген жеке қасиеттерін бағалауы оқушы үшін берілген білім үшін пән бойынша белгіден гөрі маңызды болады. Осылайша, өткен материалды қайталау кезінде білім алушылардың оң мотивациясы жасалады.

Білім алушылардың зерттеу жұмысын ұйымдастыру және жоба жұмысын жасауға мақсатты, әрі жүйелі түрде бағыттау керек екені - бүгінгі күн талабы. Сондықтанда жобалау технологиясының информативны оқытудағы тиімділігі күннен күнге артуда.

Жобалау технологиясын қолданудағы негізгі алдыға қояр мақсат – білім алушылардың қызығушылық ынтасын дамыту, өзбетімен жұмыстарын жүргізу арқылы білімдерін жетілдіру, ақпараттық бағдарлау біліктілігін қалыптастыру және сыни тұрғыда ойлау қабілетін арттыру арқылы әртүрлі қоғамдық ортада өзін-өзі көрсете білуге бейімдеу.

Егер білім алушы жоба тақырыбын ұрыс таңдай отырып, жоспарлай білсе, оны дұрыс орындай алса - ол болашаққа дұрыс бейімделген тұлға болып қалыптасады. Әртүрлі жағдаяттарда дұрыс шешім қабылдай отырып, әртүрлі адамдармен тіл табыса отырып, әр ортада дұрыс бағыт-бағдар бере алады.

Жобаның тиімділігі - көзбен көріп, құлақпен естіп, есте сақтай отырып оқушыны ізденіске, іскерлік пен танымдық ынтаға, шығармашылық қабілетті жетілдіру арқылы түрлі мәселелерді шеше білуге, тапқырлыққа, жаңа ғылыми ізденіске жетелеуде [7, 12 б.].

Жобалау технологиясының негізінде – білім алушылардың жұппен немесе топпен бірігіп дайындайтын шығармашылық жұмыстар жатыр. Жоба жұмыстарын ұйымдастыру үшін, оны жоспарлай білу қажет:

Информатика пәнін оқытуда жобалау технологиясын қолдану үшін:

Білім алушының коммуникативтік дағдылары қалыптасуы қажет

- ❖ сауалдар қою (басқа оқушының пікірін білу, ақпарат жетіспегенде мұғалімнен сұрау);
- ❖ дауысымен басқару;
- ❖ өз көзқарасын білдіру (барлығына түсінікті түрде өз ойын ашу, дәлелдеу)

келісімге келу;

Білім алушының ой — өрісінің дамуы, «ақыл - ой толықтығы»

- ❖ талдау, біріктіру әрекеттерінің дамуы;
- ❖ салыстырмалы талдау жасау;
- ❖ негізгіні бөліп көрсету;
- ❖ жалпы әрекет әдісін табу, оны қолдану мүмкіндігі;

Өзіндік бағалау әрекеті

- ❖ өзінің және басқаның жұмысын шынайы бағалау;
- ❖ нәтижені және оқу міндеттерінің шешілу барысын бағалау дағдысы;
- ❖ кемшіліктерді көру.

Мультимедиа технологиясын қолдану әдістемесі сабақтың әр кезеңдерінде білім беру жүйесін басқаруды жетілдіреді; оқу тәсілдерін күшейтеді; білім алушылардың ақпараттық мәдениетін жоғарылатуға мүмкіншілік береді, тәрбиелейді және оқыту санасын жақсартады; білім алушылардың қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар облысында білім алушыларды дайындау деңгейін жоғарылатады; компьютердің ойын құрылғысынан басқа мүмкіншіліктерін (демонстрациялау) көрсетеді.

Мультимедиалық сабақтар келесі дидактикалық міндеттерді шешуге көмектеседі: пән бойынша базалық білімін бекіту; алынған білімді жүйелеу; өзіндік бақылау дағдыларын қалыптастыру; жалпы білім алуда, сонымен қатар арнайы пәндерді оқуда дәлелдерін қалыптастыру; оқу материалымен жұмыс істеуде білім алушылардың өзіндік жұмыс жасауына оқу-әдістемелік көмек көрсетуге.

Бұл технология оқу материалын хабарлау және білім алушылардың ақпаратты меңгеруін ұйымдастыру арқылы, көзбен көру жадын іске қосқанда арта түсетін қабылдау мүмкіндіктерімен қамтамасыз ететін әдіс. Білім алушылардың көпшілігі естігенін 5%, көргенін 20 % есте сақтайтыны белгілі. Ал бір уақытта аудио және видеоақпаратты қолдану еске сақтауды 40-50%-ке дейін арттырады.

Мультимедиалық бағдарламалар ақпараттарды әртүрлі формада беруді, сонымен қатар оқыту үрдісін әсерлі етеді. Сондықтан Қазақстанның болашағы үшін сауатты шешім қабылдай және орындай алатын қазіргі заманғы білім деңгейі бар мамандар даярлауда жаңа мультимедиалық құралдарды сабақта қолдану білім алушылардың түсіну қабілетін дамыту, білім беруді ақпараттандыру жағдайында біліктілігін арттыру қажет. Былайша айтқанда, арнайы сабақтарда заман талабына қарай

ақпараттық мультимедиялық технологияларды қолдану білім алушының да, оқытушының да белсенді дамуына бағытталған.

Жаратылыс-математикалық пәндерін оқытуда, мысалы, мультимедиялық технологияларды қолдану материалды нақтылауға, түсінікті және көрнекі, оңай сіңетін диаграммаларды, кестелер мен графиктерді құруға мүмкіндік береді. Ақпараттық-компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін пайдаланудың арқасында танымдық қызығушылық қалыптасады, жанды эмоционалды бейне мен оқытылатын материалға жеке қатынасы да пайда болады, дәстүрлі және жаңа ақпарат көздері арасындағы қайшылық жойылады.

Информатиканы оқыту барысында білім алушылардың білімін бақылау үшін осы дәстүрлі әдістермен қатар бақылаудың дәстүрден тыс түрлері, рефераттар, конкурстық жобалар, әртүрлі танымдық ойындар қолдануға болады.

Информатика курсы бойынша білім алушылардың білімін бақылауға, жаңа білім беруге болатын пайдаланған ойындардан мысал келтірсем;

1.7 – 8 сыныптар үшін; «Не? Қайда? Қашан?». Ойын үш кезеңнен тұрады.

1-ші кезеңде ойынға қатысатын 6 баланы таңдап алу. Мұнда сұрақтарға нақты әрі тез жауап беретін балаларды таңдау керек;

2-ші кезеңде сұрақтар логикалық есептер;

3-ші кезең компьютерлік техника информатикаға байланысты сұрақтар қою.

2. «Даналық ағашы». Оқушылар мәтінді жылдам әрі мұқият оқып шығуы керек. Оқыған мәтінге байланысты білім алушылар сұрақтар құрастырып мұғалім алдындағы қорапшаға салуы керек. Мәтінді қайтадан мұқият оқып шығып қорапшадағы сұрақтарға кезектенсе жауап береді. Қалған білім алушылар құрастырылған сұрақты және жауапты бағалайды. Мұғалім ең жақсы жауап пен ұтымды құрастырылған сұрақты анықтайды.

Осындай ойын арқылы ұйымдастырылған сабақ балаларға жеңіл әрі тартымды, әрі түсінікті болады. Ойын сабақтары білім алушылардың өздігінен жұмыс істеуге, ойлау қабілетін дамытуға үйретеді. Ойын кезінде балалардың достық сезімін оятып, бір - біріне қамқорлығы, ұжымдық бірлігі нығаяды. Балаларды жақсылыққа, қайырымдылыққа, ізгілікке, әдептілікке тәрбиелеуге болады. Ойын түрлерін сабақта тиімді пайдалана білу мұғалімнің меңгертіп отырған білімін ықыласпен тыңдап, білімді берік меңгеруіне көмектеседі.

Ойынға қойылатын әдістемелік талаптар:

- Ойынға кірісер алдында оның жүргізілу тәртібін оқушыларға әбден түсіндіру.
- Ойынға сыныптағы оқушылардың түгел қатысуын қамтамасыз ету.
- Ойын үстінде шешім қабылдай білуіне, ойлана білуіне жетелеу.
- Ойын түрлерін бағдарламаға сай іріктеп алу.
- Ойынды баланың жас ерекшелігіне қарай түрлендіріп пайдалану.
- Қарапайым ойыннан қиын ойынға көшу.
- Міндетті түрде ойынның қорытындысын жариялау қажет.

Сонымен қатар практикалық нұсқаулар сабақты мазмұны мен түрін түрлендіріп қызықты өткізуге көмектеседі: саяхат сабағы : «Компьютер: өткенде, қазіргіде, болашақта»; іскерлік ойын «Компьютер сатып алу», ізденушілік жоба «Менің қаламның ауа райы» және интеллектуалдық ойындарды «Не, қашан, қайда?», «Жұлдызды сағат» «XXI ғасыр алғыры», «Брейн- ринг», т.б.

Жаңа материал түсіндіргенде білім алушылардың есінде қалатындай жарық үлгідегі мысалдар келтіру, логикалық есептер шығаруда. Мысалы: ертегі түрінде келтіруге болады. Немесе білім алушылардың тіршілік тәжірибесінде кездесетін

мысал келтіру, компьютер құрылғысы процессор туралы түсіндіргенде оны күнделікті пайдаланатын автомат кір жуғыш машинамен салыстырып түсіндіруге болады: кір салу –разрядтылық, айналдыру жылдамдығы – тактілік жиілігі,; жедел жадты – супермаркеттегі сақтау камерасымен салыстыруға болады, жай электрондық хатты –конвертпен т.б.

Сыныптан тыс шаралар білім алушылардың ойлау қабілетін, танымдық қызметін және пәнге деген қызығушылығын, ынталарын арттырады. Сонымен қоса білім сапасының артуына да көмегін тигізеді.

Бүгінгі таңда компьютерлік мультимедиялық бағдарламалардың, компьютерлік оқу ойындарының және оларды жасауға арналған құралдардың алуан түрі бар. Мұндай ойындар оқылтын материалды жақсы есте сақтауға және түсінуге ынталандырады, оқудың оң мотивациясын қалыптастыруға ықпал етеді. Мультимедиялық дидактикалық бағдарламаларды оқу процесінде қолдану оқушының ақпараттық құзыреттілігін қалыптастырады, ақпаратты қабылдау кезінде өзінің сезім мүшелерін жан-жақты пайдалануға, сондай-ақ оны жаңа жағдайларда өз бетінше және қайталап жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Ойын бағдарламаларын бірнеше түрге бөлуге болады:

а) бақылау («Тәлімгер» бағдарламасындағы «Бақылау» принципі бойынша); олар бақылау және бағалау қызметінің функцияларын орындайды. Баға қою кезінде балалар мұғалімнен гөрі компьютермен келіседі, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану бағалау компонентін объективті етеді;

б) дидактикалық: олардың мақсаты танымдық және практикалық дағдыларды дамыту (мысалы, «Информатика әлемі» бағдарламасы);

в) тренажерлар дағдылар мен іскерліктерді дамытады, процестерді модельдейді.

Мысалы, сабақтарға «Координаталар» және «Координаталық жазықтық» ұғымдарын өткенде, менің ойымша, «Жауынгерлік кеме», «Жылқылар» БМК (РМК (бағдарламалық-математикалық кешен) «Роботландия», «Координаттар» БМК (бағдарламалық-математикалық кешен) «Әлем. Информатика» және олардың аналогтарын пайдалану өте тиімді.

Сабақтың түрі мен әдісі көп роль атқарады. Білім алушылардың өзін өзі бақылау және өзін өзі бағалау мақсатында «Файлды іздеу» операциясымен мынадай шағын ойын ұйымдастырдым. Проблемалық түрде «Сіз файлды жоғалтып алдыңыз?!» және «Құпия» шағын ойынын ойлап табу. Өз компьютерінде әр оқушы мәтіндік редакторда шағын жолдау жазады, содан оны кез келген папкаға сақтайды. Файл жолын дәптерге жазады. Бөлек қағаз жапырағына записка жазады, файлды іздеу атрибуттарын көрсетеді, ол туралы не белгілі. Бұдан кейін оқушылар орын ауыстырады, шеңбер бойынша жүреді. Кімде кім файлды тапса ішіндегі жолдауды оқиды, тапқан жолын жазады. Файлды табу – намыс іс екенін көрдік. Таба алмаған оқушылардың файлдарын бірлесе отырып шештік.

Осылайша, АКТ-ны пайдалана отырып, ойын технологияларын қолдану білім алушылардың нұсқауларға сәйкес әрекет ету қабілетін дамытуға, мәселені шешу үшін қадамдар тізбегін анықтауға және құруға, жіберілген қателер үшін жауапкершілікті алуға мүмкіндік береді.

Жоғарыда баяндалған жағдайлардан түйіндегенім:

1. Ойын барысында білім алушылар өзара пікір алмасады, оқу материалдарын жылдам және жақсырақ игереді, қиындықтарды бірге шешеді. Мұндай жағдайда, барлық балалар алға жылжиды, білімдері терең балалардың тежелмеуін, білімі төмен балалардың алға ұмтылуына мүмкіндік береді. Әсіресе білім алушылар әрбір жаңа

тақырыптан кейін «Сен – маған, мен – саған» ойынын ойнағанды ұнатады. Бұл ойында оқушы өзі дайындап келген сұрағын жолдасына қояды, егер жолдасы дұрыс жауап бере алмаса жауабын өзі айтып, қосымша ұпай алады.

2. Өзара қатынасу, сөйлесу адам тұлғасын, ақыл - ойын дамытудың маңызды факторы екенін өз тәжірибемнен көріп отырмын. Алғашқы кезде немқұрайлы, тақтадан көшіріп қана отырған кейбір оқушылар қазіргі жағдайда сабаққа ынталы қатысатын болды. Дәстүрлі ұйымдастырылған оқу процесіне қарағанда ойынға қатыса отырып неғұрлым аз шаршайды, өз қызметінен жағымды эмоциялар алады.

Оқу процесінде мен АКТ-ның ең жиі қолданатын элементтеріне мыналар жатады:

- компьютер мен мультимедиялық проектордың көмегімен көрсетілетін электрондық оқулықтар мен оқу құралдары;
- интерактивті тақта,
- электронды энциклопедиялар мен анықтамалықтар,
- тренажерлер мен тестілеу бағдарламалары,
- Интернеттегі білім беру ресурстары,
- Суреттері мен иллюстрациялары бар DVD және CD дискілері,
- бейне және аудио жабдықтар,
- интерактивті карталар мен атластар,
- интерактивті конференциялар мен жарыстар,
- қашықтан оқытуға арналған материалдар,
- ғылыми-зерттеу жұмыстары мен жобалары,

Қорыта айтқанда, жоғарыда келтірілген информатика пәнін оқытудың негізгі мақсаттарының бірде-біреуі жеке түрде орындалмайды, олар бір-бірімен мықты байланыста жүзеге асырылады. Білім алушыларға осы саладан жалпы білім алуын қамтамасыз етпей, сол сияқты оқу мазмұнының қолданбалы, практикалық қырларын елемей информатика пәнінің біліктілік және тәрбиелік нәтижесін алуға болмайды.

Жаңа білім алу үрдісі оқытушы мен білім алушыға шығармашылықпен жұмыс жасауға итермелейді, себебі білім алушы білімді өздігінен іздену арқылы алу керек болса, оқытушы білім алушының білім алуына себептер, жағдайлар тудыру керек. Ол үшін оқытушының сабақты жан-жақты дайындауы қажет, сабақ үстінде қандай болмасын білім алушы тарапынан әртүрлі сұрақтар туындау мүмкін сол жерде оқытушы қажетті бағдар беріп жіберуіне тура келеді.

Сонымен, қазіргі заман талабына сай оқытушы «білім бұлағы» емес, «білім бұлағына» жеткізуші, яғни білім алу жетекшісі болуы тиіс. Осы кезде оқытушының талапқа сай білім алушының білім алу белсенділігін жоғарылату мақсатында жаңа технологияларды меңгеру қажеттілігі туындап отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Исакова Л., Беркутов Ә. Информативны оқытудың теориялық негіздері мен әдістемесі. Шымкент, 2003.
2. Шәріпов А. Информатика. Алматы, «Қазақ университет!», 1992 жыл.
3. Байжұманов М.Қ., Жапсарбаева Л.Қ. Информатика. Астана, 2004 жыл.
4. Ш.К. Құрманалина, Б.Ж. Мұқанова, Ә.У. Ғалымова, Р.К. Ильясова. «Педагогика». Фолиант баспасы. Астана 2007. 653 бет.
5. «Информатика негіздері» ғылыми әдістемелік журнал
6. Беркутов Ә. Компьютер - оқу жүйесінде. Шымкент, 1996.
7. Камардинов О. Информатика 1-2 бөлімдері. Шымкент, 2003.

ҚҰҚЫҚ

ӘОЖ 347.921.4

**АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТТАРДАҒЫ
ӨКІЛДІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ****Бейсембек Г.А.****құқықтану мамандығының магистранты,****Ильясова И. аға оқытушы****Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Андатпа. Азаматтық істерді сотта қарау кезінде азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен мүдделерінің өкілдігі адвокаттық қызметтің маңызды тараптарының бірін құрайды. Адвокаттың азаматтық сот ісін жүргізуге сот өкілі ретінде қатысуы Адвокаттық қызмет туралы арнайы Заңмен реттеледі. Адвокатура азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, сондай-ақ заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және іске асыруға жәрдемдесу мақсатында адвокаттардың азаматтық істер бойынша өкілдік ету және заң көмегінің өзге де түрлерін көрсету жөніндегі қызметін ұйымдастырады. Сот өкілі бұл күрделі қызмет. Бұл мазмұнға құқық мәселелері бойынша сенім білдіруші кіреді; оның атынан іс жүргізу құжаттарын жасау, азаматтық істі сот қараған кезде азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі өкілдің тікелей әрекеттері.

Кілт сөздер: азаматтық құқық, өкіл, азаматтық процесс, сот өкілі, адвокат.

Аннотация. Представительство прав и интересов граждан и организаций при рассмотрении гражданских дел в суде составляет одну из важнейших сторон адвокатской деятельности. Участие адвоката в гражданском судопроизводстве в качестве судебного представителя регулируется специальным законом Об адвокатской деятельности. Адвокатура в целях защиты и содействия реализации прав, свобод и законных интересов граждан, а также прав и законных интересов юридических лиц организует деятельность адвокатов по представительству по гражданским делам и оказанию иных видов юридической помощи. Судебный представитель это сложная деятельность. В содержание Со входит доверитель по правовым вопросам; составление от его имени процессуальных документов, прямые действия представителя по защите прав и интересов граждан и юридических лиц при рассмотрении гражданского дела судом.

Ключевые слова: гражданское право, представитель, гражданский процесс, судебный представитель, адвокат.

Annotation. Representation of the rights and interests of citizens and organizations when considering civil cases in court is one of the most important aspects of advocacy. The participation of a lawyer in civil proceedings as a judicial representative is regulated by a special law on advocacy. In order to protect and promote the realization of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, as well as the rights and legitimate interests of legal entities, the bar organizes the activities of lawyers to represent in civil cases and provide other types of legal assistance. A judicial representative is a complex activity. The content of the So includes a principal on legal issues; drafting procedural documents on his behalf, direct actions of a representative to protect the rights and interests of citizens and legal entities when considering a civil case by a court.

Key words: civil law, representative, civil procedure, court representative, lawyer.

Азаматтық қатынастарға қатысушылар кейбір жағдайларда басқаларға сенім артады және тікелей қатыса алмайды. Бұл жағдайды шешу үшін Азаматтық кодексте өкілдік жүйе көзделген. Өкілдердің өкілеттіктері көбінесе сенімхатпен ресімделеді. Азамат өкіл бола отырып, әрекет қабілеттілігіне ие болуы және сенімгердің мүдделерін қорғау үшін әрекет етуі керек.

Заңды тұлғалардың істерін сотта өздеріне қолданыстағы заңнамамен немесе құрылтай құжаттарымен берілген өкілеттіктер шегінде әрекет ететін олардың басшылары және (немесе) олардың өкілдері жүргізеді.[1]

Әділет министрлігі атқарушы органның шешімдеріне қарсы шағымдар бойынша сотқа жиі қосылады.

Сотта өкілдік ету – азаматтар арасындағы қатынастарды реттейтін іс жүргізу құқығын

адам мен өкіл ұсынатын сот және өкіл, істің қаралуына және шешілуіне байланысты туындайтын жағдайлар. Өкілдіктер процеске қатысушыларға жәрдемдесуге арналған тұлғаларға өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін, біліктілік алуда заң көмегіне жүгінеді..

Сот өкілінің функцияларын орындайтын Тұлға азаматтық істерге қатысатын тараптар мен үшінші тұлғалардың атынан өкілдік етеді, олардың мүдделері үшін іс жүргізу шараларын қабылдайды, өкілде құқықтық салдарлар туындайды. Ерекше сұрау салулар мен арнайы рәсімдерді қарауға қатысатын адамдар және т.б. ол сондай-ақ өкіл арқылы сотқа талап-арыз бере алады. Сот процесінде өкілдердің қызметі іске тікелей қатысатын адамдардың сот отырыстарына қатысу мүмкіндігін жоққа шығармайды. Олар өз құқықтары мен мүдделерін қорғаудың жолдарын таңдауда еркін және оларды өз бетінше жүзеге асырады.

Заңды тұлғалар азаматтық құқықтарға ие болатын және заңмен, Жарғымен немесе нормативтік актімен берілген өкілеттіктер шеңберінде әрекет ететін мекемелер арқылы жауап береді.

Заң сәйкес өкілдіктің критерийлері ретінде құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігі сияқты мәселелерді қарастырады.

Азаматтық іс жүргізу құқық қабілеттілігі материалдық құқық субъектілері болып табылатын барлық азаматтар мен ұйымдарға тең дәрежеде танылады.

Құқық қабілеттіліктің және іс-әрекетке қабілетті жастың болуы өтінішті қабылдау кезеңінде немесе сотқа дейінгі дайындықта істі қарау барысы кезінде туындайтын басты процестік проблемаларды болдырмау үшін белгілену керек. Сот өкілге берілген өкілеттіктің өкілдің нақты әрекеттеріне сәйкес келуін қамтамасыз етуі керек. Сот өкілдері азаматтық іс бойынша іс жүргізуге қатысады және іс жүргізу заңнамасында көзделген құқықтар мен міндеттер шеңберінде сотпен іс жүргізу қатынастарын жасайды. Сонымен бірге, сот өкілдері іске қатысатын адамдардың қатарына жатпайды.

Өкілдік мәселесі бойынша іс жүргізу нормаларының маңызды бөлігі алып тастауға, егжей-тегжейлі немесе толықтыруға болатын материалдық-құқықтық нормаларда қамтылған. сенімхат (уәкілетті адамдар арасындағы қатынастарды және олардың өкілеттіктерінің шектерін айқындайтын келісім), заң (кәмелетке толмағандарға қатысты заңды өкіл), сенімхат негізінде сотта іс жүргізу өкілеттіктерін ресми түрде жүзеге асырған әрекетке қабілетті адам сот өкілі бола алады. Сот шешімдері (әрекетке қабілеттілігі шектеулі азаматтарды анықтау) немесе әкімшілік құқық негізінде (қызметке тағайындау тәртібі). ҚР АПК-нің 60-бабында сот өкілі болмайтын тізімдері де қамтылған.

Заң сенімхаттың жарамдылық мерзімін, 2-ші сенімхатты рәсімдеу мүмкіндігін және басқа да маңызды сәттерді белгілейді.

Заңды өкілдік Жеке тұлғаларға қатысты заңда белгіленген негіздерге байланысты болжанады және белгілі бір санаттағы адамдар бойынша орын алады.

Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 45-бабының ережелеріне сәйкес кәмелетке толмағандар мен 14 жастан 18 жасқа дейінгі әрекет қабілеті шектеулі адамдардың құқықтарын олардың ата-аналары немесе өзге де заңды өкілдері береді, бірақ сот кәмелетке толмағандардың немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған азаматтардың, ал 14 жасқа толмаған кәмелетке толмағандардың және Әрекет қабілеті шектеулі деп танылған адамдардың құқықтары әрекетке қабілетсіз болған жағдайда қорғалуға жатады және сотта заңды өкілдермен қорғалады. Кейбір жағдайларда 14 пен 18 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар сотта өз құқықтары мен заңды мүдделерін жеке қорғауға құқылы.[2]

Әрбір азаматтың мұндай білімі бола бермейді. Сондықтан біз заңды қолдауға сенуіміз керек.

Осы сот талқылауына қатысушы адамға заңгерлік кеңес беру, қажетті процессуалдық құжаттарды ресімдеу, сот жарыссөздерінде оның құқықтары мен мүдделерін қорғау адам құқығы деп аталады.

Іске қатысатын адамдардың іс материалдарымен танысуға, олардан үзінді көшірмелер жазып алуға және көшірмелер түсіруге; қарсылықтарын мәлімдеуге; дәлелдемелерді табыс етуге және оларды зерттеуге қатысуға; іске қатысатын басқа да тұлғаларға, куәларға, сарапшылар мен мамандарға сұрақтар қоюға; өтінішхаттар, оның ішінде талап қоюды қамтамасыз ету бойынша шаралар қолдану туралы, дәлелдемелерді қамтамасыз ету бойынша, қосымша дәлелдемелерді талап ету туралы, татуластыру рәсімдерін қолдану туралы өтінішхаттар беруге; сотқа ауызша

және жазбаша түсініктемелер беруге; сот процесі барысында туындайтын барлық мәселелер бойынша өз дәлелдерін келтіруге; іске қатысатын басқа да адамдардың өтінішхаттары мен дәлелдеріне қарсы болуға; сот жарыссөздеріне қатысуға; сот отырысының хаттамасымен танысуға және оған жазбаша ескертпелер беруге; соттың шешімдеріне, ұйғарымдары мен қаулыларына шағым жасауға; Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізу туралы заңнамасында берілген басқа да процестік құқықтарды пайдалануға құқығы бар. Олар басқа адамдардың құқықтарын теріс пайдаланбай, олардың мүдделерін бұзбай, өздеріне тиесілі барлық процестік құқықтарды адал пайдалануға тиіс және істерді қарау мен шешу мерзімдерін қасақана созып жіберуге жол бермеуге тиіс.

Есту және/немесе көру қабілеті бұзылған, сөйлеуі толық жоғалған жағдайларда қатысатын адамның осы баптың 1-бөлігінде көрсетілген құқықтарды Ауызша аударма қызметтерінің, сондай-ақ тау тілін, тифлотехникалық құралдарды пайдаланудың көмегімен пайдалануға құқығы бар.

Іске қатысатын адамдар істің нақтылы мән-жайлары туралы сотқа толық әрі шынайы түрде мәлімдеуге, сөз сөйлеуге немесе сотқа екінші тарап растаған фактілерді теріске шығаратын жазбаша құжаттар ұсынуға міндетті. Іске қатысатын адамдардың процестік міндеттерін орындамауы осы Кодексте көзделген процестік салдардың туындауына әкеп соғады.

Корпоративтік дауға қатысатын тараптар әрбір нақты құжатты көрсетпестен, бір-бірінен және куәлардан іс үшін маңызы бар құжаттарды сұратуға құқылы.

Тараптар мемлекеттік құпияларды немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын құжаттарды бір-бірінен және куәлардан сұрата алмайды.

Осы баптың бірінші және екінші бөліктерінде көрсетілген әрекеттер жазбаша нысандағы не электрондық құжат нысанындағы арыздар мен өтінішхаттарды, құжаттарды беру арқылы жасалуы мүмкін.

Тапсырма бойынша өкіл, талап қоюға қол қоюдан, істі төрелікке, "Астана" халықаралық қаржы орталығының сотына беруден, татуласу келісімін, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісім немесе дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасасудан, талап қоюдан немесе талап қоюды танудан толық немесе ішінара бас тартудан, талап қою талаптарының нысанасын ұлғайтудан немесе азайтудан, талап қоюдың нысанасын немесе негізін өзгертуден, өкілеттіктерді басқа тұлғаға беруден (басқаға сеніп тапсырудан); сот актісіне апелляциялық, кассациялық тәртіптермен шағым жасаудан, жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша сот актісін қайта қарау туралы арыз беруден, сот актісін мәжбүрлеп орындатуды талап етуден, ұйғарылған мүлікті алудан, апелляциялық шағымнан және кассациялық тәртіппен сот актісін қайта қарау туралы өтінішхаттан бас тартудан басқа, өкілдік етушінің атынан осы Кодексте көзделген барлық процестік әрекетті жасауға құқылы.

Осы Кодекстің 58-бабы бірінші бөлігінің 1) және б) тармақшаларында көрсетілген тапсырма бойынша өкілдер осы баптың бірінші бөлігінде көзделген құқықтармен қатар мемлекеттік органдардан, қоғамдық бірлестіктерден, заңды тұлғалардан анықтамаларды немесе өзге де құжаттарды сұратуға, сондай-ақ Қазақстан Республикасының адвокаттық қызмет және заң көмегі

туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен заң көмегін көрсету үшін өзге де әрекеттерді жасауға құқылы.

Өкілдің осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген процесік әрекеттердің әрқайсысын жасауға өкілеттіктері өкілдік беруші берген сенімхатта арнайы көзделуге тиіс.

Әрекетке қабілетсіз азаматтардың, кәмелетке толмағандардың және сот тәртібімен әрекет қабілеті шектеулі деп танылған адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сотта олардың ата-аналары, асырап алушылары, қорғаншылары, қамқоршылары, патронат тәрбиешілері немесе оларды алмастыратын басқа да тұлғалар қорғайды, олар сотқа өздерінің өкілеттіктерін куәландыратын құжаттарды ұсынады.

Хабарсыз кетті деп белгіленген тәртіппен танылған азамат қатысуға тиісті іс бойынша хабарсыз кеткен азаматтың мүлкіне қорғаншылықты жүзеге асыратын тұлға оның өкілі ретінде әрекет етеді.

Қайтыс болған немесе қайтыс болды деп заңда белгіленген тәртіппен жарияланған адамның мұрагері қатысуға тиісті іс бойынша, егер мұраны әлі ешкім қабылдамаса, мұрагерлік мүлік өзіне сенімгерлік басқаруға берілген тұлға мұрагердің өкілі ретінде әрекет етеді.

Заңды өкілдер өкілдік берушілерге жасау құқығы тиесілі барлық процесік әрекеттерді заңда көзделген шектеулермен өкілдік етушілердің атынан жасайды. Заңды өкілдер істі сотта жүргізуді басқа өкілге тапсыра алады.

Кәмелетке толмағанның, сот тәртібімен әрекетке қабілетсіз деп танылған адамның не сот тәртібімен хабарсыз кетті деп танылған адамның заңды өкілі қорғаншылыққа алынған адамның мүлкі олардың нысанасы болып табылатын даулар бойынша істерді қарау кезінде өзі өкілі болып отырған адамның мүддесінде барлық процесік әрекеттерді жасайды.

Кәмелетке толмағанның, әрекет қабілеті шектеулі деп танылған адамның заңды өкілі шектелген құқықтар көлемінен туындайтын міндеттемелер нысанасы болып табылатын істерді қарау кезінде осы адамның мүддесінде барлық процесік әрекеттерді өз бетінше жасайды. Басқа даулар бойынша әрекет қабілеті шектеулі тұлға процесік әрекеттерді жасайды және процесік міндеттерді өз бетінше атқарады.

Заңды өкілдер және тапсырма бойынша өкілдер процесік әрекеттерді өз мүдделерінде немесе өздері өкілі болып отырған тұлғаның мүдделеріне қарамастан жасауға құқылы емес.[2.1]

Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе жергілікті прокурорлары мен депутаттары өкілді органдардың, олардың процеске тиісті ұйымдардың немесе заңды ұйымдардың өкілдері ретінде қатысу жағдайларынан басқа өкілдер; адвокаттар, сондай-ақ Палата мүшелері Қазақстан Республикасының Заң қызметі және заң көмегі туралы заңнамасының талаптарын бұза отырып, заң көмегін көрсету туралы тапсырма қабылдаған заң консультанттары.

Әрекетке қабілетсіз азаматтардың, кәмелетке толмағандардың және әрекетке қабілетті деп танылған адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сотта ата-аналары, асырап алушылары, қамқоршылары, патронат ата-аналары, қамқоршылық ұйымдары немесе өзге де адамдар олардың атынан қорғайды және сотқа олардың өкілеттіктерін растайтын құжаттарды ұсынады.

Жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша сот актісін қайта қарау туралы өтініш, сот актісін мәжбүрлеп орындау, берілген мүлікті алу туралы талаптар, шағымданудан бас тарту және жою туралы сот актісін қайта қарау туралы өтінішхат.

Бүгінгі таңда процессуалдық өрнектің мәнін түсіну даулы болып табылады: бұл нақты іс жүргізу әрекеті ме, әлде осы қызмет жүзеге асырылатын іс жүргізу қатынастары ма.

Егер өкіл нақты іс жүргізу қызметі ретінде қарастырылса, онда өкіл, әрине, іске қатысушы ретінде танылуы керек.

Кейбіреулердің пікірінше, сот өкілі азаматтық сот ісін жүргізудің тәуелсіз субъектісі болуы керек. Бұл сот өкілдерінің келуі үшін материалдық және іс жүргізу негіздеріне байланысты. Сот өкілдерінің мүдделерін қалыптастыру туралы мәліметтер. Іс жүргізу функцияларының тәуелсіздігі, демек, сот өкілдерінің іс жүргізу ұстанымдарының тәуелсіздігі.

Сот өкілінің іс жүргізу мәртебесінің тәуелсіздігі соттың мұндай процесте танылатынын және заңның арқасында іске қатысушы адамның жалпы іс жүргізу құқықтары мен міндеттерін алатынын білдіреді. Өкіл бұл құқықтарды өкілге бермейді. Тараптар мен олардың өкілдерінің іс жүргізу құқықтары бір уақытта қатар өмір сүреді, олардың процеске бір уақытта қатысуына байланысты бір-бірінен ерекшеленбейді немесе заңды паралич болмайды.

Сот өкілінің іс жүргізу мүдделерінің туындылары өкілге атқарушы билік беру мүмкіндігінде де көрінеді. Бұл жағдайда, керісінше, агентке процесс объектісіне билік етуге және/немесе процесті беруге байланысты процессуалдық құқықтарды жүзеге асыруға рұқсат бергісі келетін Тарап немесе үшінші тұлға осы өкімнің мәні мен нысаны бойынша шағымды билік ету құқығын өкілге беруі керек. Сонымен қатар, іс жүргізу қатынастарының пайда болуына немесе тоқтатылуына әкелетін заңды фактілер материалдық-құқықтық негіздерге (алғышарттарға) делдал болатын заңды іс жүргізу фактілері (іс жүргізу актілері) немесе заңды құрам (сот шешімдері; мүдделі тараптардың өтініштері және мәні бойынша сот шешімдері) болып табылады. Сот өкілдерін тағайындау бұл ережеден ерекшелік болып табылады.

Сотта өкілдің мәртебесі туралы мәліметтер болмағандықтан, қолданыстағы заңнама сот өкіліне қате түсіндірулер үшін де, сотқа оқиғаның көрінеу қате нұсқасын беру үшін де жауапкершілік жүктеуге мүмкіндік бермейді. Нұсқаны көрінеу жалған баяндаудың азаматтық рәсімі өкіл мұны әрбір сот отырысында жасауға рұқсат беруі тиіс, өйткені Санкциялар тарту қаупі жоқ.[3]

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сүйене отырып, сот өкілдерінің мәртебесін процеске қатысушылар ретінде сипаттауға болады:

- Пікір білдіру құқықтары мен мүдделерін қорғайды, іске, сотқа қатысатын адамдардың мүдделерін білдіру функциясын орындайды және сол арқылы нақты істе сот төрелігіне жәрдемдесуде маңызды рөл атқарады.;

- Дау тақырыбында тәуелсіз заңды қызығушылық болмауы керек;

- соттың немесе іске қатысушы тұлғаның бастамасы бойынша процеске қатысу;;

Іске қатысушы тұлға құрамына Сот өкілдері кірмейтін заң шығарушымен келісілуге тиіс.

Тараптар (талап қоюшы іс бойынша талапкерлер мен жауапкерлер), үшінші тұлғалар, өтініш берушілер және ерекше талаптар мен ерекше іс жүргізу дел бойынша басқа да мүдделі тараптар іске қатысушы тұлғаларға жатқызылуға тиіс. Осы заң рәсіміне қатысушылардың шеңбері істі қарау нәтижесінде жеке (Елеулі) заңды мүдделердің болуымен айқындалады.

Процеске қатысушылардың дербес тобы Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 57, 58-баптарында көзделген сот өкілі болып табылады. Соттың барлық өкілдерін біріктіретін критерий олардың іс жүргізу мүдделерінің болуы болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының ҚІЖК заңды тұлғалар мақұлдаған жеке тұлғалардың өкілдері ретінде ғана қатысуға мүмкіндік береді және ұйым ретінде әрекет ету мүмкіндігі туралы айтпайды.

Сонымен бірге, кейбір адамдар заңды тұлғаның өкіл ретінде әрекет ету мүмкіндігі туралы өз пікірлерін айтады. Жақында заңды тұлғалардың маңызды азаматтық құқықтық қатынастар саласындағы азаматтар мен басқа да заңды тұлғалардың өкілдері ретінде әрекет ету мүмкіндігі туралы ұстаным қабылданды. Іскерлік қатынастардың дамуы жаңа материалдық-өкілді органдарды (коммерциялық өкілдіктер, агенттіктер және т.б.) тудырды. Бұл мәмілелер жасау үшін ғана емес, сонымен қатар басқа заңды әрекеттер үшін де, соның ішінде бір адамның атынан басқа біреудің мүддесі үшін іс жүргізу үшін де негіз бола алады. Осыған сүйене отырып, заңды тұлғаның өкіл ретінде процеске қатысуына ешқандай кедергі болмауы керек.

Адвокаттық монополия тараптарының талабы бойынша өкілдердің өкілеттіктерін тоқтатуға, бірақ жаңа өкіл тағайындалғаннан кейін ғана жол беріледі.

Адвокаттық монополияның орындылығы тараптардың теңдігінің кепілі болып табылады (екі тарапты да заңгерлер ұсынады), өйткені заңды білетін заңгерлер қажетсіз процедураларды жүргізбейді. (Франциядағы Адвокаттардың "судьялардың көмекшілері" деген атауы осы тұрғыдан айқын).[4]

Қолданыстағы заңнамада шетелдік заңгерлердің өкілдеріне қатысты сот өкілдігі жүйесінде кейбір шектеулер қарастырылған. Біріншіден, Адвокаттық қызмет Қазақстан Республикасында лицензияланған. Екіншіден, "қорғаныс және құқықтық қамтамасыз ету туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 32-бабына сәйкес азаматтығы заңгер мәртебесін алу үшін міндетті шарт болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы шетелдік заңгерлер заң практикасымен тұрақты айналыса алмайды. Қазақстан Республикасы ратификациялаған тиісті халықаралық шарттар жеке куәлікке, заңгердің мәртебесіне және заң көмегін көрсету жөніндегі өкілеттіктерге байланысты болады. Мұны пайдаланушы растайды.. сіз

топтың мүшесі болуыңыз керек. Қазақстан Республикасының заңдарында және (немесе) халықаралық шарттарда өзгеше көзделмеген.

Сондай-ақ, шетелдіктердің заң кеңесшілер палатасына кіруіне ешқандай шектеулер жоқ. Бұл үшін негізгі талап Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істеу және заң консультанттары палатасына кіру құқығы болып табылады

Посткеңестік елдердің көпшілігі мемлекеттік нормативтік актілер мен заңдарға сәйкес адвокаттық қызметті жүзеге асыруға лицензия беруден бас тартқанын атап өткен жөн.

Мысалы, Әзірбайжан, Грузия және Арменияда мемлекеттік адвокатураға лицензия жоқ. Грузия мен Армениядағы Адвокатура кәсіпкерлік қызметке тең.

Литвада Заңгерлерге арналған мемлекеттік лицензия жоқ. Қазақстан, Қырғызстан, Беларусь және Эстониядан айырмашылығы, Ресейде заң практикасымен айналысуға лицензия беру қарастырылмаған. Шетелдік заңгерлер Ресей аумағында осы шетелдік құқық мәселелері бойынша заңгерлік көмек көрсете алады. Шетелдік заңгерлерге Ресей аумағында мемлекеттік құпияға қатысты мәселелер бойынша заңгерлік көмек көрсетуге рұқсат етілмейді.[5]

Беларуссияда шетелдік заңгерлер ел азаматтарының мүдделерін шаруашылық және жалпы юрисдикция соттарында білдіре алады.

Украина аумағында заң практикасымен айналысқысы келетін шетелдік заңгерлер Украинаның адвокаттарының бірыңғай тізіліміне енгізу туралы өтінішпен тұрғылықты жері бойынша немесе тіркелген жері бойынша Украинаның білікті тәртіптік комитетіне жүгінеді.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты, ресейлік мысалға сәйкес, шетелдіктерге Қазақстандық заңгерлер мәртебесін алу құқығын беріп қана қоймай, сонымен қатар шетелдік заңгерлерге осы Мемлекеттің заңнамасы мәселелері бойынша Қазақстан аумағында заң көмегін көрсетуге рұқсат беруге болады деп санаймыз. Әрине, бұл ретте олар уәкілетті мемлекеттік органдардың арнайы тізілімінде тіркелуге тиіс.

Шетелдік мамандардың, әсіресе құқықтық жүйесі дамыған және заң қызметтерін көрсетуде үлкен тәжірибесі бар елдердің көбірек қатысуы клиентке де, қазақстандық сот жүйесіне де пайда әкеледі, отандық немесе шетелдік заңгерлердің құқықтары мен мүдделерін кім қорғайтынын өз бетінше анықтау мүмкіндігін кеңейтеді. Ірі Еуропа елдерінде заңгерлердің білікті көмегін алу мүмкіндігін шетелдік инвестицияларды ынталандыратын жанама ынталандыру ретінде бағалауға болады.[6]

Қазақстан Республикасында өз рұқсатын талап ететін тағы бір мәселе заңды тұлғаның өкіл ретінде қатысуы болып табылады. Қазіргі уақытта ҚР АПК-де ұйымның осы сапасына қатысу мүмкіндігі көрсетілмеген, мұндай құқыққа заңды тұлға уәкілеттік берген жеке тұлғалар ғана.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІ Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ.
3. Шетелдегі азаматтық процесс. Дәрістер курсы оқу құралы-МН.: БМУ, 2004. - 147 б.
4. Тыныбеков с. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және Адвокаттық қызмет-Алматы, 2001..
5. Өкілдік институты: шетелдік салыстырмалы-құқықтық талдау. "Құқық" мамандығы бойынша ғылыми мақаланың мәтіні А. Н. Сторожева, Е. В. Дадаян Дергачева Е. В.
6. Шетелдегі азаматтық процесс. Дәріс курсы: оқу құралы. Мн.: БМУ, 2004., 147 б. ред.Н. Здрок. О.Н.

ӘОЖ 343.6:316.6

ӘЙЕЛДЕРГЕ, ЖАС ҚЫЗ БЕН БАЛАЛАРҒА КӨРСЕТІЛЕТІН ЗОРЛЫҚ- ЗОМБЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫМЕН КҮРЕС

Тохтарова Камилла, Ерсеитова Айтжамал
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институтының студенттері
Курманалиева Нургуль
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институтының аға оқытушысы

Аңдатпа. Бұл мақалада біз айта кететін ауқымды тақырыптардың бірі зорлық-зомбылық болып табылады, себебі қазіргі жиырма бірінші ғасырдағы елеулі мәселелердің бірі және де әрине бұл мәселемен қалай күресуге болатыны жайлы өз нұсқаларымыз жайлы ақпараттар. Оның алдын алу шараларын жүргізер алдында зорлық-зомбылықтың пайда болу себептерін қарастырамыз.

Аннотация. В этой статье одно из самых масштабных тем, о которых мы должны упомянуть, является насилие, так как это одна из самых серьезных проблем двадцать первого века, и, конечно же, рассказать о наших вариантах, как бороться с этой проблемой. Перед проведением профилактических мероприятий рассмотрим причины возникновения насилия.

Annotation. In this article, one of the most ambitious topics that we should mention is violence, as it is one of the most serious problems of the twenty-first century, and, of course, information about our options on how to deal with this problem. Before carrying out preventive measures, we will consider the causes of violence.

Біз білетіндей елімізде әйелдерге сонымен қатар балаларға зорлық- зомбылық жиі көрсетіледі,оның себептерін біз бүгін қарастырып және де онымен қалай күресуге болтынын қарастырамыз.Әрбір тұлға өзінің жеке дара екенін ұмытпауы тиіс себебі басқа адамға қарапайым жайт сізге өте қатты әсер етуі мүмкін, сондықтан да әрбір адам өзіне қандай да бір зорлық немесе кемітушілік көрсеткені жайлы айтуы тиіс, ата-анасына немесе жақын адамдарына.Қазіргі таңда үлкен жастағы кісілер бұндай жағдайларда ұят немесе одан ештеңе етпейді сонымен қатар ол ойын деп жеңіл-желпі қарайды, ол дұрыс емес.

Статистика бойынша Қазақстан Республикасында ата-аналардың жетпіс бес пайызы өз балаларына ұрып соғу арқылы тәрбие беруді дұрыс санайды. Екі және он төрт жас аралығындағы әрбір екінші бала отбасында зорлықпен тәртіпке салу шараларына душар болады. Мектеп оқушыларының үштен екісі басқа оқушылар немесе мұғалімдер тарапынан зорлық-зомбылық көрсетуге немесе кемсітуге шалдыққан немесе соның куәсі болған. Оның барлығы міндетті түрде баланың психологиясына әсер етеді.Және де егер далада балаға бейтаныс адам зорлық-зомбылық көрсеткен жағдайда ол қорқып ешкімге айтпауы мүмкін сол себепті балаға физиологиялық және моральдік зорлық көрсетпей баланың ашылып сізден жақсы қарым-қатынаста болуына талпыну керек. Зорлық-зомбылықты түп-тамырымен жою жолындағы айтарлықтай кедергі болып «зорлық-зомбылық» ұғымын түсіну аясының тарлығы табылады, аталмыш ұғым көбінесе тек дене жазалауына ғана қатысты қолданылады. Зорлық-зомбылыққа қорқытуды, психологиялық қысым көрсетуді немесе тіл тигізуді жатқызу таңсық жайт.

Балалардың зорлық-зомбылыққа ұшырамайтындай шараларды айта кететін болсақ менің ойымша ол мысалғы:

- 1.Интернет желісінде құқық қорғау органдарына анонимді өтініш жіберіп сол айыпталған азаматты тексеру;
- 2.Қазақстан Республикасындағы балаларға көрсетілген зорлық-зомбылық жайлы заңдарды қатаңдату және де ата-аналардан балаларды қамқорлықтан алу шаралары;
- 3.Психологтармен жұмыс жүргізіп балалардың өзінің қамқоршысына сенім білдіріп үйрету.Сонымен қатар,қамқоршылармен де психологиялық жұмыстар жүргізу;
- 4.Әрбір баланың өзіне тән физиологиялық шекарасы болады ол дегеніміз басқа адамадардың оны құшақтап немесе ұстап сүйуіне болмайтынын түсіндіру.Оны орысша айтсақ “Отстаивать свои границы” деген сөз бар оны өте дұрыс деп санаймын себебі бала кезінен шекара қоймаған бала өзін басқа адамдар тиіскенде оны дұрыс емес деп санамайды және ол туралы ойламайды да,сондықтан да балаға таңдау құқығын бала кезден үйрету қажет;
- 5.Мектеп оқыту пәндерінде Өзін-өзі тану пәніне осы баланың зорлық-зомбылық жайлы ақпараттар беру және оны үлкен адамдарға хабардар ету жайлы айту қажет.

Ата-ана мен мұғалімдерге емес тағы бұл жайт құқық қорғау органдарына да тікелей қатысты себебі олар көбінесе балаларға сенбей немесе осы жағдайларға бейжай қарайды.Зорлық-зомбылық тек баланы емес сонымен қатар үлкен адамдарды да өзін-өзі өлтіруіне әкеп соғуы мүмкін,сонымен қатар бұндай тәрбиені және де өмірді көрген жасөспірім немесе бала оны дұрыс деп санап психологиялық ауытқуы болып басқа балаларға да осындай зорлық көрсетуі мүмкін.

Қазіргі таңда байқағандай зорлық-зомбылық жайлы жаңалықтар көбейді, бұл өте нашар, айтылмаған да жайттар қанша көбіне балалар қорқып ештеңе айтпайды сол үшін әрбір ата-ананың міндеті ол баланың қиындықтарына, көңіл-күйіне, адамдармен қарым-қатынасына назар аудару болып табылады. Тағы бір қосарым егер заңмен тиым салынбаса әрбір балаға бұршақ спрейін беріп оны қолдану тактикасын үйрету солай балаңыз өзін-өзі қорғап қашуға уақыты болады спрейдің әсерінен.

БҰҰ-ның мәліметінше, әлемде әрбір бесінші әйел зорлық-зомбылыққа тап болады. Мысалы: үйде, көшеде, жұмыс орнында, мектепте, университетте түрлі зорлыққа ұшырайды. Сондай-ақ сексуалдық мақсаттағы адам саудасының негізгі құрбандары да – жас қыздар мен әйелдер. Соңғы жылдары әйелдерге қатысты әлімжеттік көрсеткіш артқан. Себебі әртүрлі. Оның бірі – індет. Қатаң карантин шаралары енгізілгеннен кейін отбасында ерлі-зайыпты адамдардың бір-біріне ашу – ызасын көрсетуі көбейген. Бұндай жанжалдардың соңында көбінесе әйел адамдар зардап шегеді. Көпшілігі психологиялық тұрғыдан депрессияға ұшыраған. Зорлық зомбылық қалай көрінеді:

1. Қорқыту және үрей туғызу, айқай мен үрей туғызу, милициямен, арнайы мектеппен, құдаймен қорқыту.
2. Оқшаулау – кіммен сөйлесетінін, кіммен кездесетінін тұрақты қатаң бақылау, көпшілік орындарға жібермеу, тума туыс, жолдастармен араластырмау.
3. Физикалық зорлық - зомбылық, шымшу, соғып қалу, шаштан тарту секілді.
4. Эмоционалдық зорлық зомбылық ол тек қорқыту, үрей туғызу емес, сонымен қатар қадір қасиетін, сезімдерін кемсіту, сөзбен қорлау, қаттылық, баласына немқұрайлықпен қарау.

Зорлық зомбылықтың жалпы себептерін айтар болсақ:

- Материялды қиыншылықтар;
- Отбасы жұмыссыздығы;
- Отбасы мүшесінің алкогольизм мен маскүнемдігі;
- Отбасы мүшесінің нашақор болуы;
- Толық емес отбасы;
- Отбасындағы өгей әке мен өгей шеше;
- Мүгедек бала денсаулығының нашарлығы;
- Күтпеген бала;
- Қиын баланың болуы;

Қазіргі таңда тәуелсіздік алған мемлекетімізде зорлық-зомбылыққа жол жоқ. Оның етек алуы отбасынан басталады. Отбасындағы салауаттылық – өркениетті қоғамның талабы, өйткені ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүрлер мен мұраттар көбінесе отбасында қалыптасады. Адамды өзара түсіністікке жеткізетін шынайы да, тұрақты сүйіспеншілік дәстүрлері де тек салауатты отбасында ғана қалыптасады. Тұңғыш президентіміз айтқандай Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына жолдауында алдағы 50 жыл ішінде мемлекетіміздің қандай бағытта, қалай дамуы керек екендігін белгілеп берді. Әрине, осы міндетті болашақта жастардың жүзеге асыратындығы күмәнсіз. Олай болса, сол жастардың білім деңгейі, ата-

анадан алған тәлім-тәрбиесі қандай дәрежеде деген сұрақ туындайды. Бұл сұраққа толық жан жақты жауап беру әзірге қиындау, оған дәлел – бүгінгі қоғамымызда қылмыстың күннен – күнге көбеюі. Сондай-ақ оның себебі жастарымызға уақытында ұлттық тәрбиені бере алмағанымыздан туындағаны жасырын емес. Әрине қазіргі таңдағы әлеуметтік-тұрмыстық жағдайдың нашарлауы да бұған әсер етуде.

Балалар – еліміздің болашағы. Оларды тәрбиелеу, оқыту, білім беру, болашаққа қадам бастырып осы өмірде өз орнын таптырту әр ата-ананың міндеті.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақтөбе газеті;
2. Б.Уахатов. Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы.

ӘОЖ 343.6

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің құқықтық аспектілері: қазіргі жағдайы, проблемалары және болашағы

Ахметқали Амина, Таттыбаева Жібек
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының ҚҚ-21-1 тобының студенттері
Құрманалиева Нургуль
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының аға оқытушысы

Аңдатпа. Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің құқықтық аспектілері» мақаласында қолданыстағы заңнамаға талдау жасалып, проблемалар айқындалып, тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу шараларының тиімділігі бағаланады. Зерттеу Қазақстандағы жәбірленушілерді қорғау жүйесін жетілдіру бойынша заңнаманы және ұсыныстарды жетілдіру перспективаларын ұсынады.

Кілт сөздер: Тұрмыстық зорлық-зомбылық/ Заңнама/ Құқықтық аспектілер/ Мәселелер/ Құрбандарды қорғау/ Құқықтық механизмдер/ Тиімділік/ Алдын алу/ Қазақстан/ Реформа перспективалары/

Аннотация. Статья "Правовые аспекты борьбы с бытовым насилием в Казахстане" проводит анализ существующего законодательства, выявляет проблемы и оценивает эффективность мер противодействия бытовому насилию. Исследование предлагает перспективы улучшения законодательства и рекомендации для совершенствования системы защиты жертв в Казахстане.

Ключевые слова: Бытовое насилие/ Законодательство/ Юридические аспекты/ Проблемы/ Защита жертв/ Правовые механизмы/ Эффективность/ Предотвращение/ Казахстан/ Перспективы реформ/

Annotation. The article “Legal aspects of combating domestic violence in Kazakhstan” analyzes existing legislation, identifies problems and evaluates the effectiveness of measures to combat domestic violence. The study offers prospects for improving legislation and recommendations for improving the victim protection system in Kazakhstan

Keywords: Domestic violence/ Legislation/ Legal aspects/ Problems/ Protection of victims/ Legal mechanisms/ Efficiency/ Prevention/ Kazakhstan/ Prospects for reforms/

Тұрмыстық зорлық-зомбылық адамдардың қауіпсіздігі мен әл-ауқатына елеулі қатер төндіреді және күрделі әлеуметтік және құқықтық мәселе болып табылады. Қазақстан жағдайында тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің құқықтық аспектілерін қарастыру азаматтардың құқықтары мен қадір-қасиетін қорғауды қамтамасыз етудегі маңызды қадамға айналады.

Бұл мақала Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықты реттейтін заңнаманың ағымдағы жағдайын талдауға, бар проблемаларды анықтауға және осы саладағы құқықтық тетіктерді жетілдіру перспективаларын ұсынуға арналған. Халықаралық стандарттар мен Қазақстанның міндеттемелері тұрғысынан тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы профилактикалық және репрессиялық шаралардың тиімділігін қарастыру осы зерттеудің ажырамас бөлігі болып табылады.

Бұл мақаланың мақсаты – ағымдағы жағдайға шолу жасау, негізгі мәселелерді көрсету және Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғау жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар беру. Жылдам өзгеретін әлеуметтік динамика жағдайында бұл жұмыс тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мен оған қарсы тұрудың неғұрлым тиімді және заманауи құқықтық тәсілдерін дамытуға ықпал етуге ұмтылады.

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық дереу назар аударуды және жүйелі түрде қарауды талап ететін өзекті және күрделі мәселе болып қала береді. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және жолын кесуге бағытталған заңнаманың болуына қарамастан, бұл құбылыспен тиімді күресуді қиындататын бірқатар жүйелік және құқықтық мәселелер бар.

Біріншіден, заңнаманың жетілдірілмегендігі және тұрмыстық зорлық-зомбылықты анықтау мен жіктеудегі анық еместік заңдарды түсініксіз түсіндіруге және қолдануға мүмкіндік туғызады, бұл олардың нақты әсерін әлсіретуі мүмкін. Отбасы мүшелерінің жеке құқықтары мен қауіпсіздігіне қол сұғу заң шығаруға неғұрлым нақты және жан-жақты көзқарасты талап етеді.

Екіншіден, тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларындағы құқықтар мен қорғанулар туралы халықтың шектеулі хабардар болуы бұл мәселе төңірегінде тыйым салулар мен үнсіздіктерді сақтауға ықпал етеді. Халықтың хабардар болуын арттыру және зардап шеккендерге қолдау көрсету және мәселенің маңыздылығына назар аудару үшін кең ауқымды түсіндіру жұмыстары қажет.

Бұған қоса, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қолдаудың тиімді тетіктері мен ресурстары жетіспейді. Психологиялық, құқықтық және қаржылық қолдау көрсететін әлеуметтік бағдарламалардың жоқтығы зорлық-зомбылықтың осы түрін бастан кешкендердің сауығу процесін қиындатады.

Бұл проблемаларды шешу тек заңнамалық базаны нығайтып қана қоймай, қоғамды ағарту, зардап шеккендерге қолдау көрсету және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күреске әлеуметтік институттарды белсенді тарту бойынша кешенді шараларды әзірлеуді талап етеді.

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің құқықтық аспектілері туралы мақаланың контекстінде келешегі туралы бөлімді әртүрлі көзқараспен қарауға болады. Міне, перспектива бөліміне қосуға болатын кейбір аспектілер:

Заңнамалық даму: Тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресуге бағытталған заңнаманың болашақтағы дамуын талдау. Бұған қолданыстағы заңдарды күшейту, құрбандарды жақсырақ қорғау үшін өзгерістер енгізу және зорлаушыларды тиімді қудалау туралы ұсыныстар кіруі мүмкін.

Сот ісін жүргізу үрдістері: Сот тәжірибесіндегі ықтимал өзгерістерді және тұрмыстық зорлық-зомбылық бойынша сот ісін жүргізу перспективаларын зерттеу. Бұған бейімділік тенденцияларын, сотталғандық деңгейін және жәбірленушілердің құқықтарын тануды қарастыру кіреді.

Білім беру бағдарламалары мен науқандары: Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша перспективалық бағдарламалар мен науқандарды әзірлеу. Бұған оқу материалдарын жасау, оқу іс-шараларын өткізу және халықты хабардар ету стратегияларын әзірлеу кіреді.

Халықаралық ынтымақтастық: тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу саласында тәжірибе, озық тәжірибе алмасу және халықаралық стандарттарды енгізу үшін халықаралық ұйымдармен және басқа елдермен ынтымақтастық перспективаларын қарастыру.

Алдын алу шараларының тиімділігін бағалау: Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламаларының тиімділігін бағалаудың перспективалық әдістерін зерттеу. Бұл араласулардың тиімділігін бағалау үшін көрсеткіштерді, деректерді жинау жүйелерін және кері байланыс механизмдерін әзірлеуді қамтуы мүмкін.

Қоғамның қатысуы: тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күреске қоғамды тарту перспективаларын талдау. Бұл мәселені шешуге азаматтық қоғам ұйымдарының, азаматтардың және бизнес секторының белсенді қатысуы мүмкіндіктерін зерттеуді қамтуы мүмкін.

Бұл аспектілерді Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық контекстінде олардың практикалық маңыздылығын көрсету үшін нақты мысалдармен, статистикалық мәліметтермен және нақты өмірлік сценарийлермен қосымша бекітуге болады.

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің құқықтық аспектілері туралы мақаланың шешімдер бөлімінде бірнеше негізгі ойларды бөліп көрсетуге болады:

Заңнаманы нығайту: Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің тиімділігін арттыру үшін қолданыстағы заңнамаға нақты өзгерістер мен толықтырулар енгізу. Бұған зорлаушыларға жазаны күшейту, құрбандарды көбірек құқықтар мен қорғау және құқық қорғау органдарының әрекет ету тетіктерін жақсарту кіреді.

Жәбірленушілерге қолдау көрсету жүйесін дамыту: Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қолдау жүйесін жетілдіру бойынша шараларды ұсыну. Бұған психологиялық, құқықтық және қаржылық қолдау көрсету бағдарламаларын жасау және жетілдіру, сондай-ақ бұл ресурстардың халықтың барлық топтары үшін қолжетімді болуын қамтамасыз ету кіреді.

Проактивті алдын алу шаралары: Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша бағдарламалар мен науқандарды әзірлеу және жүзеге асыру. Бұл қоғамдық сананы өзгертуге, сондай-ақ зорлық-зомбылықты ерте анықтауға және алдын алуға бағытталған ағартушылық және ақпараттық-түсіндіру шараларын қамтуы мүмкін.

Халықаралық ынтымақтастық: Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күресте тәжірибе және озық тәжірибе алмасу үшін халықаралық ынтымақтастықты қолдау және дамыту. Бұл халықаралық форумдарға белсенді қатысуды, сондай-ақ халықаралық стандарттарды ұлттық тәжірибеге енгізуді қамтуы мүмкін.

Құқық қорғау органдарын оқыту: тұрмыстық зорлық-зомбылық оқиғаларына неғұрлым тиімді әрекет ету үшін құқық қорғау органдарының білімі мен оқытуын күшейту. Бұл полиция қызметкерлеріне, тергеушілерге және тұрмыстық зорлық-зомбылықты тергеумен және алдын алумен айналысатын басқа да мамандарға арналған арнайы бағдарламаларды қамтуы мүмкін.

Қоғамдастықтың белсенді қатысуы: тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресуге қоғамның қатысуын ынталандыру. Бұған қоғамдық ұйымдарды құру және қолдау, мәселе туралы ақпаратты таратуда БАҚ-тың белсенді рөлі, қоғамдық науқандар мен іс-шараларды ұйымдастыру жатады.

Осы шешімдерді жүзеге асыру арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының құқықтық мәртебесін айтарлықтай жақсартуға және қоғамда қауіпсіз және қолайлы ортаны құруға көмектесуге болады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу қоғам, заңнама және білім деңгейінде кешенді және көп өлшемді көзқарасты талап етеді. Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға көмектесетін негізгі шаралар мыналар:

Білім және халықты хабардар ету:

- Гендерлік теңдік пен адам құқықтарын құрметтеуді дамытуға бағытталған білім беру бағдарламаларын енгізу.
- Зорлық-зомбылық түрлері, оның салдары және қолда бар қолдау тетіктері туралы халыққа ақпараттық науқандар өткізу.

Заңдылықты нығайту:

- Зорлаушыларға қарсы қатаң және жәбірленушілердің құқықтарын қорғауда тиімді болуы үшін заңнаманы жетілдіру бойынша жұмыс. Қоғамдағы өзгерістер мен қажеттіліктерге сәйкес заңнаманы жүйелі түрде жаңарту және бейімдеу.

Зардап шеккендерге қолдау көрсету:

- Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын психологиялық, құқықтық және қаржылық қолдау жүйесін дамыту және жетілдіру.
- Зардап шеккендерге қажетті көмек пен қолдау ала алатын орталықтар мен баспаналарды құру.

Алдын алу және ерте араласу:

- Тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларын ерте анықтау және араласу бағдарламаларын енгізу.
- Тәуекелдерді анықтау және ерте кезеңде көмек көрсету үшін білім беру мекемелерімен және денсаулық сақтаумен жұмыс істеу.

Құқық қорғау органдарын оқыту:

- Тұрмыстық зорлық-зомбылық оқиғаларына тиімді әрекет ету үшін құқық қорғау органдарын оқытуды қамтамасыз ету.
- Тиімді жауап беру үшін полиция, әлеуметтік қызметтер және басқа ұйымдар арасындағы ынтымақтастыққа жәрдемдесу.
- Бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік мәдени бастамалар:
- Отбасылық қарым-қатынастар туралы стереотиптер мен идеяларды өзгерту үшін бұқаралық ақпарат құралдарында науқандар өткізу.
- Қоғамдағы қарым-қатынас пен коммуникацияның оң үлгілерін құруға бағытталған әлеуметтік-мәдени бастамаларды қолдау.

Халықаралық ынтымақтастық:

- Тәжірибе алмасу және тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресте озық тәжірибені беру мақсатында халықаралық бағдарламаға және жобалармен алмасуға қатысу.
- Бұл шаралар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және қауіпсіз қоғамдастық құру үшін кешенді және тиімді тәсілді қамтамасыз ету үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек.

Нәтижесінде, Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықпен тиімді күресу қоғамның, үкіметтің, құқық қорғау органдарының және басқа да мүдделі тараптардың күш-жігерін біріктіретін кешенді тәсілді қажет етеді. Келесі аспектілерге назар аудару маңызды:

Заңнама және жетілдіру: зорлаушыларды неғұрлым қатаң жазалау және құрбандарды тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін заңнаманы қайта қарап, жетілдіріңіз. Заман талабы мен талаптарына сәйкес заңдарды үнемі жаңартып отыру. Алдын алу және хабардар ету: Білім беру бағдарламаларын, ақпараттық науқандарды және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын әзірлеу. Қоғамда салауатты және сыйластық қарым-қатынасты қалыптастыру.

Жәбірленушілерді қолдау жүйесі: Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына психологиялық, құқықтық және қаржылық қолдау көрсету жүйесін құру және жетілдіру. Бұл ресурстардың халықтың барлық топтары үшін қолжетімді болуын қамтамасыз ету.

Ерте араласу және алдын алу: Ерте анықтау және араласу бағдарламаларын әзірлеу және енгізу, соның ішінде білім беру және медициналық мекемелермен бірлесіп.

Құқық қорғау органдарын оқыту: тұрмыстық зорлық-зомбылық оқиғаларына тиімді әрекет ету және әділ сот төрелігін қамтамасыз ету үшін құқық қорғау органдарына білім беру және оқытуды қамтамасыз ету.

Халықаралық ынтымақтастық: халықаралық жобаларға қатысу және озық тәжірибелер мен халықаралық стандарттарды енгізу бойынша тәжірибе алмасу.

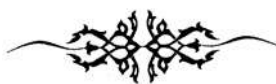
Осы салалардағы бірлескен іс-әрекеттер тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары қолдау таба алатын және тұтастай алғанда қоғам зорлық-зомбылыққа деген көзқарасты және оның алдын алудың сындарлы тетіктерін тұрақты өзгертуге ұмтылатын қауіпсіз ортаны құруға көмектесе алады.

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы заманауи күрес заңнаманы нығайтуды, білім беру мен қоғамдық сананы дамытуды, зардап шеккендерге тиімді қолдау жүйесін құруды, ерте араласуды және алдын алуды, құқық қорғау органдарын оқытуды және халықаралық ынтымақтастықты қамтитын

кешенді тәсілді талап етеді. Осы шаралар бірлесіп қана қоғамның әрбір мүшесі өз құқықтарын қорғауға, қолдауға және құрметтеуге құқығы бар қауіпсіз қоғам құруды қамтамасыз ете алады. Заңдарды күшейту, білім беру бағдарламаларын әзірлеу және құрбандарға психологиялық қолдау көрсету және әрбір отбасында теңдік пен қауіпсіздікті құрметтеуге жәрдемдесу арқылы зорлық-зомбылық пен кемсітушіліктен азат прогрессивті қоғам құруға белсенді қатысу маңызды, осылайша біздің осы үдерістегі біздің үлесіміз қоғамды құруға көмектеседі. әрбір адам өзін қорғалған және құрметтелетінін сезіне алатын жақсы болашақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2017 ж.): Бұл заң тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесу мақсатында қабылданған. Ол жәбірленушілерді қорғау шараларын, оның ішінде уақытша баспанамен қамтамасыз ету шараларын, қылмыскермен қарым-қатынасты шектеуді және басқа да шараларды белгілейді.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Онда заңсыз әрекеттерге, соның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты баптар бар. Мысалы, дене жарақатын келтіру, бұзақылық, қорқыту және басқа да әрекеттер қылмысқа жатқызылуы мүмкін.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі: Онда тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларында маңызды аспектілер болып табылатын азаматтық құқықтарды, оның ішінде жеке қадір-қасиетке және жеке басының қауіпсіздігіне құқықты қорғау ережелері болуы мүмкін.

ӘОЖ 343.612.014.4:628.032

АИТВ АУРУЫН ЖҰҚТЫРУҒА ҚАТЫСТЫ ЖАУАПТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Жумагулова Багира Пісбекбайқызы

**«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымының магистрі**

«Экономика және құқық» факультеті

«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ

Аңдатпа. Мақалада отандық қылмыстық заңнамадағы АИТВ ауруын жұқтыруға қатысты жауаптылық мәселесі айтылады. Атап айтқанда, отандық заңнаманың нақты жол берген олқылықтары мен оны түзету үшін нақты ұсыныстар қарастырылған.

Кілт сөздер: АИТВ, жәбірленуші, жұқтыру, қылмыстық жауаптылықтан босату

Аннотация. в статье освещается вопрос ответственности в отечественном

уголовном законодательстве за заражение ВИЧ-инфекцией. В частности, предусмотрены конкретные допущенные пробелы отечественного законодательства и конкретные предложения по его исправлению.

Ключевые слова: ВИЧ, потерпевший, заражение, освобождение от уголовной ответственности

Annotation. The article highlights the issue of responsibility in domestic criminal legislation for HIV infection. In particular, there are specific gaps in domestic legislation and specific proposals for its correction.

Keywords: HIV, the victim, infection, exemption from criminal liability

Тақырыптың өзектілігін, айтпас бұрын АИТВ ауруына қысқаша анықтама берейік: "АИТВ - адамның иммун тапшылығы вирусының, яғни адамның иммунды жүйесін зақымдайтын вирустың қысқартылған атауы. Адамның иммундық жүйесін зақымдай отырып, басқа инфекциялық аурулардың дамуына ықпал етеді. Өйткені адамның иммундық жүйесі әлсіз болғандықтан, ауру туғызатын микроорганизмдермен күресуге қабілеті төмендейді. АИТВ жұқтырған адам сау адамға мүлде қауіп тудырмайтын микрорганизмдерге өте сезімтал болып келеді. Иммун тапшылығы вирусы адамнан адамға жұғады. АИТВ адамнан адамға үш жол арқылы беріледі: қан арқылы, жыныстық қатынас және тігінен (анасынан баласына жүктілігі, босану кезінде және ана сүтімен). Инфекция масаның шағуы, қол беріп амандасу, сүйісу, жүзу бассейндерінде шомылу арқылы берілмейді"[1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 118-бабы осы ауруды басқаға жұқтырған тұлғаға қатысты жауаптылықты белгілейді. Қылмыс құрамы ҚК-тегі жеке адамдарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар тарауының денсаулыққа қарсы бағытталған түріне жатады. Жауаптылық туындауы үшін кінәлі адам өзінде ауруы бар екенін білуі тиіс, яғни, көрінеу түрде болуы керек. Бап 3-бөліктен тұрады:

1. Басқа адамды АИТВ жұқтыру қаупіне көрінеу душар ету. Мұнда АИТВ ауруын жұқтыруға бағытталған әрекеттің жасалуының өзі қылмыстық жауаптылықты тудыратынын білдіреді. Аурудың жұғуы шарт емес.

2. Өзінде АИТВ бар екендігін білген адамның осы ауруды басқа адамға жұқтыруы. Бұл құрам бойынша жауаптылық нақты инфекцияның жұққан кезінен бастап туындайды.

3. Осы баптың екінші бөлігінде көзделген, екі немесе одан да көп адамға қатысты не көрінеу кәметке толмаған адамға қатысты жасалған іс-әрекет.

Осы қылмыс құрамына қатысты жауаптылықтан босату мәселесі бізді қатты ойландырды. Атап айтқанда, осы баптың бірінші һәм екінші бөліктерінде көзделген әрекетті жасаған адамның жәбірленушіге ауруы жайлы уақтылы ескерткені және жәбірленушінің жұқтыру қаупін туындатқан әрекеттерді жасауға өз еркімен келіскені кінәліні адамды жауаптылықтан босатуға әкеп соғады. Объектісі жөнінен, объективтік жағынан Қылмыстық Кодекстің 117-бабы (Соз ауруын жұқтыру) осы қылмыс құрамына қатты ұқсайды. Бірақ, соз ауруының қоғамға қауіптілік дәрежесі АИТВ ауруына қарағанда неғұрлым жеңіл. Оны біз санкциясынан-ақ біле аламыз. Бірақ, соз ауруын басқаша жұқтырған адам жәбірленушіге ауруы жөнінде уақтылы ескерткен жағдайда да қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Бұл жөнінде Борчашвили өзінің Қылмыстық Кодекске берген түсіндірмесінде айтады. Қоғамға неғұрлым қауіпті әрекетті жасаған адамды жауаптылықтан босатып, қылмыстық теріс қылықты жасаған адамды жауаптылыққа тарту қаншалықты дұрыс?

Жәбірленушінің қылмыстық әрекеттен туындайтын зардаптарға келісуі қылмыстық жауаптылықты жоятын мән-жай бола алады ма?

Осы орайда біз қылмыстық жауаптылықтан босату үшін негіз болып тұрған «жәбірленушінің зардаптарға келісуі» институтын зерттеп көруді жөн санадық. 2014 жылғы қабылданған осы Қылмыстық кодекске дейін біздің заңнамада да, кеңестік дәуірдегі заңнамада да жауаптылықтан босатудың мұндай түрі кездеспеген. Тек, 1922 жылғы Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасының Қылмыстық Кодексінде ғана «жәбірленушінің өтінуімен және жаны ашығандықтан жасалған адам өлтіруге» қатысты қылмыстық жауаптылықтан босату мәселесі айтылған [2]. Бірақ бұл ескерту кейінірек алынып тасталды және жәбірленушінің зардаптарға келісуі қылмыс құрамын саралауға еш әсер етпейді деген түйінге келді. Мысалы, 1960 жылғы Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасының Қылмыстық Кодексінде «қалыңдықты сатып алу» әйелдің некеге тұруға келісімі болған кезде де, қылмыс құрамын құрайтынын, себебі бұл қылмыстың объектісі әйелдің қадір-қасиеті екендігін айқындаған [3]. Онымен қоса, РКФСР Жоғарғы Соты «қылмыстық жауаптылық қалыңдықтың келіскеніне не келіспегеніне қарамастан, оған қатысты сатып алу жүзеге асырылған, яғни ақша төлеген кезден бастап туындайды» деп жазған [4]. Басқа категориядағы істерге байланысты РКФСР Жоғарғы Соты «жәбірленушінің өзін соз ауруын жұқтыру қаупіне келіскені және уақтылы ескертілгені қылмыстық жауаптылықты жоюға негіз бола алмайды» деп көрсеткен [5].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасының құрамдас бөлігі ретінде ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары болып табылатындықтан, біз бұл институттың не үшін енгізілгенін және тәжірибеде қалай қлданылып жатқанын осы қаулылардан іздеп көрдік. Бірақ, мардымды жауап ала алмадық. Бұл мәселе тек біздің отандық заңнамада ғана емес, РФ қылмыстық заңнамасында да бар. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 122-бабы айна қатесіз біздің бапты қайталайды. Анығында, керісінше, біздің бабымыз Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексінен алынған деуге болады. Жауаптылықтан босататын бұл ескерту РФ заңнамасына 2003 жылғы 8 желтоқсанда енгізілген. Ал, Қазақстанның қылмыстық заңнамасына 2014 жылғы қабылданған Қылмыстық кодекспен енгізілді. Ресей заңнамасына жауаптылықтан босатудың бұл түрі енгізілгеннен бері Ресей ғалымдары бұны мақала ретінде жазып келеді [6,7,8]. Ресейдің Жоғарғы Соты да өзінің Қылмыстық кодекске берген түсіндірмесінде осы мәселені түсіндірусіз қалдырған. Екі елдің құқықтық ұқсастығы осыдан да байқалады.

Тақырыпты жан-жақты зерттеу үшін тек Ресейдің заңнамасын ғана емес, басқа да елдердің заңнамасымен салыстырып көрдік. Қырғызстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 144-бабына сәйкес, соз ауруын басқаға жұқтырған немесе АИТВ ауруын жұқтыру қаупін төндірген, бірақ жұқтырмаған адам жәбірленушіге өзінде ауру бар екендігі жайлы уақтылы хабарлаған және жәбірленуші осы зардаптарға келіскен жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Ал, АИТВ ауруын басқаға жұқтырған адам жауаптылықтан босатылмайды. Қырғызстан заңнамасы қоғамға неғұрлым қауіпті әрекетті жасаған адамды жауаптылыққа тартып, қылмыстық теріс қылық жасаған адамды жауаптылықтан босатады. Бұл – біздің нормаға қарағанда логикаға өте қонымды норма.

Ал, Өзбекстан Республикасының Қылмыстық кодексінде соз және АИТВ ауруын жұқтыру қылмыстарына байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату мәселесі жоқ. Бұл қылмысқа байланысты жауаптылық Өзбекстан Республикасының

Қылмыстық кодексінің 113-бабында айқындалған.

Мақаламызды қорытындылай келе еліміздің заң шығарушы органына АИТВ ауруын жұқтыруға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатуды белгілейтін нормаға өзгерістер енгізуді сұраймыз. Бірдей жағдайда қылмыстық теріс қылық пен қылмыс жасаған адамның неғұрлым ауырын жасағанын жауаптылықтан босатып, неғұрлым жеңілін жасағанын жауаптылыққа тарту – әділетті деп ойламаймыз. Сонымен қатар, бұл қылмыс құрамындағы жауаптылықты «жәбірленушінің келісімі» арқылы алып тастау қаншалықты дұрыс? Бұл қылмыс тек жәбірленушінің құқықтары мен бостадықтары, мүдделерін қозғаса, бұлай жасауға болар еді. Бірақ, бұл қылмыс құрамы бойынша туындаған іс Қылмыстық-процестік кодекстің 32-бабының 6-бөлігіне сәйкес жариялы істерге жатады. Яғни, бұл қылмыс тек жәбірленушінің құқықтары мен мүдделерін ғана емес, қоғамның да мүддесін қозғайды. Осы мәселеге де түзетулер енгізсе нұр үстіне нұр болар еді.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://korda-aids.kz/kz/2019-04-08-04-57-26>
2. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917 -1952. М., 1953. С. 133
3. Кеңестік қылмыстық құқық: Оқулық, Г.А. Кригер, Б.А. Куринов, Ю.М. Ткачевскийдің баспасымен, 1982 ж.
4. 1969 жылғы 19 наурыздағы РКФСР Жоғарғы Соты Пленумының №47 Қаулысы
5. 1973 жылғы 8 қазандағы РКФСР Жоғарғы Соты Пленумының №15 Қаулысы
6. <https://elibrary.ru/item.asp?id=12951209>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/dobrovolnoe-soglasie-na-zarazhenie-vich-infektsiey>
8. <https://elibrary.ru/item.asp?id=14773947>

ӘОЖ 343.68-44.23

Нашақорлықтың салдары, есірткі сату қылмысы үшін жауапкершілік
Жумагулова Багира Пісбекбайқызы
«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымының магистрі
Әбдібек Ақзира Нұрымқызы. 3 курс студенті
«Экономика және құқық» факультеті
«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ

Аңдатпа. Мақалада нашақорлықтың салдары, оның алдын алу шаралары және де есірткі сату қылмысы үшін жауапкершілік нысандарды айтылған.

Кілтті сөздер: Нашақорлық, эйфория, агрессивті препарат, психоактивті зат, деградация.

Аннотация. В статье говорится о последствиях наркомании, мерах ее профилактики и ответственности за преступления, связанные с сбытом наркотиков.

Ключевые слова: Наркомания, эйфория, агрессивный препарат, психоактивное

вещество.

Annotation. The article talks about the consequences of drug addiction, measures for its prevention and responsibility for crimes related to drug trafficking.

Keywords: Drug addiction, euphoria, an aggressive drug, psychoactive substance.

Нашақорлықтың таралуы халықтың денсаулығына, экономикаға, құқықтық тәртіп пен қауіпсіздікке жаһандық қауіп төндіреді.

Нашақорлық-бұл эйфориялық жағдайды тудыратын немесе шындықты қабылдауды өзгертетін есірткі тобына кіретін кез-келген затқа тәуелділік. Бұл есірткіні қолдануға деген құштарлықпен, төзімділіктің жоғарылауымен, физикалық және психикалық тәуелділіктің дамуымен көрінеді. Нашақорлық физикалық денсаулықтың біртіндеп нашарлауымен, интеллектуалды және моральдық деградациямен бірге жүреді. Диагноз анамнез, сауалнама, тексеру және есірткі сынақтарының нәтижелері негізінде қойылады. Емдеу-дәрі-дәрмек терапиясын, психотерапияны және кәсіптік терапияны қолдана отырып, клиникада ұзақ мерзімді оңалту.

Нашақорлық-кез-келген есірткіге тәуелділік. Бұл табиғи немесе жасанды шыққан психоактивті затты үнемі қолдану нәтижесінде пайда болады. Бұл қазіргі заманның ең маңызды Медициналық және әлеуметтік мәселесі. Жыл сайын қара нарықта пациенттердің жаны мен денесін тез бұзатын жаңа, барған сайын агрессивті препараттар пайда болады. Нашақорлыққа негізінен жасөспірімдер мен жастар ұшырайды, олар оқудың, мансап құрудың және отбасын құрудың орнына өмірін заттарды іздеуге және қабылдауға жұмсайды.

Нашақорлық өмір сүру ұзақтығын едәуір төмендетеді, моральдық, моральдық және интеллектуалдық деградацияны тудырады. Нашақорлықпен ауыратын науқастар мас күйінде сананың өзгеруіне және жаңа дозаға ақша алуға тырысуға байланысты жоғары Қылмыстық белсенділікті көрсетеді. Нашақорлықтың инъекциялық түрлері қауіпті жұқпалы аурулардың таралу қаупін тудырады: вирустық гепатит, мерез және АИТВ. Нашақорлықты емдеуді наркология саласындағы мамандар жүзеге асырады.

Адамзат ХХІ ғасырға қадам басып, әлемдегі ең маңызды жаһандық проблемалардың бірі - есірткінің заңсыз айналымын шешудің тиімді жолдарын іздеуді жалғастырды. Бұл мәселе барлық мемлекеттердің алдында тұр. Аумақтық, ұлттық, діни, таптық, жыныстық немесе басқа шекаралар жоқ.

Әлемдік сауданың шамамен 8% - сәйкес келетін айналымы бар есірткі индустриясы техникалық, қаржылық әлеуетті арттыра отырып, ғылыми-техникалық прогрестің соңғы жетістіктерін өз қажеттіліктеріне бейімдей отырып, тұрақты түрде жетілдірілуде. Сондықтан, трансұлттық есірткі синдикаттары өздерінің қылмыстық қызметінде ең заманауи қару-жарақ пен оқ-дәрілерді, электронды жабдықтау жүйелерін және өз қауіпсіздігін қамтамасыз етудің соңғы әдістерін қолданатыны таңқаларлық емес.

Әлемдік есірткі бизнесі ең тиімді бола отырып (мысалы, Нидерландыда бір "экстази" таблеткасының құны 7-9 центті құрайды, ал оның бөлшек сауда бағасы 8-15 долларды құрайды) сонымен қатар ең қуатты және тармақталған мафия құрылымына ие. Есірткі бизнесі бастапқыда интернационализмге, жаһандануға ұшырайды. Үшінші әлем елдерінде бастапқы шикізатты сатып алғаннан кейін, халық комиссариаты оны түпкілікті өнімге өңдеуді ғана емес, сонымен қатар тауарларды дамыған елдерде тұратын тұтынушыларға жеткізуді ұйымдастыруы керек.

26 маусымда бүкіл әлемдік қоғамдастық маңызды оқиғаны-есірткіні теріс пайдалану мен олардың заңсыз айналымына қарсы күрестің халықаралық күнін атап өтеді (ағылш.

Бұл күнді 1987 жылы 7 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы есірткіге тәуелділіктен арылған әлемдік қоғам құру үшін белсенділік пен ынтымақтастықты күшейтуге бел буғанын білдірді. Шешім есірткіні теріс пайдаланумен және олардың заңсыз айналымымен күрес

жөніндегі халықаралық конференцияның ұсынысы негізінде қабылданды, ол есірткіні теріс пайдаланумен күрес жөніндегі қызметтің жан-жақты көпсалалы жоспарын қабылдады.

Нашақорлық пен онымен байланысты қылмыс әлемнің барлық елдеріне әсер етті. Мамандардың бағалауы бойынша, планета тұрғындарының 3-4 пайызы есірткі қолданады. Бұл негізінен 18 бен 30 жас аралығындағы жастар, олардың бестен бірі әйел. Наркологиялық мекемелерде есепте нақты бар нашақорлардың жалпы санының шамамен 5-10% - ы тұратындығын ескере отырып, осы айсбергтің су астындағы бөлігін үлкен алаңдаушылықпен елестетуге болады!

Өкінішке орай, әлемде есірткінің таралуы нашарлай түсуде. Оларды өндіру және өткізу схемалары, есірткі трафигінің Көлік және қаржы желілері жетілдірілуде, жылдамдығы мен ауқымы үнемі өсіп келеді. Есірткіні тұтыну құрылымы да өзгереді-жаңа синтетикалық препараттар пайда болады, олардың формулалары үнемі жаңартылып отырады. Ұлттық заңнамалар көбінесе бұл өзгерістерге жауап бере алмайды.

Сондықтан, нашақорлық проблемасы планета халқының денсаулығына жаһандық қауіп болып табылады. Өйткені, бұл жеке адамның немесе отбасының трагедиясы ғана емес. Бұл сондай-ақ демографиялық дағдарыстың, науқас балалардың туылуының, ұлттың жалпы денсаулығының төмендеуінің, сондай-ақ бүкіл әлемде қылмыс деңгейінің жоғарылауының себептерінің бірі.

Коронавирусқа байланысты Дүниежүзілік карантин есірткі саудасына нұқсан келтірді, алайда уақытша жеңілдік жақын арада есірткі трафигі қалпына келген кезде қиындықтарға тап болады.

"Қазіргі дағдарыс халықтың осал топтарының жағдайын нашарлатуы мүмкін. Адамдар заңды табысының жоғалуын өтеу үшін заңсыз жұмысқа көбірек кіріседі. Есірткі сатушылар толығымен заңды көтерме саудаға тәуелді, олар оны қақпақ ретінде пайдаланады және жеке бөлшек есірткі таратушыларға тәуелді. Сондықтан билік COVID-19-мен күресу үшін енгізген карантиндік шаралар есірткі саудасының барлық аспектілеріне сөзсіз әсер етеді".

Әлемнің түкпір-түкпірінде көптеген елдерде БҰҰ Есірткі заттарының барлық кластарының тапшылығын, бағаның өсуін, САПАНЫҢ төмендеуін және тұтынушылардың синтетикалық есірткіге немесе алмастыру терапиясына көшуін атап өтті.

«Ресми статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстанда психоактивті заттарды қолдану салдарынан динамикалық БАҚЫЛАУДА 108 851 адам тұрады, оның ішінде алкогольге тәуелді — 90 608 адам, есірткіге тәуелді — 18 243 адам. Нашақорлықпен ауыратын адамдар арасында 1 498 әйел және 97 кәмелетке толмаған»[1]. Мұндай мәліметтерді Денсаулық сақтау вице-министрі Тимур Сұлтанғазиев айтты.

Соңғы жылдары психикалық денсаулық сақтау қызметінде нашақорларға көмек көрсету бөлігінде мынадай өзгерістер жүргізілді. Мысалы, медициналық көмек көрсету құрылымы оңтайландырылды: 2016 жылы 47 психиатриялық және наркологиялық диспансерлер 17 өңірлік психикалық денсаулық орталықтарына біріктірілді. Қалалық аумақтық емханаларда амбулаториялық көмектің қолжетімділігін арттыру үшін ауылдық жерлердегі аудандық ауруханаларда 82 бастапқы психикалық денсаулық орталығы және 203 психикалық денсаулық кабинеті ашылды.

Қазір кез-келген 12 жастағы оқушы затты Telegram арнасы арқылы сатып алып, оны пицца жеткізуден гөрі тезірек ала алады. Негізінен шетелден басқарылатын есірткі трафигінің қолданыстағы моделі үшін біздің "жетілмеген" жастарымыз "закладчик" ретінде тартылады, олар үшін айырбас монетасы ретінде қызмет етеді.

Қазақстан Үкіметі 2023-2025 жылдары республикада нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күреске бағытталған кешенді жоспарды бекітті. Бұл туралы министрлер кабинетінің баспасөз қызметі хабарлады.

Ол ұсынған мәліметтерге сәйкес, елде синтетикалық заттарды жасырын өндіру жағдайлары барған сайын анықталуда. "Апиындарды анықтау, оның ішінде Ауғанстаннан солтүстік бағыт бойынша транзитпен өтетін, каннабис тобының есірткі айналымы, сондай-ақ" дәріханалық " нашақорлық өзекті болып қала береді. Қабылданған жоспар аталған

бағыттар бойынша шаралар кешенін іске асыруға мүмкіндік береді. Нәтижесінде 2025 жылға дейін есірткі тұтынушылардың кідірісін төмендету, есірткіге тәуелділіктен ұзақ ремиссиясы бар кәмелетке толмағандар санын 15%-дан 20% - ға дейін ұлғайту, сондай-ақ есірткі тұтынушыларды медициналық-әлеуметтік оңалтумен қамту 26% - дан 30% - ға дейін ұлғайту жоспарлануда", - делінген хабарламада.

Сондай-ақ, құжат заңнамалық және нормативтік құқықтық базаны жетілдіруді, қазіргі заманғы есірткі бизнесінің жаңа сын-қатерлері мен қауіп-қатерлеріне қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруды, халықаралық ынтымақтастықты нығайту мен кеңейтуді, қазақстандық қоғамның наркоздау деңгейін төмендетуді көздейді. "Нашақорлықтың алдын алу, емдеу, есірткіге тәуелді адамдарды оңалту жүйелерін жетілдіруге, сондай-ақ ведомствоаралық өзара іс-қимылды күшейтуге көп көңіл бөлінді. Нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы іс-қимылға қатысатын мемлекеттік органдарды»[2]. материалдық-техникалық жарақтандыруды арттыру жөніндегі шаралар кешені көзделген». Бұл жаңа сын - қатерлер мен қауіп-қатерлерге уақтылы ден қоюға мүмкіндік береді", - деп түсіндірді Үкімет.

Баспасөз қызметінің мәліметінше, жоспар шекаралық өткізу пункттерін есірткілерді, прекурсорларды және есірткі зертханаларына арналған жабдықтарды анықтау үшін арнайы техникамен жарақтандыруды көздейді. "Сонымен қатар, сот сараптамасы органдарының жаңа синтетикалық есірткілерді, сондай-ақ азаматтарды медициналық куәландыру шеңберінде іріктеуге жататын қан үлгілерін және басқа да биоматериалдарды жедел зерттеу жөніндегі материалдық - техникалық базасы нығайтылатын болады", - деп түсіндірді Үкімет.

Жалпы алғанда, Кешенді жоспардың іс-шараларын іске асыруға бюджеттен 53,1 млрд теңге (\$118 млн) көзделген. Құжатты әзірлеу кезінде қазіргі заманғы әлемдік есірткі саясатының ерекшеліктері ескерілді, онда психоактивті заттардың жаңа нысандарының үлесі артады, есірткіні өндіру, тасымалдау және тарату тәсілдері өзгереді, сондай-ақ ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері, соның ішінде қараңғы желі, мессенджерлер мен крипто-әмияндар белсенді енгізілуде.

Бұдан басқа, емдеу-оңалту орталықтарын жаңғырту және ашу жоспарланған. Сондай-ақ, авиатехника мен пилотсыз ұшу аппараттарын қолдана отырып, өтпейтін учаскелерде жасырын нарколабораториялар мен плантацияларды жою бойынша шаралар қабылданды. Бұл шаралар қабылданып қана қоймай оң шешімін тауып іс жүзінде жұмыстар жүргізілер деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Нашақорлық – қоғам дерті» 09 қазан 2017.ж, Сардарбек Нурадин
2. ҚР Жоғарғы Сот Пленумының 1997ж 18 шілде «Контрабанда үшін Қылмыстық жауапкершіліктің тәжірибеде қолданылуы туралы» №10

УДК 343.241.18.

НЕКОТОРЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ НАКАЗАНИЯ ЗА НЕОКОНЧЕННОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

Жумагулова Багира Пісбекбайқызы
старший преподаватель кафедры «Уголовное право и процесс»,
магистр юридических наук.
Жұмағұл Әбдуәли Бекболатұлы. Магистрант 2 курса.
Факультет «Экономика и право»
НАО «Региональный университет им. М. Х. Дулати»

Аннотация. Статья посвящена разработке проблемы назначения наказания за неоконченные преступления. Осуществлено изучение и исследование исторических аспектов возникновения и развития проблематики неоконченных преступлений в науке уголовного права, современное состояние теоретической разработки вопросов, связанных с понятиями приготовления к преступлению и покушения на преступление с акцентом на их позитивный и негативный аспекты. Также раскрыты основания и принципы назначения наказания за неоконченные преступления в уголовном праве Республики Казахстан на основе характеристики понятий преступления, преступной деятельности, наказания, индивидуализации и дифференциации уголовной ответственности и наказания.

Ключевые слова: неоконченное преступление, уголовное право, уголовная ответственность, наказание, умысел, законодательство, исследование, покушение.

Аңдатпа. Мақала аяқталмаған қылмыстар үшін жаза тағайындау мәселесін зерттеуге арналған. Қылмыстық құқық ғылымында аяқталмаған қылмыстар проблемаларының пайда болуы мен дамуының тарихи аспектілерін, қылмысқа дайындық және олардың оң және теріс аспектілеріне назар аударып отырып, қылмысқа әрекет ету ұғымдарымен байланысты мәселелерді теориялық дамытудың қазіргі жағдайын зерттеу және зерттеу жүзеге асырылды. Сондай-ақ, қылмыс, қылмыстық іс-әрекет, жаза ұғымдарының сипаттамасы, қылмыстық жауаптылық пен жазаны даралау және саралау негізінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығындағы аяқталмаған қылмыстар үшін жаза тағайындаудың негіздері мен қағидаттары ашылды.

Кілтті сөздер: аяқталмаған қылмыс, қылмыстық құқық, қылмыстық жауапкершілік, жаза, ниет, заңнама, зерттеу, қастандық.

Abstract: The article is devoted to the development of the problem of sentencing for unfinished crimes. The study and research of historical aspects of the emergence and development of the problems of unfinished crimes in the science of criminal law, the current state of theoretical development of issues related to the concepts of preparation for a crime and attempted crime with an emphasis on their positive and negative aspects have been carried out. The grounds and principles of sentencing for unfinished crimes in the criminal law of the Republic of Kazakhstan are also disclosed based on the characteristics of the concepts of crime, criminal activity, punishment, individualization and differentiation of criminal responsibility and punishment.

Keywords: unfinished crime, criminal law, criminal liability, punishment, intent, legislation, research, attempt.

Создание в Казахстане демократического и светского государства, о чем провозглашено в ст. 1 Конституции Республики Казахстан, предопределяет признание, соблюдение и защиту неотъемлемых прав и свобод человека и гражданина. Реализация конституционного положения о приоритете прав и свобод человека в уголовном праве связана, прежде всего, с индивидуализацией и дифференциацией уголовной ответственности и наказания лиц, совершивших преступление. Основой для индивидуализации и дифференциации являются уголовно-правовые нормы, касающиеся приготовления к преступлению и покушения на преступление.

Уголовное право представляет собой одно из основных отраслей правовой системы государства, призванной обеспечивать контроль над наиболее опасными

видами правонарушений — преступлениями. Поэтому оно играет важную роль в решении практических задач по укреплению законности и правопорядка. В свою очередь, решение указанных практических задач зависит от степени разработанности теоретической базы тех или иных институтов уголовного права, в том числе уголовной ответственности и наказания.

Вместе с тем, многие вопросы уголовного права на сегодняшний день находятся в состоянии недостаточной разработанности. Одним из таких вопросов, по которым в отечественной теории уголовного права не проводилось специального диссертационного исследования, предстает проблема уголовной ответственности и наказания за неоконченные преступления, как в общетеоретическом, так и в научно-прикладном плане.

Как известно, неоконченное преступление отличается от завершенной преступной деятельности, в связи с чем, требует иного отношения со стороны законодателя и суда при решении вопроса о применении мер уголовной ответственности и наказания. Но такое отношение законодателя к приготовлению к преступлению и покушению на преступление было не всегда однозначным.

Как и другие институты уголовного права, институт неоконченного преступления имеет свою историю развития, на которую оказывал влияние общественный строй государства, его политическая система [1].

По верному определению Н. Ф. Кузнецовой: «институт неоконченного преступления всегда носил ярко выраженный уголовно-политический характер. По нему могли судить о степени репрессивности соответствующего УК. И это понятно: он определял начало уголовной ответственности за умышленные преступления, не причинившие фактического ущерба. Отсюда установление начала такой ответственности с приготовительных действий всегда свидетельствовало о высокой репрессивности и консервативности УК» [2].

Развитию науки, как одного из важных институтов социума, свойственен кумулятивный характер. На каждом историческом этапе развития общества наука суммирует в концентрированном виде достижения человеческой мысли. Таким образом, результаты любой отрасли науки входят неотъемлемой частью в общий фон социума. Каждый последующий успех науки не перечеркивает прошлый опыт, а в процессе переосмысления и уточнения его используется в своем дальнейшем развитии: «преемственность науки обеспечивает ее функционирование как особого вида “социальной памяти” человечества, теоретически кристаллизирующей прошлый опыт познания действительности и овладения ее законами» [3]. С этой позиции мы присоединяемся к высказанному в свое время мнению о том, что «положительные нормы прошлого — это положительный социальный опыт человечества, его нужно беречь и развивать» [4].

В уголовном обычном праве казахского общества, если оперировать современными терминами, как таковая «Общая часть» не была развита и кодифицирована. Отсюда и отсутствие понятий «преступление» (оконченное и неоконченное), «наказание» и т. д. Понятие преступления не различалось с понятием гражданского правонарушения. В целом любое посягательство рассматривалось как «плохое поведение» [5]. Как отмечает С. С. Молдабаев: «формально под преступлением в обычном праве казахов, как и в обычном праве других народов, понималось нанесение преступником материального и морального ущерба потерпевшему» [6]. Соответственно последствия «плохого поведения» рассматривались как «вред».

Что же касается вопросов неоконченного преступления, то здесь мы наблюдаем достаточно противоречивую картину. Так, по материалам Омского временного комитета 1824 г. покушение на убийство влекло за собой уголовную ответственность в виде выплаты половинного куна «или же за все то платят из родных своих лучшую девку» [7]. Но Д'Андре, описывая судопроизводство в обычном праве казахов, между прочим, утверждает, что «покушение на преступление в вину не принимается» [7].

По свидетельству Л. Ф. Баллюэка, покушение на кражу, в случае прерывания преступления по независящим от лица обстоятельствам, наказуемо наравне с оконченной кражей [7]. По мнению же И. А. Козлова, в казахском обычном праве преследовалось только оконченное преступление. Покушение на преступление, прерванное по обстоятельствам, не зависящим от виновного лица, не влекло за собой никаких взысканий. Покушение на убийство и угроза лишения жизни расценивались как отдельные преступления. И. А. Козлов приводит пример наказуемой угрозы в виде обрезания хвоста у лошади. Данное деяние расценивалось и как оскорбление личности владельца лошади и как покушение на его жизнь «посредством насилия и колдовства», что наказывалось половинным штрафом, либо, в случае смерти потерпевшего или кого-нибудь из его родственников в течение года после «обрезания хвоста лошади», с виновного взыскивался полный кун [7].

Таким образом, отсутствие определенности по вопросу наказуемости неоконченных преступлений в обычном праве казахов может объясняться отсутствием системности, а также тем, что «развитие и обогащение обычного права казахов, в том числе и под влиянием инациональных правовых систем, происходило также медленно, как и сам процесс прогресса казахского общества» [8].

Казахское обычное право трансформировалось по мере усиления влияния России и распространения имперского законодательства, с соответствующими изменениями порядка управления, общественного устройства, экономики. Нормы русского права, действовавшие в Казахстане, можно условно разделить на две части:

- 1) нормы, действовавшие по всей империи и не отражавшие специального положения Казахстана;
- 2) нормы, установленные Российской империей специально для Казахстана.

Наиболее важными из них представляются:

- Устав 1822 г.;
- Закон 1854 г.;
- Временные положения 1867 и 1868 гг.;
- Положения 1886 и 1891 гг.

В целом, указанные нормы подтверждали действие казахского обычного права с незначительными изменениями. По общим же уголовным законам Российской империи «туземцы судятся: за разбой, грабеж, за исключением баранты у киргизов, нападение на купеческие караваны, побег в чужие владения, поджоги, явное сопротивление властям, делание и перевод фальшивой монеты, похищение казенного имущества. Тому же суду подлежат сарты за убийство» [9].

При этом необходимо отметить, что существенные недостатки судебной системы Российской империи, такие как «ведение дел “иностранцев” на русском языке» при котором «в силу незнания значительной массой “туземного” населения русского языка казахи не могли в полной мере осуществить свои права в области правосудия» [10] привели к тому, что вплоть до 30-х годов XX века, уже после

установления Советской власти, казахское обычное право продолжало играть регулирующую роль.

Нормы уголовного права, действовавшие по всей Российской империи, в области неоконченного преступления, также имели свои характерные особенности, отражавшие, по мнению И. И. Солодкина, «оригинальность и самобытность русских криминалистов» [11].

Законодательство Российской империи X-XVIII веков отражало тенденцию привлечения к наказанию виновных лиц в связи с обнаружением умысла, приготовлением к преступлению и покушением на преступление. Однако формулировка неоконченного преступления в законодательных источниках отсутствовала. Поэтому обнаружение умысла и неоконченные деяния на любых этапах развития преступной деятельности рассматривались и наказывались как оконченные деяния. Понятие неоконченного преступления получило закрепление в нормативно-правовых актах в связи с развитием законодательной техники и стремлением России встать на позиции просвещенной монархии, при этом приготовление к преступлению и покушение на преступление не выделялись и различие между ними не проводилось [12].

Одним из первых исследований неоконченной преступной деятельности была работа О. В. Горегляда «Опыт начертания российского уголовного права» 1815 г., где автор определял покушение на преступление как «неоконченное намерение, выраженное в наружных деяниях». Автор разделял два вида покушения: «ближайшее, или сильное» и «отдаленное, или слабое». В первом случае имелось в виду покушение на преступление, а во втором — приготовление к преступлению. Наказуемость покушения устанавливалась в зависимости от тяжести совершенного преступления: считалось, что покушение на «важные» преступления должно наказываться как само преступление, а покушение на «менее важные» должно наказываться легче, чем само преступление [13].

П. Д. Калмыков называл приготовлением к преступлению изготовление и приспособление преступных средств, а покушением — «... преступление начатое, но не достигшее осуществления». Автор выделял категорию «постепенностей», схожую с современным институтом стадий преступления, и утверждал, что они влияют на «меру виновности», а также связывал с ними понятия обнаружения умысла, приготовления к преступлению, покушения на преступление и совершения преступления [14].

Определяя понятие «неполного преступления», А. В. Лохвицкий писал, что «преступление состоит из двух элементов — воли и материального фактора, а отсутствие одного из них переводит действие либо в непроступное, либо в неполное преступление; ... от преступной мысли до ее воплощения идет длинная цепь проявлений и действий, когда преступная воля все ближе и ближе подходит к цели; ... в цепи проявлений и действий существует: мысль, решимость, приготовление к преступлению, покушение на преступление, обозначаемые “фазисами выражения преступного намерения”». Покушение на преступление как фазис выражения преступного намерения он разделял на:

- оставленное по собственной воле;
- оставленное по независящим от воли виновного обстоятельствам [15].

Таким образом, на основании анализа истории уголовного законодательства Казахстана мы убедились, что, в соответствии с этапом исторического развития, уголовное право Республики Казахстан сделало значительный шаг вперед в

регламентирования вопросов, касающихся института неоконченного преступления. При этом необходимо учитывать, что и ныне действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан имеет потенциальные возможности развития в соответствии с дальнейшим развитием казахстанского общества.

Основные выводы, вытекающие из данного подраздела, заключаются в установлении уголовной ответственности за умышленные преступления, не причинившие фактического ущерба, всегда свидетельствовало о высокой репрессивности и консервативности уголовного закона.

В обычном праве казахов не было общих принципов наказуемости отдельных стадий преступной деятельности, то есть обнаружения умысла, приготовления к преступлению и покушения на преступление. Обычное право знало лишь отдельные случаи обнаружения умысла или покушения на совершение отдельных преступлений, в которых предварительная преступная деятельность подлежит наказанию.

Формулировка неоконченного преступления в законодательных источниках X-XVIII веков отсутствовала. Обнаружение умысла и неоконченные деяния на любых этапах развития преступной деятельности рассматривались и наказывались как оконченные деяния.

Список литературы

1. Байсеитова А. Т. Некоторые исторические аспекты развития законодательства об ответственности за неоконченные преступления // Законность и правопорядок как основа обеспечения прав человека и укрепления общественной безопасности: Мат-лы междунаrod. науч.-практ. конф. — Бишкек, 2003. — С. 82-84.
2. Кузнецова Н. Ф. Историко-сравнительный анализ неоконченного преступления и соучастия // Вестник МГУ. Серия 11. — 1993. — № 5. — С. 34-37.
3. Философский энциклопедический словарь. — М., 1989. — 815 с.
4. Карпец И. И. Уголовное право и этика. — М.: Юридическая литература, 1985. — 256 с.
5. Культелеев Т. М. Уголовное обычное право казахов. — Алматы, 2004. — 312 с.
6. Молдабаев С. С. Особенности уголовной ответственности субъекта преступления в обычном праве казахов // Гылым. — 2002. — № 1. — С. 53-61.
7. Материалы по казахскому обычному праву: Науч.-попул. изд. — Алматы: Жалын, 1998. — 464 с.
8. Ашитов А. Поучительный пример деятельности суда биев в Казахстане // Фемида. — 2000. — № 7. — С. 38-39.
9. Материалы по казахскому обычному праву. — Алматы: Жеті Жарғы, 1996. — 208 с.
10. Баяндаров М. Т. Судебно-правовая реформа 1898 года // Право и государство. — 1997. — № 4. — С. 42-45.
11. Солодкин И. И. Очерки по истории русского уголовного права (первая четверть XIX в.). — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1969. — 170 с.
12. Назаренко Г. В., Ситникова А. И. Неоконченное преступление и его виды. — М.: «Ось-89», 2003. — 160 с.
13. Горегляд О. Опыт начертания российского уголовного права. — СПб., 1815. — 168 с.

14. Калмыков П. Д. Учебник уголовного права. Части Общая и Особенная. — СПб., 1866. — 535 с.
15. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права. — СПб., 1871. — 704 с.

ӘӨЖ.343.43

АЗАМАТТЫҚ ЮРИСДИКЦИЯ САЛАСЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯ

**Тұрсынбеков Данияр Дарханбекұлы, Ахметқали Амина, Таттыбаева Жібек,
Шерхан Мұртаза атындағы халықаралық Тараз инновациялық институты**

Аннотация. Статъя "Медиация в Гражданском Процессе Казахстана" рассматривает современный механизм разрешения споров через призму внедрения медиации в казахстанское гражданское процессуальное законодательство. Автор анализирует принципы, плюсы использования медиации и практические аспекты, демонстрируя, как этот инструмент способствует более эффективному и быстрому разрешению конфликтов в судебной системе, сохраняя важные бизнес-отношения. Статъя предлагает читателям краткий обзор перспектив развития медиации в контексте казахстанского правового пространства.

Ключевые слова: Медиация/ Гражданский процесс/ Казахстан/ Споры/ Разрешение конфликтов/ Гражданское процессуальное право/ Посредник/ Принципы медиации/ Эффективность разрешения споров/ Бизнес-отношения/ Процедуры медиации/Законодательство Казахстана/ Судебная система/ Плюсы медиации/ Перспективы развития/

. The article "Mediation in the Civil Procedure of Kazakhstan" examines the modern

Үнемі өзара әрекеттестік пен қоғамның қарқынды дамуы заманында туындайтын келіспеушіліктер мен даулар күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналады. Осы сын-қатерлерді ескере отырып, медиация азаматтық дауларды шешудің әдісі ретінде Қазақстанның азаматтық процесінде барған сайын назар аударып отыр.

Біздің мақаламыздың мақсаты – медиацияның сот ісін жүргізудегі рөлін қарастыру ғана емес, сонымен қатар оның негізгі принциптерін, қазіргі тәжірибеге әсерін, сондай-ақ Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі болашақ даму мүмкіндіктерін анықтай отырып, оның мәніне терең бойлау.

Бұл зерттеуде медиацияның теориялық негіздерін талдап қана қоймай, осы процессті анықтайтын заңнамалық нормаларды да қарастырамыз. Біз Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізуде медиацияны қолдану кезінде қандай қадамдар мен

рәсімдерді көздейтіні және бұл тетіктер іс жүзінде қалай жүзеге асырылатыны туралы айтатын боламыз.

Медиацияның тиімділігіне терең бойлау – біздің талдауымыздың басты нүктесі. Біз бұл әдістің табысқа жету тарихына тоқталамыз, оның дауларды шешудің дәстүрлі әдістерінен артықшылығына тоқталамыз және бұл табыстар қазақстандық сот жүйесіндегі жанжалдарды тезірек және әділ шешуге қалай ықпал ететінін талқылаймыз[1].

Соңында біз болашаққа қараймыз. Қазақстанда медиацияны дамытудың болашағы қандай? Бұл әдіс азаматтық дауларды шешуде қандай қиындықтар мен мүмкіндіктер тудырады?

Бұл зерттеу тек ақпарат көзі ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы сот ісін жүргізуді тиімді және әділ етіп, медиацияны жанжалды шешу тәжірибесіне талқылау және енгізу үшін ынталандыру болады деп сенеміз.

Қазақстанның азаматтық процестегі медиация дауларды шешу үшін қолайлы және сындарлы жағдай жасауға бағытталған бірнеше негізгі қағидаттарға негізделген. Міне, медиацияның негізгі принциптері:

Еріктілік: тараптардың медиация процесіне қатысуы ерікті болуы керек. Ешбір тарап процеске өз еркіне қарсы қатысуға мәжбүр болмауы керек.

Бейтараптық: медиатор бейтарап позицияны сақтай отырып, даудың кез келген аспектісінде тарап болмауы керек. Медиатордың бейтараптығы тараптар арасындағы процеске сенімділік тудырады.

Құпиялылық: медиация барысында алынған барлық ақпарат құпия болып табылады. Бұл тараптар арасындағы ашықтық пен ақпараттың еркін алмасуына ықпал етеді.

Тараптардың тәуелсіздігі мен дербестігі: медиация тараптарды даулар бойынша өз бетінше шешім қабылдауға итермелейді, ал медиатор тек осы процесті жеңілдетеді.

Шешім орталығы: медиацияның негізгі мақсаты – тараптардың келісімге келуі. Процесс барлық қатысушылардың мүдделерін қанағаттандыра алатын өзара тиімді шешімдерді табуға бағытталған.

Қызығушылықтарға назар аударыңыз: медиация позицияларды қанағаттандыруға емес, тараптардың нақты мүдделерін анықтауға және есепке алуға бағытталған. Бұл креативті және икемді шешімдерді табуға көмектеседі.

Процестің икемділігі: медиация процесі икемді және әрбір даудың бірегей сипаттамаларына бейімделеді. Бұл жанжал динамикасындағы өзгерістерге тиімді жауап беруге мүмкіндік береді.

Әділет: медиация екі тараптың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, әділ және теңгерімді шешімге қол жеткізуге ұмтылады.

Спонтандылық және белсенділік: медиатор тараптарға жаңа идеялар мен шешімдер ұсына отырып, конструктивті диалогты ынталандыра отырып, процеске белсенді қатыса алады.

Бұл қағидаттар азаматтық сот ісін жүргізуде медиацияны табысты қолдану, дауларды әділ, тиімді және өзара тиімді шешуді қамтамасыз ету үшін негіз болып табылады [2].

Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізудегі медиацияның құқықтық контексті дауларды шешудің осы әдісінің айқындылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуге арналған бірқатар заңнамалық актілермен белгіленеді және реттеледі. Қазақстандағы

медиацияның құқықтық мәртебесін айқындайтын негізгі құжаттарға мыналар жатады:

Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі. Қазақстанның Азаматтық іс жүргізу кодексі азаматтық сот ісін жүргізудегі медиацияның негізгі принциптері мен рәсімдерін белгілейді. Бұл заңға сәйкес медиацияны талап арыз бергенге дейін де, сот талқылауы кезінде де қолдануға болады.

«Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Бұл заң әртүрлі салалардағы, соның ішінде азаматтық құқықтағы медиацияға қатысты негізгі ережелер мен нормаларды айқындайды. Заң медиаторлардың кәсіби қызметін, құпиялылық қағидаттарын, процессуалдық кепілдіктерге қойылатын талаптарды реттейді.

«Медиаторларды аккредиттеу және тіркеу тәртібі туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. Осы қаулы медиацияға тартылатын мамандардың сапасы мен кәсібилігін қамтамасыз ететін медиаторларды аккредиттеу және тіркеу рәсімдерін белгілейді.

Халықаралық шарттар. Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымы сияқты халықаралық ұйымдардың мүшесі бола отырып, медиация саласындағы халықаралық стандарттар мен ұсыныстарды да басшылыққа ала алады.

Қазақстандағы медиацияның құқықтық контексті азаматтық сот ісін жүргізуде медиацияны қолдануды ынталандыру, тараптарға дауларды шешудің тиімді және жылдам тетігін қамтамасыз ету, сондай-ақ қоғамдағы жанжалдарды шешудің жалпы мәдениетін арттыру мақсатында енгізілді.

Қазақстандағы азаматтық сот ісін жүргізудегі медиация рәсімдері әдетте тараптардың сындарлы диалогына қол жеткізуге және өзара тиімді шешімді әзірлеуге бағытталған белгілі бір тәртіппен жүзеге асырылады. Міне, медиация рәсімдерінің жалпы ағымы:

Медиацияны бастау. Медиацияны тараптардың келісімі бойынша немесе сот шешімі негізінде бастауға болады. Медиацияны қолдануға ниет білдірген тараптар жазбаша келісімін бере алады.

Медиатордың мақсаты. Тараптар медиацияға қатысуға келісім бергеннен кейін медиатор – медиация рәсімдерін жүргізуде арнайы дағдылары бар бейтарап кәсіби маман тағайындалады.

Ережелер мен процедуралық мәселелерді анықтау. Медиатор мен тараптар процестің ережелерін, оның ішінде қажет болған жағдайда үшінші тұлғалардың қатысуын келіседі және құпиялылық пен еріктіліктің негізгі принциптерін белгілейді.

Мүдделерді ашық талқылау. Медиатор тараптардың мүдделерін, қажеттіліктерін және үміттерін ашық және еркін талқылауды ынталандырады. Бұл қақтығысқа байланысты факторларды анықтауға бағытталған.

Мәселені тұжырымдау. Қақтығыстың нақты анықтамасы жасалады, бұл шешімді табуға күш салуға мүмкіндік береді.

Баламаларды құру. Медиатормен бірге тараптар барлық қатысушылардың мүдделерін ескеруге тырысып, дауды шешудің мүмкін болатын баламаларын іздейді.

Келісім және шарт жасасу. Тараптар өзара тиімді шешімге келген кезде медиатор жазбаша нысанда жасалуы мүмкін келісімді жасауға көмектеседі.

Келісімді ратификациялау. Алынған келісімге тараптар қол қояды және оны сот ратификациялай алады, бұл оның заңды күшін береді.

Процесті аяқтау. Келісімге қол жеткізгеннен кейін медиатор процесті аяқтайды, сәттілікті тіркейді және тараптарға келісім шарттарын кейіннен орындау үшін қажетті ақпаратты береді.

Медиация рәсімдері барлық қатысушылардың мүдделеріне сәйкес келетін оңтайлы шешімді табу үшін тараптар мен медиатордың белсенді қатысуына бағытталған.

Қазақстанның азаматтық процестегі медиацияның тиімділігі дауларды шешудің бұл әдісі әкелетін бірқатар артықшылықтармен және оң нәтижелермен расталады. Міне, медиацияның тиімділігін көрсететін бірнеше аспектілер.

Уақыт пен ресурстарды үнемдеу. Медиация көбінесе дауды дәстүрлі сот ісін жүргізуге қарағанда тезірек шешуге мүмкіндік береді. Бұл тараптардың ұзақ сот процестеріне жұмсалуды мүмкін уақыты мен ресурстарын үнемдейді.

Іскерлік қатынастарды сақтау. Медиация тараптар арасындағы қарым-қатынастардың сақталуын қамтамасыз етеді, бұл бизнес-ортада ерекше маңызды. Сенім мен сыйластықты қалыптастыру ұзақ мерзімді ынтымақтастықты жеңілдетеді.

Бейімделу және икемділік. Медиация рәсімдері икемді және тараптардың нақты қажеттіліктеріне және даудың сипатына бейімделуі мүмкін, бұл тиімдірек және жекелендірілген тәсілді қамтамасыз етеді.

Жоғары қанағаттану. Медиацияға қатысатын тараптар көбінесе сот ісін жүргізумен салыстырғанда процесс пен нәтижеге қанағаттанудың жоғары дәрежесін сезінеді, өйткені олар шешім табуға белсенді қатысады.

Құпиялылық және беделді сақтау. Медиация құпия түрде жүргізіледі, бұл іске жариялылықтың теріс әсерін болдырмайды. Бұл әсіресе тараптардың беделін сақтау үшін құнды[3].

Сот жүйесінің тиімділігін арттыру. Медиацияны қолдану сот жүйесінің жүктемесін азайтып, олардың назарын неғұрлым күрделі және маңызды істерге аударуға мүмкіндік береді, бұл сот жүйесінің жалпы тиімділігіне ықпал етеді.

Қайталанатын қақтығыстардың алдын алу. Медиация жанжалдың түпкі себептерін шешуге көмектеседі, бұл тараптар арасындағы даулардың қайталану ықтималдығын азайтады.

Күрделі істерді шешудің тиімділігі. Медиация әсіресе күрделі және эмоционалды даулар жағдайында дәстүрлі әдістердің табыстылығы азырақ болуы мүмкін.

Бұл факторлар медиацияның тараптарға тезірек, икемді және қанағаттанарлық шешімді қамтамасыз ететін азаматтық дауларды шешудің тиімді құралы екенін көрсетеді.

Қазақстандағы азаматтық сот ісін жүргізудегі медиацияның практикалық аспектілері осы процестің сәтті өтуін анықтайтын бірқатар нақты қадамдар мен элементтерді қамтиды. Міне, кейбір негізгі практикалық аспектілер:

Медиаторды таңдау. Тараптар медиаторды таңдайды немесе келіседі. Медиатордың медиация дағдылары мен заңнаманы білетін білікті маман болуы маңызды.

Медиацияға дайындық. Процесс басталғанға дейін тараптар өздерінің құқықтары мен міндеттерін жақсырақ түсіну үшін заңгерлермен алдын ала консультациялар жүргізе алады, сондай-ақ қажетті құжаттарды дайындай алады.

Медиацияға қатысу туралы келісім. Тараптар процеске белсенді қатысу ниетін растайтын медиацияға ерікті қатысу туралы келісімге қол қояды.

Сенім ортасын құру. Медиатор тараптардың өз мүдделері мен мәселелерін еркін талқылай алатын сенімді атмосферасын жасайды.

Лауазымдар мен мүдделердің анықтамасы. Тараптар өз ұстанымдарын білдіреді, ал медиатор қақтығыстың негізінде жатқан шынайы мүдделерді көрсетуге көмектеседі.

Шешімдерді іздеу. Шешім нұсқаларын бірлесіп іздеу ынталандырылады. Медиатор балама нұсқаларды ұсына алады және олардың болашағын бағалауға көмектеседі.

Келісім және құжаттардың қорытындысы. Тараптар келісімге келген кезде медиатор оны жазбаша түрде жасауға көмектеседі. Құжатқа тараптар қол қоя алады және қажет болған жағдайда сот ратификациялай алады.

Келісімді іске асыру. Тараптар келісім шарттарын орындауы керек. Медиатор оны жүзеге асыру процесінде және оны жүзеге асыру кезінде туындауы мүмкін дауларды шешуде қолдау көрсете алады.

Процесті бағалау. Медиация аяқталғаннан кейін тараптар мен медиатор процесті бағалай алады, оның тиімділігін анықтай алады және болашақ істер үшін сабақты анықтай алады.

Құпиялылық. Бүкіл медиация процесі жоғары деңгейде құпиялылықпен қамтамасыз етілген, бұл тараптарға өз мәселелерін талқылау үшін өздерін еркін және ашық сезінуге мүмкіндік береді.

Бұл практикалық аспектілер азаматтық дауларды тиімді шешуге ықпал ететін медиацияның құрылымдық және кәсіби тәсілінің маңыздылығын көрсетеді.

Қазақстанның азаматтық процесте медиацияны дамыту перспективалары бірнеше негізгі бағыттар мен тенденцияларды ескере отырып, оң нәтиже береді:

Заңнамалық өзгерістер. Медиацияны дамыту азаматтық іс жүргізудің әртүрлі салаларында медиацияны қолдануды кеңейтуге бағытталған заңнамадағы белсенді өзгерістермен қолдау көрсетуге болады. Жаңа ережелер мен ережелердің енгізілуі көптеген тараптарды медиацияға жүгінуге ынталандыруы мүмкін.

Медиаторлардың кәсіби деңгейін арттыру. Көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруда медиаторларды оқыту мен сертификаттау маңызды рөл атқарады. Медиаторлардың кәсібилігі мен дағдылары медиацияның табысты болуының негізгі факторлары болып табылады.

Ақпараттық науқандар мен білім беру. Медиацияның артықшылықтары мен процесі туралы ақпараттық науқандарды ұйымдастыру қоғамның хабардарлығын арттыруға және жанжалдарды шешудің осы әдісін көбірек қолдануға ынталандыруы мүмкін.

Медиацияны сот тәжірибесіне ықпалдастыру. Медиация мен сот жүйесінің өзара тығыз байланысы, соның ішінде соттар мен медиаторлар арасындағы ынтымақтастық азаматтық сот ісін жүргізудегі медиацияның рөлін күшейте алады.

Кейбір салаларда медиацияны дамыту. Медиация отбасылық құқық, коммерциялық даулар, еңбек қатынастары және басқалар сияқты нақты салаларда дамуын жалғастыруы мүмкін, бұл оның қолданылуын арттырады.

Халықаралық тәжірибеге шолу. Жаһандық медиация тәжірибесінің озық тәжірибесін зерделеу және енгізу Қазақстандағы осы саладағы дамудың маңызды элементі бола алады.

Позитивті тәжірибені қалыптастыру. Медиацияның сәтті мысалдары және тараптардың оң пікірлері басқалар үшін дауды шешудің осы әдісін қолдануға күшті ынталандыру болуы мүмкін.

Технологиялық инновацияларды есепке алу. Онлайн медиация платформалары сияқты технологияларды пайдалану медиация қызметтеріне қолжетімділікті арттырып, қатысушылар үшін процестерді жеңілдетеді.

Осы бағыттарды ескере отырып, Қазақстанның азаматтық процестегі медиация жанжалдарды шешудің маңызды және тиімді құралы ретінде одан әрі дами береді деп күтуге болады.

Қазақстанның азаматтық процестегі медиация құқықтық қатынастардың сапасын жақсарту және сот төрелігінің тиімділігін арттыру үшін елеулі әлеуеті бар дауларды шешудің перспективалық әдісі болып табылады. Еріктілік, құпиялылық, бейтараптық және тараптардың мүдделеріне баса назар аудару қағидаттары медиацияны азаматтық дауларды тезірек, икемді және қанағаттанарлық шешуді қалайтындар үшін тартымды таңдауға айналдырады.

Қазақстанда медиацияны дамытудың келешегі бұл әдісті сот жүйесіне одан әрі интеграциялауды және азаматтар арасында оның артықшылықтарын тереңірек түсінуді уәде етеді. Медиаторлардың кәсіби шеберлігі, ақпараттық науқандар, сот тәжірибесіне ықпалдасу және халықаралық тәжірибені есепке алу медиацияны қоғамның әртүрлі салаларында қолдануды кеңейтуде маңызды рөл атқарады [4].

Уақытты, ресурстарды үнемдеу және іскерлік қарым-қатынастарды сақтау арқылы медиация үйлесімді және әділ қоғам құруға көмектесетін перспективалы құрал болып табылады. Инновациялық тәсілдер мен заманауи технологияларды енгізу де Қазақстанда медиацияның одан әрі дамуына, қоғамның әртүрлі топтары үшін қолжетімді және тиімді болуына ықпал ете алады.

Қазақстандағы азаматтық сот төрелігі әлемінде медиация қызық оқиға іспетті. Жылдам және икемді, ол еріктілік, құпиялылық және бейтараптық принциптеріне негізделген. Бұл дауларды шешудің жай ғана әдісі емес, тараптар өзара тиімді шешім табуға белсенді қатысатын нағыз шытырман оқиға.

Қазақстанда медиацияны дамытудың келешегі бұдан да жоғары қызығушылық пен тиімділікті уәде етеді. Заңнамалық өзгерістер, медиаторлардың жоғары кәсібилігі, ақпараттық науқандар мен сот жүйесіне енгізу – осының барлығы азаматтық дауларды шешудің қызықты сюжетін тудырады. Нәтиже – тек қана жанжалдарды әділ шешу ғана емес, сонымен бірге барлық қатысушы үшін қызықты тәжірибе.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1.Аллахвердова О.В., Карпенко А.Д. Медиация. Пособие для посредников., СПб., 2009, 123 с.;
2. Бесемер Х. Медиация: посредничество в конфликтах. Калуга, 2009 г. 267с.;
- 3.А.Восковский/ Медиация в России: легализация и перспективы развития// Еженедельник "Экономика и жизнь" N 31, 2010 г.;
- 4.Дегтярева С.Л. Становление и развитие медиации в России//[Электронный ресурс] - Электр. дан. - URL: [[http:// mediacia.com/ aboutus.htm](http://mediacia.com/aboutus.htm)];
- 5.Дэна, Д. Преодоление разногласий: как улучшить взаимоотношения на работе и дома / Д. Дэна. - СПб., 2010. - С. 35.;

ФИЛОЛОГИЯ

УДК 37.012

**ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ ОЙЛАУЫН STEAM ТЕХНОЛОГИЯСЫ
НЕГІЗІНДЕ АРТТЫРУ**

Ботабаева Адеми Еркебаевна
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институты, Тараз қаласы**

Кошкарбаева Бахыт Елеусиновна
«Өркен» балалар шығармашылығын дамыту орталығы директорының
оқу жұмысы бойынша орынбасары
Жамбыл облысы Мерке ауданы

Құдайбергенова Дарина Дарханқызы
«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 2 курс студенті
**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институты, Тараз қаласы**

Аңдатпа. Мақалада STEAM технологиясы негізінде оқушылардың ғылыми ойлауын дамытудың маңыздылығы туралы айтылады. STEAM технологиясы ол ағылшын тілінен аударғана *S-ғылым, T-технология, E-инженерия, A-өнер, M-математика* деген іргелі ғылым салаларының басын бір арнаға тоғыстырып тамаша нәтиже мен өнім алуға негізделген замамануи оқыту технологиясының бірегейі. Мақсат – оқушының белгілі бір пән немесе пәндер топтамасы бойынша теориялық білімі болып қана қоймауын, оны ары қарай дамыта түсіп іс-әрекет жүзінде іске асыруға мүмкіндік беру.

Кілт сөздер: STEAM технологиясы, оқушылар, ғылыми ойлау, дамыту, білім беру.

Аннотация. В статье рассказывается о важности развития научного мышления учащихся на основе технологии STEAM. Технология STEAM-это уникальная технология обучения замамануи, основанная на получении отличных результатов и продукции, объединяющая в одном русле направления фундаментальных наук: S-наука, T-технология, E-инженерия, A-искусство, M-математика. Цель состоит в том, чтобы позволить студенту не только иметь теоретические знания по определенному предмету или серии предметов, но и развивать их и реализовывать на практике.

Abstract. The article discusses the importance of developing students ' scientific thinking based on Steam technology. STEAM technology is a unique zamamanui teaching technology, which is based on the creation of excellent results and products, combining the main branches of Fundamental Science-S-science, T-Technology, E-engineering, a-art, m-mathematics in one channel. The goal is to allow the student not only to have theoretical

knowledge in a specific subject or series of disciplines, but also to develop it and implement it in practice.

Keywords: steam technology, students, scientific thinking, development, education.

Қазіргі заманда білу ғана жеткіліксіз, білгенді іске асыру және одан жоғары нәтиже мен өнім алу бұл осы технологияның көксеген басты талабы. Осы технология бойынша білім алушылар тек біліп және жасап қана қоймай, ойлануы, санасын дамытуы, еске сақтауы мен шығармашылық деңгейлерінің сапасын арттыруы басты назарда ұсталады. Өйткенін осы құндылықтар арқылы оқушыда тұлғалық іс-әрекеттік жан-жақты күзіреттілік қалыптасады, дамиды. Осындай технологияның бірі – STEAM технологиясы. STEAM технологиясы ол ағылшын тілінен аударғана *S-ғылым, T-технология, E-инженерия, A-өнер, M-математика* деген іргелі ғылым салаларының басын бір арнаға тоғыстырып тамаша нәтиже мен өнім алуға негізделген замамануи оқыту технологиясының бірегейі. Мақсат – оқушының белгілі бір пән немесе пәндер топтамасы бойынша теориялық білімі болып қана қоймауын, оны ары қарай дамыта түсіп іс-әрекет жүзінде іске асыруға мүмкіндік беру.

STEAM технологиясы ол білім беру мен оқытудағы әдістердің біріктірілген жүйесі. Осы арқылы түрлі ғылыми ойлар мен тұжырымдар практикалық тұрғыда сынақтан, тексеруден өтіп, шынайы өмір саласында зерттеледі. Осы негізде мектеп, қоғам және әлем атты кеңістіктік байланыс жүйесі іске асып осы технология аясында сыннан өткен түрлі жобалар мен әдістер, іс-әрекеттердің жүйелері іске асып халық игілігіне жаратылады.

STEAM технологиясы ол білім беру мен оқытудағы әдістердің біріктірілген жүйесі. Осы арқылы түрлі ғылыми ойлар мен тұжырымдар практикалық тұрғыда сынақтан, тексеруден өтіп, шынайы өмір саласында зерттеледі. Осы негізде мектеп, қоғам және әлем атты кеңістіктік байланыс жүйесі іске асып осы технология аясында сыннан өткен түрлі жобалар мен әдістер, іс-әрекеттердің жүйелері іске асып халық игілігіне жаратылады.

STEAM технологиясы ол білім беру мен оқытудағы әдістердің біріктірілген жүйесі. Осы арқылы түрлі ғылыми ойлар мен тұжырымдар практикалық тұрғыда сынақтан, тексеруден өтіп, шынайы өмір саласында зерттеледі. Осы негізде мектеп, қоғам және әлем атты кеңістіктік байланыс жүйесі іске асып осы технология аясында сыннан өткен түрлі жобалар мен әдістер, іс-әрекеттердің жүйелері іске асып халық игілігіне жаратылады.

Біздің балаларымыз халықаралық деңгейде әртүрлі салаларда, оның ішінде жасанды интеллект және ауқымды деректер жасау саласында бәсекеге қабілетті болуға тиіс.

Қазіргі кезде цифрлық технологияның жедел дамуы мен адам қызметінің барлық саласын цифрландырудың жылдам дамуымен байланысты STEAM білім беру маңызды және өзекті мәселе, білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде ерекше назар аударуды талап етеді.

Бұл нақты ғылымдардың негізгі принциптерін бір уақытта зерттеуді қамтитын жан-жақты оқыту. Оларға жаратылыстану ғылымдары, инженерия, математика, технология жатады. Балалар оқиғалардың өзара байланысын көруге үйренеді, логика принциптерін жақсы түсінеді және өз модельдерін жасау

барысында жаңа және ерекше нәрсені табады. Кешенді тәсіл олардың білім құмарлығын дамытуға және білім беру процесіне тартылуына ықпал етеді

STEAM білімінің артықшылықтары:

- пәндер бойынша емес, тақырыптар бойынша интеграцияланған оқыту;
- нақты өмірде ғылыми-техникалық білімді қолдану;
- сыни ойлау және проблемаларды шешу дағдыларын дамыту
- өз күшіне деген сенімділікті қалыптастыру;
- белсенді қарым-қатынас және топтық жұмыс;
- техникалық пәндерге қызығушылықты дамыту;
- жобаларға креативті және инновациялық тәсілдер.
- әр оқушының жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың іс-әрекеті арқылы техникалық шығармашылыққа деген ынтаны дамыту;
- ерте кәсіптік бағдарлау;
- оқушыларды өмірдің технологиялық инновацияларына дайындау.

STEAM білім берудің негізі төрт қағидасы:

1. Білім беру процесін ұйымдастырудың жобалық нысаны, оның барысында оқушылар оқу міндеттерін бірлесіп шешу үшін топтарға біріктіріледі.

2. Оқу міндеттерінің практикалық сипаты, оларды шешу нәтижесі отбасының, сыныптың, мектептің, ЖОО-ның, кәсіпорынның, қаланың және т.б. қажеттіліктері үшін пайдаланылуы мүмкін.

3. Оқытудың пәнаралық сипаты: оқу міндеттері оларды шешу үшін бірден бірнеше оқу пәндерінің білімін пайдалану қажет болатындай етіп құрастырылады.

4. Инженер немесе қолданбалы ғылыми зерттеулер жөніндегі маман даярлаудың кілті болып табылатын пәндерді қамту: жаратылыстану-ғылыми цикл пәндері (физика, химия, биология), заманауи технологиялар және инженерлік пәндер.

Нені үйрету және үйрену керек

- сыни тұрғыдан ойлау;
- өзіне жауапкершілік алу және шешім қабылдауға;
- интерактивті модельдер жасау;
- өз өнімдеріңізді жасауға;
- жобалық мәдениетті меңгеру;
- өз тәжірибеңізге сүйенуге

Технология мен өнердің өзіндік синтезі ретінде пайда болды. Өнер компонентін қосу үшін дәлелдер әртүрлі болды: техникалық пәндерге деген қызығушылықтың артуы, танымдық іс-әрекетте үлкен тиімділік үшін мидың екі жарты шарының дамуы және т.б. Техникалық және гуманитарлық мамандықтардағы адамдарға шығармашылық қабілеттердің дамуына не беретінін қарастырайық:

1. Жобалық ойлау

Жобалық ойлау мәселені бірнеше сатыда талдауға мүмкіндік береді. Жобалық ойлау жарқын және қол жетімді визуалды құралдар, егжей-тегжейлі эскиз, компьютерлік графика көмегімен өз идеясын білдіруге көмектеседі

2. Кеңістіктік ойлау

Сәтті әлеуметтену алғышарттарын қалыптастыру факторы ретінде. Кеңістіктік ойлау объектіні тұтас қабылдауға, оған барлық жағынан қарауға үйретеді. Кәсіпкерлік шеберлікті дамытады, тек көзбен ғана емес, ақылмен де қарау, көлемдік форманың құрылымын түсіну, оны санада жаңғырту, проекцияларды, басқа да бұрыштарды елестету дағдысын дамытады.

3. Айқын көзқарас

Суретшінің әлем мен өмір құбылыстарына көзқарасы. Натурамен жұмыс жасау кезінде суретші маңызды аналитикалық операцияларды орындайды – тақырыпты парақтың жазықтығында бейнелеу үшін ол осы тақырыпқа тән ерекшеліктерді бөліп, оларды жалпылап, тек мәнін бөліп көрсетуі керек. Нысанның немесе құбылыстың, адамның, жағдайдың және т.б. маңызды белгілерін олардың санасында бекіту мүмкіндігі тек суретшілерге ғана емес, сонымен қатар кез келген сала қайраткерлеріне де қажет болатын маңызды дағды.

4. Мәдениеттің гуманитарлық компоненті

Мәдениет объектілерінде, әсіресе уақыт өте келе өздерінің түп нұсқалығын дәлелдегендерде, адамдар адам мен жалпы қоғам үшін өзгермейтін құндылықтарды білдіруді үйренді. Шынайы өнер туындыларымен қарым-қатынастың арқасында адам үшін, оның ойлауы, мәдениеті мен Қоғамы үшін деструктивті және шынайы шығармашылық нәрсені дәл анықтауға үйренеді [1].

Бүгінгі таңда STEM - және STEAM-білім беру тәсілдері екі негізгі бағыт бойынша ілгерілеуде:

1. Барлығына арналған STEM/STEAM-сауаттылықты дамыту.
2. Жоғары технологиялық салаларға кадрлар даярлау.

Бірінші бағыт әр оқушыны инновациялық ойлау құралдарымен және әртүрлі кәсіби есептерді шешу үшін математиканы, инженерияны және ғылымды қалай пайдалану тәжірибесімен қамтамасыз етуге әсер етеді. Ол үшін логиканы, цифрлық сауаттылықты, әлемге ғылыми көзқарасты дамыту және мақсатты міндеттерге бөлу қабілетін қалыптастыруға және қойылған мәселені шешуде креативті ойлауды пайдалануға көмектесетін ұжымдық шығармашылық жобаларды орындау қажет.

STEAM - білім беру тұжырымдамасы аясында қосымша білім берудің маңыздылығын бірнеше жағынан байқауға болады:

Біріншіден, қазіргі білім беру процесі ресми және бейресми білімнің интеграциясымен сипатталады, бұл білім мен дағдыларды алудың нақты орнына қарамастан, білім алу процесінен оны тануға және бағалауға баса назар аударуды білдіреді. Бұл жалпы білім беру жүйесіндегі қосымша білімнің рөлін арттырады, бұл олардың білім алу процесінде маңыздылығын теңестіреді

Екіншіден, STEAM-білім беруді жүзеге асырудың тағы бір талабы - әр түрлі мамандықтар мен нақты бизнес-сектор мен өнеркәсіп, академиялық және кәсіптік білім беру студенттерінің шығармашылық кеңістіктері мен интеграциялық алаңдарын белсенді пайдалану. Бұл қосымша білім беру аясында ғана мүмкін болады. Мұндай алаңдардың міндетті шарты қазіргі заманғы мектеп шеңберінде нақты тапсырыс берушілер бастамашылық еткен жобалармен бірлесіп жұмыс істеу болып табылады, өйткені тиісті мамандар мен белгілі бір оқу сағаттары қажет. Бұл үшін әртүрлі пәндік салалардан мазмұнды интеграциялауға көмектесетін интеграцияланған бағдарламалар бар.

Әдебиет тізімі:

1. Ботабаева А.Е., Кошқарбаева Б.Е. Қосымша білім беру жағдайында STEAM технологиясын пайдалану: Оқу-әдістемелік құрал. – Тараз, 2023. – 41 б.

УДК 376**ЕРЕКШЕ ЖАҒДАЙДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРЫ
БАР АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Ботабаева Адеми Еркебаевна
Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Шәмшібек Балжан Ержанқызы
«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 2 курс студенті

Кенес Аружан Сейтқалиқызы
«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 3 курс студенті

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институты, Тараз қаласы**

Аңдатпа. Ғылыми мақалада ерекше жағдайды қажет ететін балалары бар ата-аналардың жай күйі мен оларды психологиялық қолдау мәселесі туралы айтылады. Ерекше жағдайды қажет ететін баланың дүниеге келуі – отбасы өмірінің барлық жақтарына қатысы бар, ата-анада, жақын туыстарында қатты эмоционалды күйзеліс тудыратын аса маңызды проблема. Мұндай отбасыларында психологиялық маңызы бар қиындықтардың туындауы ата-ананың жалпы көңіл-күйлерінің нашарлауына, түрлі жүйкелік-психикалық ауытқулардың пайда болуына (реактивтік ахуалдар, депрессия, суицидалды көзқарастар, истерикалық реакциялар, т.б.) ақырында отбасы мүшелері арасындағы қатынастардың бұзылуына әкеліп соғады.

Кілт сөздер. Ерекше жағдайды қажет ететін балалар, ата-аналар, психологиялық қолдау, отбасылық қарым-қатынастар, психикалық ахуал.

Аннотация. В научной статье речь идет о состоянии родителей, имеющих детей, нуждающихся в особом положении, и о проблеме психологической поддержки их. Рождение ребенка, нуждающегося в особом положении – очень серьезная проблема, затрагивающая все стороны семейной жизни, вызывающая сильный эмоциональный стресс у родителей, близких родственников. Возникновение психологически значимых трудностей в таких семьях приводит к ухудшению общего настроения родителей, появлению различных нервно-психических расстройств (реактивные ситуации, депрессия, суицидальные

установки, истерические реакции и т.д.), что в конечном итоге приводит к разрыву отношений между членами семьи.

Ключевые слова. Дети, нуждающиеся в особых условиях, родители, психологическая поддержка, семейные отношения, психическое состояние.

Summary. The scientific article discusses the state of parents with children who need special conditions and the problem of psychological support for them. The birth of a child who needs special conditions is a very serious problem that affects all aspects of family life, causing severe emotional stress in parents and close relatives. The emergence of difficulties of psychological significance in such families leads to a deterioration in the general mood of parents, the appearance of various nervous and mental disorders (reactive States, depression, suicidal attitudes, hysterical reactions, etc.), and eventually to a violation of relations between family members.

Keywords. Children, parents who need special conditions, psychological support, family relationships, mental state.

Баланың дүниеге келуі – әр отбасы үшін көптен күтіп жүрген қуанышты оқиға. Ата-аналар бала тууымен бақытты болашақ туралы армандарын баланыстырады, оларға үлкен, тіптен шамадан тыс зор үміттерін жүктейді. Керісінше, дамуында ауытқулары бар балалар туылғанда жағдай мүлдем басқаша болады. Мұндай баланың дүниеге келуі ата-анасында, жақын туыстарында уайым мен теріс эмоциялар туындатады [1]. Зерттеуші ғалымдардың (Р.Ф. Майрамян, О.К. Агавелян) пайымдауынша дамуында ауытқулары бар баланың туылуы міндетті түрде ата-ананың күйзелісіне әкеліп соғады. Мысалы, баланың ақыл-есінің кем болуы аналардың 65,7%-да уайым, күйзеліс, истерикалық жағдайлар тудырады, тіптен кейбіреулері өзіне өзі қол жұмсауға дейін барады. Қойылған диагнозды естігенде жиі ұшырасатын жағдайлар - ата-ананың өздерін кінәлі сезінуі, болған жағдайда ешқандай құтыла алмайтындығын сезінуі. Өз-өзін бағалаудың күрт төмендеп кетуі «Не себепті дәл мен осындай жағдайға тап болдым?» деген сұрақтар пайда болады, олар өздерін бақытсыз сезіне бастайды.

Ерекше жағдайды қажет ететін балалары бар ата-аналар көбінесе ажырасып кетеді. Жасырын ажырасулар жағдайлары да жиі ұшырасады, сырттай қарағанда отбасы сақталып қалған тәрізді, бірақ әкесі өмірлік қажеттіліктерге байланысты осылай істегендігін алға тартып, бөлек тұра бастайды. Ерекше жағдайды қажет ететін балалардың ата-аналары қиындықтарды әр түрлі қабылдайды: көбінесе балаға туған күнінен бастап күтім жасап жатқан аналары оған жанашырлық білдіріп, қанша жерден уайымдап жатса да оны сол жағдайда жақсы көруге тырысады. Әкесі болашақты меңзейді, оны балам қандай болып өсер екен деген сұрақ мазалайды. Көбінесе әкелер баланың келешегі жоқ деген қорытындыға келеді, бірақ әйелінің күйзеліске ұшырағаны оны мазалайды, оның үстіне, оған ерекше материалдық қиындықтар жүктеледі, себебі, аналар көп жағдайда жұмыстан шығып кетуге мәжбүр болады. Отбасындағы ата-ана мен балалардың, әсіресе, ерлі-зайыптылардың ара қатынастары бұзылады. Оның үстіне, тағы бір кемтар бала туса не істейміз деген сұрақ олардың мазасын кетіреді. Көбінесе ана баланың кенжелеп дамуындағы бүкіл жауапкершілікті өз мойнына жүктейді, кейде кінәні басқа отбасы мүшелеріне артады, бала алдындағы кінәсін жуып-шаю үшін оны қатты бәйектейді, басқа дені сау балалармен жүздесулерін шектейді. Осындай жағдайда баланың денсаулығын ойлап, сары уайымға салынған әке өзін «тастанды» сезіне бастайды, ақырында ата-ана ажырасуға дейін барады.

Ата-ана душар болған психикалық стресс көбінесе олардың түрлі психосоматикалық дерттерге душар болуына әкеліп соғады. Уақыт өткен сайын стресс азаймай, қайта керісінше, көбейе береді: бала есейе бастағанда ата-ананың оның болашағы үшін уайым-қайғылары да қосыла бастайды.

Өзіне төмен баға беретін қауіп-қатері жоғары дәрежедегі бақытсыз ана тіптен дені сау баланы да бақытты және ширақ етіп тәрбиелей алмайды, ал денсаулығында мүкістер баланы тәрбиелеу туралы не айтуға болады деген пікір қоғамда кең тарап кеткен. Шынында да, ата-анасының балаға дұрыс қарамауы мұндай балаларда екінші дәрежедегі ауытқулар туындатуы әбден мүмкін екендігі дәлелденген.

Баланың ахуалы ата-ананың мінез-құлқына да қатты әсер етеді, отбасында ата-аналар өздері шешімін таба алмайтын күрделі жағдаяттар туындайды: әлеуметтік ортамен қарым-қатынастар бұзылады, олардың жүздесу шеңбері жақын туыстармен, жолдас-жоралармен, дәрігерлермен, дефектологтармен және мұғалімдермен шектеледі. Отбасы тұйықталып, мамандардың нұсқауларын дұрыс қабылдамай, білім беру мекемелерімен жанжалдасуға дейін барады. Ата-аналарда ауру бала, оны емдеу және тәрбиелеу мүмкіндіктері туралы жансақ пікірлер қалыптасады. Олар дәрігерлер қойған диагнозды теріске шығару, кеңес-ұсыныстарын орындамау жағдайлары жиі байқалады, қойылған диагноз қате болған шығар деген оймен басқа мамандарға жүгіну немесе балаға көмектесетін дәрі-дәрмектер, емдеу әдістері бар шығар деген ойлар мазалап, үміт оты жана бастайды.

Мұндайда баланы үй жағдайында оқытып, тәрбиелеу тиімділігі қаншалықты, мүмкін, баланы ауытқулары бар балаларды оқытатын мамандандырылған оқу мекемелерінде ұстаған дұрыс шығар деген ой да пайда болады.

Отбасылық қарым-қатынастар балалардың психикалық ахуалына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып саналады. Егер баланың бойында күрделілігі түрлі деңгейдегі органикалық сипатта болатын психикалық әрекетінің ауытқулары байқалса, отбасының рөлі бұрынғыша маңызды болып қала береді. Отбасы баланың ауру түріне қарай қоғамда бейімделуіне септігін тигізеді. Отбасында райлы ахуал тудыру арқылы балаға өзінің дамымай қалғандығын сездірмеуге тырысады, өзін маңызды етіп сезінуіне ықпалын тигізеді.

Ерекше жағдайды қажет ететін баланың дүниеге келуі – отбасы өмірінің барлық жақтарына қатысы бар, ата-анада, жақын туыстарында қатты эмоционалды күйзеліс тудыратын аса маңызды проблема. Мұндай отбасыларында психологиялық маңызы бар қиындықтардың туындауы ата-ананың жалпы көңіл-күйлерінің нашарлауына, түрлі жүйкелік- психикалық ауытқулардың пайда болуына (реактивтік ахуалдар, депрессия, суицидалды көзқарастар, истерикалық реакциялар, т.б.) ақырында отбасы мүшелері арасындағы қатынастардың бұзылуына әкеліп соғады. Егер баланың бойында психикалық немесе физикалық дамуындағы ауытқулармен қатар сыртқы кемшіліктер де болса, ата-аналардың көңіл-күйі одан сайын терең күйзеліске ұшырайды.

Ерекше жағдайды қажет ететін балалардың ата-аналарымен жүйелі түрде жұмыс жүргізу нәтижесінде аналардың әлеуметтік және психологиялық статустарын жоғарылату міндеттерінің шешілуіне, ана-бала диадасындағы қатынастардың мейлінше райландырылуына, отбасы ахуалының оңтайландырылуына қол жеткізуге болады [2].

Әр білім беру мекемесінде әлеуметтік педагогтардың, тәрбиешілердің, түрлі кәсіби мамандардың, ата-аналардың ерекше назар аудару қажеттілігін талап ететін, олардың бір бірімен тығыз байланыста болу арқылы бірлесе отырып алуан түрлі

мәселелердің шешімін табуды қажет ететін балалар категориясы ұшырасады. Білім беру жүйесіндегі ерекше қажеттіліктері бар балалар – қазіргі заманғы қоғам үшін жаңа ұғым болып саналады. Бұл терминнің дүниеге келуі біздің қоғамымыздың есейе бола бастағанын білдіреді - ол бойында ерекшеліктері бар мүмкіндіктері шектеулі немесе ауыр өмірлік жағдайға душар болған балаға қарай бет бұрды деген сөз.

Білім беру жүйесіндегі ерекше қажеттіліктері бар балалар – арнайы психологтық-педагогикалық және әлеуметтік-педагогикалық көмек беруді және оқыту, тәрбие беру процесінде арнайы жағдайлар тудыруды қажет ететін балалар. Коррекциялық педагогика бірқатар қағидаттарға сүйене отырып жұмысты ұйымдастырады, соған сәйкестар берілген категориялардағы балаларды оқыту және тәрбие жұмыстарын жүзеге асыру үшін коррекциялық-дамытушы бағдарламаларын құрастырады. Мұндай стратегия баланың әлеуметтендірілу процесінің нәтижелі жүруін қамтамасыз етеді, яғни, бойында ауытқулары бар балаларды оқыту және тәрбиелеуінің негізгі мақсатына – олардың әлеуметтік жетілмегендігін жеңуіне, әлеуметке мүмкіндігінше толығырақ енуіне, олардың өз бетінше өмір сүруіне қол жеткізуіне септігін тигізеді. Бойында ауытқулары бар балалар – білім беру, тәрбиелеу жұмыстары жаңаша формада ұйымдастырылса, олар әлеуметтік өмірге бейімделіп, қоғамға кіріктендіріліп, оған пайда әкеліп, өздері де бақытты болуы әдбен мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1 Кальпебаева Г. Психикалық дамуы тежелген балаларды ақыл-есі төмен балалардан ажырату». //Дефектология. 2010. №4. 15 б.

2 Хухлаева О.В. Практические материалы для работы с детьми 3-9 лет. Психологические игры, упражнения, сказки М.: Генезис, 2007. — 2-е изд. – 1767.

УДК 37

ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ РУХАНИ ЖАҢҒЫРТУДА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Ботабаева Перизат Еркебаевна
Шымкент қаласы Білім басқармасы
«Көру қабілеті бұзылған балаларға арналған
«Үміт» мектеп-интернаты» КММ

Құдайбергенова Дарина Дарханқызы,
Тұрсынбек Әсем Серікбайқызы
«6B01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 2 курс студенттері
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институты, Тараз қаласы

Аңдатпа. Ғылыми мақалада отбасылық құндылықтарды рухани жаңғыртуда ұлттық тәрбиенің алатын орны туралы айтылған. Отбасы тәрбиесінің адам өміріне қажетті атқаратын негізгі қызметтері, құрылымы, ұлттық тәрбие бойынша отбасында баланы тәрбиелеудің негізгі қағидалары т.б. мәліметтер берілген.

Кілт сөздер: отбасылық құндылықтар, рухани жаңғырту, ұлттық тәрбие, отбасы тәрбиесі, қызметтер.

Аннотация. В научной статье говорится о месте национального воспитания в духовном возрождении семейных ценностей. Представлены основные функции семейного воспитания, необходимые для жизни человека, структура, основные принципы воспитания ребенка в семье по национальному воспитанию и др.

Ключевые слова: семейные ценности, духовное возрождение, национальное воспитание, семейное воспитание, услуги.

Abstract. The scientific article discusses the role of national education in the spiritual revival of family values. The main functions of family education necessary for human life, structure, basic principles of raising a child in a family according to national education, etc. are given. The scientific article discusses the role of national education in the spiritual revival of family values. The main functions of family education necessary for human life, structure, basic principles of raising a child in a family according to national education, etc. are given.

Keywords: family values, spiritual modernization, National Education, Family Education, Services.

Отбасылық құндылықтар мәселесіне қазақ халқы ерекше мән берген. «Үйлену оңай үй болу қиын» деп жас отбасыларына ақыл-кеңестерін беріп отырған. Отбасының ұйытқысы деп, қыз тәрбиесіне қатаң қараған. Әр елдің өміріндегі шешуші кілт қыздарға берілетін тәлім-тәрбие арқылы өлшенеді. Біздің халқымызда қызды әдеміліктің, әдептіліктің, жан-жақты сұлулықтың символы ретінде қолданады. Адамдардың бір-біріне мейірімі мен ұлағатты тәрбиесі тіршілікті сақтайды. «Тәрбие түзелмей, ел көсегесі көгермейді, отбасы түзелмей, болашақ түзелмейді». «Бесігінде жақсы тәрбие алған, үлгі-өнеге көрген бала болашақта да сол әдебін сақтамақ» дегендей салиқалы ойларын айтқан. Әдепті, инабатты, адамгершілігі мол, сыпайы ұрпақ тәрбиелеу – ата-ананың негізгі міндеті.

«Адамның адамшылдығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» деп Абай атамыз айтпақшы, адамның жеке басының алғашқы қалыптасуы осы отбасынан басталады. Отбасы – адам баласының алтын діңгегі. Себебі, адам ең алғаш шыр етіп дүниеге келген сәтінен бастап, осында тәрбие алып, қалыптасады. Сондықтан да отбасы – адамзаттың аса қажетті, әрі қасиетті шағын мемлекеті.

Отбасы тәрбиесі адам өміріне қажетті негізгі қызметтерді атқарады:

1. Репродуктивті қызметі – баланың туылуы. Латын тілінен аударғанда «қайтадан жаңарту, көбейту» деген мағынаны білдіреді. Отбасына байланысты қарастырсақ, бұл адамзаттың ұрпағын көбейту, оларды бағып-қағып жетілдіру деген сөз.

2. Тәрбие беру қызметі – отбасының әрбір мүшесінің жеке тұлға болып қалыптасуына тәрбиелік жағдай жасауы. Баланы отбасында тәрбиелеу – әлеуметтік-педагогикалық ең мағыналы құрамдас бөлігі. Ата-ана баланың іс-әрекетін болашаққа бағыттап, келешегін ойлап, оқытып, денсаулығын қадағалап өсіреді. Кейде баласына дұрыс тәрбие бере алмайтын ата-аналар да кездеседі.

3. Тұрмыстық-экономикалық қызметі – жалпы тұрмысты, бюджетті басқару. Ерте заманнан-ақ отбасы адамның тұрмыс-тіршілік мекені болып келеді. Егіншілік, малшаруашылығы, аңшылық, қол өнерімен шұғылдану – отбасының басты тірегі. Сондай-ақ қазіргі жағдайда әрбір жас отбасы өз бетінше күн көріп, ешкімге бағынышты болмауға ұмтылады. Әрине, бұл отбасының тұрмыстық-экономикалық қызметін белгілейді.

4. Әлеуметтендіру қызметі – әр түрлі қоғамдық құбылыстарды біліп, соған бейімделіп өмір сүру, оқып, білім алу, кәсіп таңдау, мамандыққа ие болу сияқты әлеуметтенудің басты мақсатын меңгерту. Бала отбасында қоғамдық өміріне қажетті қасиеттерді, қарым-қатынасқа ену тәсілдерін, әр түрлі байланыстар орнату жолдарын іздестіреді. Сондай-ақ, әлеуметтік жүріс-тұрыс ережелерін, қоғамдық қарым-қатынас нормаларын сақтау мен қоғамда өмір сүруіне бейімдеу, ұлттық әдет-ғұрыптарды мәдениетті танып-білу және меңгеру, әлеуметтік тұлға болып қалыптасуына отбасы жағдай жасау керек.

5. Психотерапиялық қызметі. Бұл баланың үйде өзін емін-еркін де қолайлы сезініп, ата-анасының қасында жеке басына зиян келтіретін барлық жат көріністерден қорғалып «отбасы – менің панам» жанымен түйсіну қызметі. Бала үшін отбасы мықты сүйеніш, әр түрлі сыртқы күштердің теріс ықпалынан сақтайтын қорған, ақыл-кеңес беретін, басына түскен қиыншылықтарды бірге көтеріп, одан шығарып алатын жәрдемшісі дегенді білдіреді. Отбасы бала үшін оқудан не жұмыстан соң үйіне келіп дем алып, ата-анасымен, бауырларымен бірге уақыт өткізіп, ертеңгі күнге даярланып, күш-жігер жинайтын жылулық мекені болуы керек [1. 86-87].

Қазіргі кезде отбасылық құндылықтарға деген көзқарастың әлсіреуінен, статистикалық мәліметтерге сүйенсек, жылына жас отбасылардың 30%-ы ажырасуда. «Жастар үшін ажырасу тығырықтан шығар жол болып есептеледі». Жастардың көпшілігі отбасылық өмірді жақсы өтізілетін үйлену тойымен ғана елестеді, бірінші отбасылық қиындық пайда болғанда, ажырасуға асығады, яғни жастарымыз отбасылық өмірге дайын емес. Отбасылық құндылықтарға мән бермейді, әрбір жас өзінің «Менін» бірінші орынға қояды. Осы ажырасу салдарынан қазіргі кезде қоғамымызда жалғыз басты аналар мен жетімдер өте көп.

Отбасылық құндылықтардың төмендеуінен, ажырасу мәселесі туындайды, ал бұл қазіргі таңда өте өзекті мәселеге айналып отыр. Қоғамда болып жатқан жағдайларды ескере отырып, қазіргі кезде отбасылық құндылықтың өзгеруі төмендегі мәселелерге байланысты болып отырғанын байқадық [2]:

- отбасындағы балалардың аз болуы;
- жас отбасылардың көбіне ата-аналарынан бөлек тұруы;
- ұлттық дәстүрді жоғалтып алу;
- отбасының әлеуметтік-экономикалық қиыншылықтары;
- ата-аналардың балаға қарауына уақытының жетіспеуі;
- мейірімділік және адамгершілік құндылықтардың әлсіреуі.
- ерлер мен әйелдер арасындағы әлеуметтік теңсіздік, яғни ата-аналардың сәйкес білімі, қызметі, тәрбиесі және дағдыларының болмауынан, отбасында екі түрлі пікір мен көзқарастар туындап, ортақ шешімге келе алмауынан;
- қоғамда жалғыз басты аналардың көбейуі;
- өзімшілдік;
- соңғы уақытта, мемлекеттік қызмет және бюджет саласындағы жас балалы қызметкерлер жұмыстан қысқаруға түспеу үшін және кезекпен пәтерді жылдам алу

мақсаттарында да заң жүзінде ажырасып, бірақ бір шаңырақ астында өмір сүретін отбасыларда бар. Себебі, біздің ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексте [3] «толық емес отбасыларды» қоғамның осал топтарына жатқызады да, оларға бір қатар мемлекет тарапынан жеңілдіктер қарастырылады. Кейбір отбасылар берілетін жеңілдіктерді пайдалану мақсатында заң жүзінде формальды ажырасып, бірақ бір шаңырақ астында тұра береді. Мұндай отбасыларда ажырасқан отбасыларының көрсеткіш деңгейін бір шама көтеріп тұр;

- қоғамымызда жастар арасында алған өктемшілік.

Жоғарыда келтірілген мәселелер қазақ дәстүрлерін жоғалтып алуынан туындап отыр. Қоғамда адамдардың құндылық бағдарының өзгеруінен келесідей отбасы типтері қалыптасты (кесте 1):

2. *Материалдық қамтамасыз ету бойынша:*

- материалдық жағдайы өте жоғары;
- материалдық жағдайы жоғары;
- орташа материалдық қамтамасыз етілген;
- материалдық жағдайы төмен;
- материалдық көмекке өте зәру отбасы.

Кесте 1. Құрылымы бойынша:

Толық отбасылар:	Толық емес отбасы:
1 баласы бар	Ері мен әйелі
2 балалары бар (бір жынысты)	Жалғыз анасы
2 балалары бар (екі жынысты)	Ата-анасы ажырасқан
3 баласы және одан көп	Жалғыз әкесі тәрбиелейді
Көп балалы (4 балалы және одан көп)	Қамқоршысы тәрбиелейді
Отбасының үлкен адамдарымен бірге тұратын отбасылар (әжесі, атасы және т.б.)	
Өгей балалар	
Асырап алған балалары бар	

3. *Тәрбиелік мүмкіндігі бойынша отбасылар:*

- әлеуметтік сау, яғни тәрбиелік мүмкіндігі жоғары, әрі қолайлы;

- әлеуметсізденген, яғни тәрбиесі тұрақсыз; қолайсыз;

- тәрбиесі әлсіз, яғни дау-дамайлы отбасы; агрессивті-негативті атмосфера жайлаған отбасы; маргиналдық (алкогольді, ішімдікке, нашақорлыққа салынған, жыныстық азғындаған) отбасы; құқық-бұзушылыққа бейім отбасы; қылмыстық отбасы;

- психикалық ауыр, яғни қиын отбасы.

4. *Өзара қарым-қатынас бойынша:*

- үйлесімді;
- ымырашыл (компромистік);
- тұрақсыз;
- кикілжінді;
- өте кикілжінді;
- тұтынушы.

5. *Бағытталуы бойынша:*

- іс-әрекетке;

- қарым- қатынасқа;
- өзін-өзі қанағаттандыруға (эгоистік) бағытталған отбасылар.

6. Әлеуметтік-құқықтық бағытталуы бойынша:

- әлеуметтік тұрақты;
- әлеуметтік тұрақсыз;
- әлеуметсізденген;
- криминогенді [4. 55-56 б.].

Ұлттық тәрбие бойынша отбасында баланы тәрбиелеудің негізгі қағидалары болған: Келер ұрпақтың ақылды, намысқой, арлы, өміршең азамат болуын тілеу. Жас нәрестенің дүниеге келуі ата-ана, ағайын-туыс, қауым-көпшілікке зор қуаныш әкелуімен бірге, борыш та жүктей келеді. Дәлірек айтсақ, ұрпақты тәрбиелейтін халық мектебінің есігі сәбидің алғаш дүниеге келген күнінен бастап айқара ашылады. Ол белгілі мақсат-тілекпен байланысты туындайды.

Отбасы үлкендерінің бәрі жаңа туған жас баланы Отанның, елдің асыл азаматы болуын аңсап армандайды. Өнегелі үлкендерге ұқсасын деп, дарынды, өнерлі, ақылды ақсақалдарға баланың аузына түкіртіп, азан шақыртып, атын қойғызады. «Ақылын, жасын берсін» деп, жаңа туған нәрестені қарияның шапанының етегіне орайды. Ұрпағы өскен қадірлі анаға кіндігін кестіреді, бесікке салдырады, қырқынан шығарту ырымдарын жасатады, тұсауын кескізеді. Үлкендерден бата алғызады. Халықтың балаға арналған ырым, бата-тілектерінде келешектен күткен үлкен үміт, аңсау арман бар. Тәрбиенің алғашқы қағидасы атананың аңсау арманымен, баладан күтер үмітімен үндесіп жатыр.

2. Баланы жастайынан еңбексүйгіш, елгезек азамат етіп тәрбиелеу. Ол бесік жырлары мен тұсау кесер жырларынан, бата, тілек, терме өлеңдерден өзекті орын алған. Еңбек қағидаларын жастардың бойына сіңіру отбасындағы еңбектің қарапайым түрлерінен басталып, қоғамдық маңызды істермен ұштасқан.

3. Ұлттық тәрбиеде «бірінші байлық – денсаулық» деген ұғым өзекті орын алған. «Дені саудың жаны сау», «Ас адамның арқауы», «Ауру астан» деп рухани, материалдық байлықтың негізін жеке бастың, яғни тәннің саулығына байланысты қарастырған. Баланы туған күнінен бастап тұзды сумен шомылдыру, маймен сылау, дене күтіміне ерекше мән беріп шынықтыру, мерзімінде жақсы ас беріп тамақтандыру мен ұйықтатудың бәрі тән саулығы үшін жасалған әрекеттер.

4. Ұлттық тәрбиеде адамгершілік қасиеттерді баланың бойына дарыту, ізгілікке, имандылыққа, адалдыққа тәрбиелеу, ар-ожданды қастерлеу басты қағида болып есептелген. «Жаным – арымның садағасы» деп, арды адамгершілік қасиетінің үлгісі санаған.

5. Гуманизм мен патриотизм – халықтық тәрбиенің басты қағидаларының бірі. «Отан от басынан басталады» деп ұққан ата-бабамыз отбасының, ананың, рудың, Отанның намысын қорғауды, қарттарға, ауру, кемтарларға көмектесуді, басқа ұлт өкілдерін сыйлауды отбасы тәрбиесінің өзекті қағидасы деп бағалаған. «Атаның баласы болма, адамның баласы бол», «Жақсы – көпке ортақ», «Ел үшін еңбек ет, халқын сүйген қор болмайды» деген өсиет тәрбиеден өзекті орын алған.

6. Елді, жерді қорғайтын, еңбек ететін азамат болу үшін денені шынықтыру қажет. Ұлттық тәрбиеде «Шынықсаң шымыр боласың» деп ой қорытқан ата-бабамыз ұлттық ойынға жаттықтырып үйрету (аударыс, күрес, теңге алу, қыз қуу т.б.) арқылы дене тәрбиесіне баса көңіл бөлген.

7. Тіршіліктің тұтқасы, өмірдің шамшырағы өнер мен ғылым деп түсінген халқымыз жастарға «Өнерлі өлмейді», «Білегі жуан бірді жығады, білімі жуан

мыңды жығады», «Білім таусылмас кен, өнер өлмес мұра» дегенді насихаттап, ертегі, өлең-жыр, мақал-мәтел, аңыз әңгімелер ұсынған.

8. Адам өмірі мәңгі табиғат құшағында өтетін болғандықтан, ата-бабамыз өз ұрпағын ағаш бесіктен жер бесікке жеткенше табиғи ортаны аялауға тәрбиелеп келген. Ол туралы жан-жақты жетілген «толық адам» тәрбиелеуді көздеуден туған [5].

Өсіп келе жатқан балаларға ұлттық тәрбие беру үдерісінде ықпал етудің толып жатқан әдіс-тәсілдері, амал-жолдарын қолдануға болады. Балаларға қайырымды, ілтипатты қатынас жасау, баланың адал, адамгершілік сезімдерін ояту, жанама ықпал жасау, моральдық қолдау, өзіне деген сенімін нығайту, сенім артуға түсіндіру, көрсету, ақыл айту, өнеге беру, өтініш жасау, жаттықтыру, мақтау, мадақтау, түспалдап айту, ескерту, реніш, наразылық білдіру немесе ашулану, айыптау, бұйыру, еркелете кінә арту, жалған енжарлық көрсету, алғыс айту, бата беру, т.б.

Ал, ұлттық тәрбие құралдарына санамақ, жаңылтпаш, өлең-жыр, тақпақ, ертегі-аңыздар, жұмбақтар, айтыстар, мақал-мәтелдер, шешендік сөздер, салттар, ырымдар, жол-жоралар, ұлттық ойындар, әңгіме кештер, айтыстар, т.б. жатқызуға болады.

Әсіресе, балаларды отбасылық өмірге даярлауда мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің алатын орны ерекше болған. Мақал – нақыл, өсиет түрінде айтылатын философиялық ой түйіндері, сөз мәйегі. Отбасындағы бала тәрбиесіне байланысты қазақ халқында көптеген мақал-мәтелдер, аңыз-әңгімелер мен нақыл сөздер жетерлік. Мәселен:

1. Қызға қырық үйден тыйым,
Ұлға отыз үйден тыйым,
Қала барді қара күннен тыйым.
2. Жаманды алғанда оңбас, бергенде оңбас.
Тесік моншақ жылтырап, жерде қалмас.
3. Бақ қонатын адамның,
Қызы – көрікті, ұлы – ақылды болады.

Бұдан шығатын қорытынды, ақылдылықтан гөрі мейірімділік қасиет жоғары бағаланады, ал баланы мейірімді етіп өсіру үшін, болашақ ана болатын қыздардың бойында осы қасиет болуы шарт.

Ал, Жүсіп Баласағұн бала тәрбиесіне байланысты ата-аналарға берген ақыл-кеңестері де бізге үлгі боларлықтай. Мәселен, ғұлама ойшыл ата-ананың басты парызы:

- баланың дұрыс тәрбиеленуі мен білім алуына көңіл бөлу;
- балаға шаңырақ иесі, бабалар ісін жалғастырушы екендігін ұғындыру;
- баланы аруақтарды ардақтауға, ата-баба дәстүрін сақтауға, құрметтеуге, ұрпақтан ұрпаққа көздің қарашығындай жеткізе білуге баулу;
- балаға өзінің мінез-құлық этикасымен үлгі болу;
- балаға әділетті, қайырымды болу;
- өзінен туған балаға тәрбиені өзі беруі («Ай маңдайлы ұл-қыз туса алдыңда, үйінде өсір, бөтен жерде қалдырма»);
- баланы жас кезінен өнерге үйрету, еңбекке араластыру;
- баланы тәрбиелеп, оқыту барысында мінезін қалыптастыруға көңіл бөлу;
- баланың тәні мен жанының жақсы жетілуіне назар аудару;

- балаға өмірдің әрбір сағаты санаулы екенін, сол себепті оны дұрыс өткізу қажеттігін ескерту, т.б. [б. 131-133 б.].

Осы ғұламалар, ағартушылар мен ғалымдардың зерттеуіне үнілсек, қазақ халқы отбасындағы бала тәрбиесінде келесідей адамгершілік тәрбиесінің бағыттарын ұсынады:

Ең алдымен, әдептілікке үйреткен, мейірімді, иман жүзді, әрі адамгершілігі мол болуға тәрбиелеген.

Екіншіден тіл алғыш, елгезек болуға үйреткен.

Үшіншіден, өнегесі көп қариялар сөзін бойына сіңірген.

Төртіншіден, ата-ананы сыйлауды, құрметтеуді үйреткен.

Бесіншіден, патриотизмге тәрбиелеген, яғни халық алдында адал қызмет етуге үйреткен.

Жоғарыда көрсетілген бағыттар отбасындағы қарым-қатынасты адамгершілік тұрғыда реттеуге баулиды.

Әдебиеттер тізімі

1 Халитова І. Әлеуметтік педагогика: Оқу құралы. – Алматы: Білім, 2007. – 200 б.

2 Ботабаева А.Е. Ұлттық тәрбие негізінде рухани жаңғыру: Монография. – Алматы: TechSmith, 2021. – 187 б.

3 ҚР Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы: https://kodeksy-kz.com/o_brake_i_seme/1.htm.

4 Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.

5 Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Білім, 1998. – 128 б.

6 Ш.Құдайбердиев. Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. 1911.

ӘОЖ 796.013.567

ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕДЕГІ ПАРАЛИМПИАДАЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ӨРКЕНДЕУІ

Танаев Қ.Т.

**Шерхан Мұртаза атындағы Халақаралық Тараз инновациялық институтының
аға оқытушысы**

Еңсебет А., Тұңғышбекова Т.

**Шерхан Мұртаза атындағы Халақаралық Тараз инновациялық институтының
студенттері**

Андатпа. Оңалту және реинтеграция олар үшін емес, өйткені оларда "қалыпты өмір"деп аталатын тәжірибе болған жоқ. Дегенмен, ең ауыр және күрделі бұзылулары бар мүгедектердің жарыстарға қатысу, физикалық белсенділіктен ләззат алу және ләззат алу қабілеті ақыры қоғам тарапынан біртіндеп таныла бастайды".

Кілтті сөздер: Оңалту, құзыреті, қабілетті, нәтижелер, дағдылар, физикалық, құрылғылар, тірек-қимыл аппараты, кәсіптік, белсенділік.

Аннотация. Реабилитация и реинтеграция не для них, потому что у них не было так называемой "нормальной жизни". Тем не менее, способность инвалидов с наиболее тяжелыми и сложными расстройствами участвовать в соревнованиях, получать удовольствие и получать удовольствие от физической активности в конечном итоге начинает постепенно признаваться обществом".

Ключевые слова: Реабилитация, компетенция, способности, результаты, навыки, физические, устройства, опорно-двигательный аппарат, профессиональные, активность

Annotation. Rehabilitation and reintegration is not for them, because they did not have a so-called "normal life". Nevertheless, the ability of disabled people with the most severe and complex disorders to participate in competitions, have fun and enjoy physical activity eventually begins to be gradually recognized by society."

Keywords: Rehabilitation, competence, abilities, results, skills, physical, devices, musculoskeletal system, professional, activity

Қазіргі таңда оңалту спортында одан әрі дамыту, оның 60-жылдардың басындағы үдемелі қозғалысы жаңа сапалы деңгейге мүмкіндігі шектеулі (мүгедектер) спортына көшуде. Оның негізгі міндеттері, оңалту спортындағыдай, мүгедектердің денсаулығы мен психикалық тепе-теңдігін сақтау, қазіргі өмір жағдайларына бейімделуі бірақ басым мақсат жоғары спорттық шеберлікке, таңдаған спорт түріндегі кәсібилікке қол жеткізу.

Әдеби дереккөздерді талдау көрсеткендей, көптеген авторлар оңалту спорты мен мүгедектер спортының арасындағы айырмашылықты қарастыра отырып, барлығы бірдей мүгедектер спортымен айналыса алмайтындығын, оңалту спорты мүгедектер арасында қол жетімді ең жаппай сауықтыру қозғалысы екенін көрсетеді. ауыр физикалық ауруларға қарамастан, оның міндеті зақымдануды "үйлестіру" болып табылады спорт, ал мүгедектер спорты – жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуге, спорттың белгілі бір түрлерінде еуропалық, әлемдік, паралимпиадалық рекордтар орнатуға бағытталған "дені сау мүгедектердің" құзыреті. "Дені сау мүгедектер" ұғымын неміс дәрігері Зюндер 1975 жылы медицина тұрғысынан негіздеді.

"Біз бұл жағдайдан шығамыз, – деп жазды ол, – мүгедектер, олар қандай да бір ақаудан зардап шегеді ме, жоқ па, өз мағынасында ауру адамдар емес. Олар туа біткен ақаулардан, аурудан немесе жарақаттан туындаған дене жарақаттарына ие. Бұл зақымдарды белгілі бір уақыттан кейін дәрі-дәрмектермен емдеу мүмкін емес тұрақты деп санауға тура келеді. [1]

Егер дененің және дененің қалған бөліктері іс жүзінде сау болса және күштілік белсенділікке төтеп бере алса, бұл өте маңызды жағдай. Сондықтан бұл адамдарға спортпен шұғылдануға ешқандай себеп жоқ, керісінше, олар дененің басқа бөліктері мен мүшелерінің жақсы күйін өтеу үшін физикалық тұрғыдан одан да көп жаттығулар жасауы керек" (U. Sunder, 1975). Бұл теория одан әрі расталып, одан әрі дами.

Халықаралық спорттық-медициналық классификацияның негізін қалады және отандық "тірек-қимыл аппараты зақымданған мүгедектердің спортпен шұғылдануына көрсеткіштер мен қарсы көрсеткіштерді" әзірлеуге негіз болды (в. Л. Жиленкова, Е. С Ульрих, 1993).

Мүмкіндігі шектеулі (мүгедектер) спортының негізгі міндеті мүмкіндігі шектеулі (мүгедектердің) қалған күштілік және рухани қабілеттерін өрістету және ең жоғары спорттық көрсеткіштерді көрсету болып табылады (Е.Колманн, 1975). Көпжылдық тәжірибе көрсеткендей, спортпен айналысатын тірек-қимыл аппараты зақымданған мүгедектер өздерінің дене ауруларымен әлдеқайда жақсы күреседі, протездік-ортопедиялық және басқа да көмекші құралдарды тезірек игереді, әлеуметтік пайдалы жұмысқа оралады, қоғамға интеграцияланады. [1]

Спортпен шұғылдану барлық жас топтары үшін, әсіресе балалар мен жасөспірімдер үшін өте маңызды. 1936 жылы фашистік Германиядан Англияға қашып кеткен неміс дәрігері Людвиг Гутман тірек-қимыл аппараты кемістігі бар мүгедектерді оңалту спорты мен спортының дамуына баға жетпес үлес қосты. 1944 жылы Сток Мэндвиллдегі ағылшын ұлттық оңалту орталығы ашылды, оны 20 жыл бойы профессор Гутман басқарды. Ол сонымен қатар Сток-Мэндвилл стадионының директоры, содан кейін британдық және халықаралық параплегиялық және мүгедектік ұйымдарының президенті болды. Ол алғаш рет жұлын аурулары мен жарақаттары бар адамдармен спорттық бағдарланған сабақтар ұйымдастырды, онда спорт элементтері, бәсекеге қабілетті сәттер біртіндеп енгізілді. Мұның бәрі Сток-мэндвилл мүгедектер ойындарын ұйымдастыруға және өткізуге түрткі болды. 1948 жылы 28 шілдеде параплегиямен мүгедектер арасында алғашқы спорттық жарыстар өтті, онда тек 16 адам (2 әйел және 14 ер адам), екінші дүниежүзілік соғыста жарақат алған және оңалту орталығына емделуге түскен бұрынғы әскери қызметшілер қатысты. Бұл жарыстардың ашылуы Лондондағы дені сау адамдар Олимпиадасының басталуымен сәйкес келді. Ойындарды ашу. [2]

Людвиг Гутман: "болашаққа көз жүгіртсем, мен бұл жаңа спорттық іс-шара шынымен халықаралық болатын уақытты болжаймын", - деді (Д.Милчева, 1984). Спортшылар қатысқан спорт түрлерінің арасында кегльдер, садақ ату, үстел теннисі, арбадағы баскетбол болды. Бір жылдан кейін мұндай жарыстарға 60 адам қатысты, ал үш жылдан кейін Голландиядан параплегиялық мүгедектер командасы, сондай-ақ соғыс мүгедектері келді. Бұл Сток-Мэндвилл ойындарын халықаралық деп анықтауға түрткі болды.

1957 жылы 24 ел өз командаларын ойындарға жіберді, оларға 360 мүгедек спортшы қатысты, ал 48 ел өз бақылаушыларын жіберді. 1959 жылы жарысқа қатысушылар саны 400-ден асты. Мұндай іс-шараларды өткізу идеясы Ұлыбританияның шекарасын кесіп өтіп, 1960 жылы Халықаралық Олимпиада комитетімен тығыз байланыс орнатқан Сток-Мэндвилл ойындарының федерациясын құруда көрініс тапты. Профессор Гутманның еңбегі-ол әлемде алғаш рет дене шынықтыру және спорт құралдарымен жұлынның зақымдануымен мүгедектерді оңалту жүйесін құрды, өмірі үмітсіз болып көрінген көптеген адамдарға үміт берді.

Ол спортты тірек-қимыл аппараты зақымдалған мүгедектерді физикалық, психикалық және әлеуметтік оңалтудың қуатты құралы деп атады. Профессор Гутман-әлемдегі мүгедектер спортының негізін қалаушы, паралимпиадалық қозғалыстың негізін қалаушы. Оны Рим Папасы "сал ауруына шалдыққан Кубертен" деп атады. Сол жылдары ол былай деп жазды: "қоғамға церебральды сал ауруы, саңырау, соқырлық немесе ақыл-ой кемістігі сияқты туа біткен немесе жүре пайда болған мүгедектердің үлкен тобы үшін дене шынықтыру мен спорттың маңыздылығын бағалау үшін көп уақыт қажет.

Оңалту және реинтеграция олар үшін емес, өйткені оларда "қалыпты өмір" деп аталатын тәжірибе болған жоқ. Дегенмен, ең ауыр және күрделі бұзылулары бар

мүгедектердің жарыстарға қатысу, физикалық белсенділіктен ләззат алу және ләззат алу қабілеті ақыры қоғам тарапынан біртіндеп таныла бастайды". Сток-Мэндвилл комитетінің шешімі бойынша төрт жылда бір рет дені сау адамдардың Олимпиада ойындары өтетін елдерде тірек-қимыл аппараты зақымданған мүгедектер үшін Олимпиада ойындарын өткізу жоспарлануда.

Бұл ұсынысты Халықаралық Олимпиада комитеті қолдады және 1960 жылы Римде "Паралимпиада" деп аталатын алғашқы мүгедектер олимпиадасы өтті. 1960 жыл. Рим (Италия) осы жылы профессор Людвиг Гутманның идеяларына толық салтанат әкелді.

Дені сау адамдардың Олимпиада ойындарынан кейін сол Олимпиада стадиондарында мүмкіндігі шектеулі (мүгедектердің) алғашқы Олимпиада - 40 ойындары өтті. 23 елден келген мүгедек спортшылар спорттың жеті түрінен бақ сынады: жеңіл атлетика, жүзу, садақ ату, арбадағы баскетбол, семсерлесу, үстел теннисі және бильярд. Арбадағы Баскетбол АҚШ-та 1942 жылы дамыды, сондықтан олимпиадада американдық спортшылар тең болмады.

Алғашқы жарыстар, алғашқы тәжірибе жаңа проблемалар әкелді: спорттық ғимараттар мұндай жеңіліске ұшыраған мүгедектерді қабылдауға дайын болмады. Мүгедектерге арналған арнайы спорт ғимараттарын салу немесе параплегиялық мүгедектерге спорт ғимараттарында өздерін жайлы сезінуге мүмкіндік беретін құрылғылар жасау қажеттілігі туындады. [2]

1964 жыл. Токио (Жапония) Токио Олимпиадасы сал ауруына шалдыққан спортшылар мен спортшылардың жеңіске деген үлкен батылдығы мен ерік-жігері бар екенін дәлелдеді. Екі апта бойы олар медальдар үшін қатты күресті. Айта кету керек, бұл кезеңде жапондық мамандар мүгедек спортшыларды қабылдауға дайын болмады, өйткені Жапонияда спорт оңалту құралы болып саналмады. Профессор Гутманның беделі мен тәжірибесінің арқасында ұйымдастыру комитеті тапсырманы сәтті орындады. Олимпиадаға 23 елден 400 спортшы қатысты. Жаңа спорт түрлері сыналды: арба слаломы, штанга, жеңіл атлетикада диск лақтыру, барлығы 10 спорт түрі. Жаңа рекордтар орнатылды. Ойындар барысында 100 000-нан астам жанкүйер көрермендер стадиондарға барып, жұлын жарақаттары мен аурулары бар мүгедектердің жеңіске деген мужігі мен ерік-жігерінің куәсі болды. Көрермендер мен қатысушылар арасында достық пен өзара түсіністіктің жылы, жайбарақат ортасы құрылды. Токиодағы Олимпиада ойындары әртүрлі елдердің, діндердің, саяси ағымдардың халықаралық ынтымақтастығының керемет көрінісі болды. Бұл жарыстар Жапонияда мүгедектер спортының дамуына түрткі болды. Олимпиада ойындарының практикалық салдары Жапония Еңбек министрлігінің параплегиктер мен басқа да мүмкіндігі шектеулі (мүгедектердің) спортпен шұғылдану қажеттілігі туралы бұйрықтары болды.

Әдебиеттер тізімі

1. Костихина Н.М. Акмеология физической культуры и спорта: Учебное пособие. - М.: Физическая культура, 2005.
2. Педагогика физической культуры и спорта/под ред. С.Д. Неверковича. - М.: Физическая культура, 2006.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Танаев Қ.Т.

Шерхан Мұртаза атындағы Халақаралық Тараз инновациялық институтының аға оқытушысы

Жапар Н., Абдулла Д.

Шерхан Мұртаза атындағы Халақаралық Тараз инновациялық институтының студенттері

Андатпа. Спорт түрі бойынша жаттықтырушы-оқытушының қызметі айтарлықтай дене шынықтыру мұғалімінің қызметінен ерекшеленеді, ең алдымен ол оқушылар мен жастардың спорттық қабілеттерін анықтауға және дамытуға, олардың жетістіктерін болжауға бағытталған үйлесімді даму және физикалық база болып табылатын спортта тұлғаны жетілдіру.

Кілтті сөздер: Қозғалыста, білім негізінде, қабілетті, үйлесімді, дағдылар, физикалық, мәдениет, санитариялық-гигиеналық, кәсіптік.

Аннотация. Деятельность тренера-преподавателя по виду спорта существенно отличается от деятельности учителя физической культуры, прежде всего в спорте, который представляет собой гармоничное развитие и физическую базу, направленную на выявление и развитие спортивных способностей учащихся и молодежи, прогнозирование их достижений совершенствование личности.

Ключевые слова: в движении, на основе знаний, способных, гармоничных, умений, физических, культурных, санитарно-гигиенических, профессиональных.

Annotation. The activity of a coach-teacher in a sport is significantly different from the activity of a physical education teacher, primarily in sports, which is a harmonious development and physical base aimed at identifying and developing the athletic abilities of students and youth, predicting their achievements and personal improvement.

Keywords: in motion, based on knowledge, capable, harmonious, skills, physical, cultural, sanitary, hygienic, professional.

Дене шынықтыру пәнінің мұғалімінің қызметі және мектептегі дене тәрбиесінің негізгі міндеттері:

- 1) оқушылардың дене бітімінің дұрыс дамуына жәрдемдесу, олардың сыртқы ортаның қолайсыз жағдайларына бейімделуі, нығаяуы жеке гигиена ережелерін сақтау дағдыларын тәрбиелеу;
- 2) қозғалыстардың негізгі түрлерін оқыту және дене шынықтыру саласындағы білім негізінде қозғалыс дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру мәдениет;
- 3) әрбір жас тобы үшін физикалық (моторлық) қасиеттердің даму деңгейіне қол жеткізу;
- 4) дене шынықтырумен және спортпен жүйелі түрде айналысуға қажеттілікті тәрбиелеу.

Бұл міндеттер дене тәрбиесінің жалпы бағытын көрсетеді мектепте. [1]

Мектептегі дене шынықтыру мұғалімі, сонымен қатар дене шынықтыру пәнінің мұғалімі ТТУ-да, колледжде, ЖОО-да тәрбиелеу:

- дене тәрбиесінің жалпы және нақты мақсаттарын қою;
- нақты физикалық сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау мәдениет;
- оқыту мен тәрбиелеудің заманауи әдістерін қолдану;
- дене шынықтыру мен спорттың түрлі құралдарын пайдалану;
- оқушылардың жас-жыныстық, морфофункционалды және жеке психологиялық ерекшеліктерін, олардың физикалық деңгейін ескере отырып, сабақтардың әртүрлі формаларын таңдау дайындығы, денсаулық жағдайы, сондай-ақ әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері;
- дене тәрбиесі процесінде ұлттық спорт түрлерін, мәдени дәстүрлерді қолдану;
- қалыптастыру үшін әдістер мен құралдар кешенін қолдану білім алушылардың жеке гигиенаны сақтау, аурулардың алдын алу және өз денесінің жай-күйін бақылау дағдылары бар;
- дәрігерлік-педагогикалық бақылау әдістерін, сабақтарда қауіпсіздікті қамтамасыз ететін әдістерді, тәсілдерді меңгеру алғашқы медициналық көмек көрсету;
- білім алушыларға өз бетінше дайындық дағдыларын үйрету сабақты өткізуге;
- көмек көрсетуге қабілетті дене шынықтыру активін дайындау күнделікті дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыруда және өткізуде әр түрлі формадағы мәдениет және спорт;
- алдыңғы қатарды талдау, жалпылау және шығармашылықпен пайдалану педагогикалық тәжірибе, өзінің психологиялық-педагогикалық білімі мен кәсіби даярлық деңгейін үнемі арттырып отыру.

Дене шынықтыру мұғалімінен жоғары ұйымшылдық пен бастамашылық, мазмұнды үнемі жетілдіру талап етіледі және өз қызметінің нысандары. Мұғалімнің әр түрлі іс-әрекетінің жетістігі физикалық мәдениет көптеген факторларға байланысты және белгілі бір жеке қасиеттерді, Дағдылар мен қабілеттерді қажет етеді. Сонымен, дене шынықтыру мұғалімі дене шынықтыру және спорт туралы ғылымның негіздерін жақсы білуі керек, оқу процесін құруда оларға сүйену. Өз пәнін білуден басқа, оған педагогика, психология, анатомия, физиология, гигиена, медицина – адамзат ғылымы саласына қатысты пәндер бойынша білімнің тұтас жүйесі қажет. Спорт түрі бойынша жаттықтырушы-оқытушының қызметі. [2]

Спорт түрі бойынша жаттықтырушы-оқытушының қызметі айтарлықтай дене шынықтыру мұғалімінің қызметінен ерекшеленеді, ең алдымен ол оқушылар мен жастардың спорттық қабілеттерін анықтауға және дамытуға, олардың жетістіктерін болжауға бағытталған үйлесімді даму және физикалық база болып табылатын спортта

тұлғаны жетілдіру. Спорт түрі бойынша жаттықтырушы-оқытушы білуі тиіс:

- 1) спортшыларды даярлау жүйесінің принциптері, құралдары мен әдістері;
- 2) таңдалған түрде оқыту және оқыту теориясы мен әдістемесі спорт, сондай-ақ дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту әдістемесі;
- 3) оқу-жаттығу процесін ұйымдастырудың негізгі психологиялық-педагогикалық заңдылықтары;
- 4) әртүрлі дайындық құралдарының дидактикалық мүмкіндіктері спортшылар;
- 5) спортпен шұғылданатындардың жас-жыныстық ерекшеліктерінің заңдылықтары, негізгі физикалық қасиеттер мен қозғалыс дағдыларын дамыту әдістері;

- б) оқу-жаттығу жиындары мен спорттық-сауықтыру лагерлері жағдайында спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктері;
- 7) дене шынықтыру-спорт санитариялық-гигиеналық негіздері іс-шаралар, сабақ процесінде жарақаттанудың алдын алу шаралары спортпен;
- 8) спорт ғимараты конструкциясының ерекшеліктері, қағидалары оны пайдалану, пайдалану және сақтау ережелері жабдықтар мен жабдықтар.

Жаттықтырушы-оқытушы:

- спорттық дайындықтың жалпы және нақты мақсаттарын анықтау, нақты жаттығу сабағының мақсаттары мен міндеттері;
- оқу-жаттығу процесінде қазіргі заманды қолдану жас-жыныстық, морфофункционалды және жеке психологиялық ерекшеліктерді ескере отырып оқыту әдістері және олардың дене шынықтыру деңгейімен айналысатындар;
- спортпен шұғылданушылардың дене бітімі мен дене бітімінің ерекшеліктерін олардың спорттық бағдарлануы мақсатында анықтау және бағалау;
- байланысты өз қызметін түзету қатысушылардың қызметін бақылау нәтижелері;
- спорттық-педагогикалық бақылау әдістерін меңгеру заманауи метрологиялық аппаратураны пайдалану, сондай-ақ сабақтарда қауіпсіздікті қамтамасыз ететін әдістермен, және алғашқы медициналық көмек көрсету тәсілдерімен;
- жарыстарды ұйымдастыру және оларға төреші, команда өкілі ретінде қатысу;
- спорт сабақтарын өткізуге өз бетінше дайындық дағдыларын үйрету;
- оқушылар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізу, көмек көрсетуге қабілетті спорт активін дайындау; оқу-жаттығу процесі мен жарыстарды ұйымдастыру.

Оқытушы-ұйымдастырушының қызметі

Бұқаралық дене шынықтыру-сауықтыру жұмысы мен туризмді ұйымдастырушы-оқытушы дене шынықтыру ұжымында жұмыс істей алады кәсіпорын мәдениеті, дене шынықтыру-сауықтыру комбинатында, емдеу-алдын алу мекемесі және дене шынықтыру қозғалысын басқару органдары. [3]

Оқытушы-ұйымдастырушы:

- 1) дене шынықтыру-сауықтыру жұмысы мен туризмнің жалпы және нақты мақсаттарын айқындауға;
- 2) ұйымдастырудың заманауи әдістерін таңдау және қолдану және дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарын жүргізу;
- 3) дене шынықтырудың әртүрлі құралдарын қолдану дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларын өткізу;
- 4) жас ерекшеліктерін, морфофункционалды, жеке-психологиялық сабақтарды ескере отырып, сабақтардың әртүрлі формаларын таңдау қатысушылардың ерекшеліктері, олардың дене шынықтыру деңгейі, денсаулық жағдайы, сондай-ақ әлеуметтік-психологиялық ұжымның ерекшеліктері және болашақ өндірістік ерекшеліктер қызметі;
- 5) байланысты өз қызметін түзету қатысушылардың қызметін бақылау нәтижелері;
- 6) дәрігерлік-педагогикалық бақылау әдістерін, сабақтарда қауіпсіздікті қамтамасыз ететін тәсілдерді, алғашқы медициналық көмек көрсету тәсілдерін меңгеруге;
- 7) қалыптастыру үшін әдістер мен құралдар кешенін қолдануға қатысушылардың жеке гигиенаны сақтау, аурулардың алдын алу және өз денесінің жағдайын бақылау дағдылары бар, сонымен қатар табиғатқа ұқыпты қарау;
- 8) көмек көрсетуге қабілетті дене шынықтыру активін дайындауға дене шынықтыру және спорт сабақтарын ұйымдастыру мен өткізуде әр түрлі формада;

9) алдыңғы қатарды талдау, жалпылау және шығармашылықпен пайдалану педагогикалық тәжірибе, өзінің психологиялық-педагогикалық білімі мен кәсіби даярлық деңгейін үнемі арттырып отыру.

Бірлескен іс-әрекет процесінде спортшылардың коммуникативті байланыстарын тағайындау туралы, олардың алдында тұрған әртүрлі міндеттерді шешудегі қарым-қатынас мүмкіндіктері туралы ең жалпы идеялар жаттықтырушы немесе психолог, оңтайлылықты толық бағалауға мүмкіндік береді спортшыларды тәрбиелеу, оқыту және даярлаудың әлеуметтік-психологиялық жағдайлары. Қолданыстағы әдебиеттерді талдау, сондай-ақ ерекшеліктерін зерттеу спорттық іс-шаралар келесі негізгі әрекеттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді спорттағы тұлғааралық қарым-қатынас функциялары. [4]

Сөйлеу мәдениеті дене шынықтыру және спорт саласында да қажет. Жаттықтырушы-оқытушының сөйлеу құрылымындағы кемшіліктер, дұрыс емес айтылу немесе екпін, сөздердегі "жұту" оқушыларды әңгіменің негізгі мазмұнынан алшақтатады, олардың хабарланған ақпараттың семантикалық мазмұнына назар аударуына жол бермейді. Мұғалімнің ауызша әсерінің күші орындылықпен байланысты сөйлеу, яғни таңдау кезінде оның оқушылармен қарым-қатынасының осындай шарттарымен тілдік құралдар олардың жасына, білім деңгейіне, тәрбиелік, эстетикалық және басқа да міндеттерге сәйкес келеді, қолжетімділікті қамтамасыз етеді ұсынылатын материал. Жаңадан бастаушының сабаққа қатысқан алғашқы күндерінен бастап жаттықтырушы-оқытушы оның физикалық деректерін ғана емес, мінезін де зерттейді, темперамент, қажеттіліктер, әдеттер, қызығушылықтар, эмоционалдылық және қарым-қатынас. Оқушылардың психикасының қасиеттерін ескере отырып олармен әңгімелесу үшін оңтайлы орын мен уақытты таңдау маңызды, әсіресе егер сізге жаттығу техникасындағы кемшіліктерді жою, спорттық жаттығулар әдісі туралы айту керек болса немесе талқылау керек болса моральдық-этикалық сипаттағы мәселелер. Бір спортшымен сіз бүкіл топтың қатысуымен, екіншісімен-жалғыз сөйлесуге болады.

Жаттықтырушы болған кезде сөйлеудің эмоционалды бояуы өте маңызды оқушының іс-әрекетін мақұлдайды немесе айыптайды, оның кемшіліктерін немесе артықшылықтарын талқылайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Железняк Ю.Д., Портнов Ю.М. Спортивные игры. М, Академия 2001 г.
2. Латышкевич Л.А., Тургин И.Я., Маневич Л.Р. Гандбол. Киев, Высшая школа, 1988г.
3. Клусов И.П., Цуркан А.А. Гандбол М, Фис, 1977г.
4. Ковалев В.Д. Спортивные игры. М, Просвещение, 1988г

ӘОЖ 796.013.567

АДАМ АҒЗАСЫНА ТҰРЫСТЫҢ БҰЗЫЛУЛАРДЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Танаев Қ.Т.

**Шерхан Мұртаза атындағы Халақаралық Тараз инновациялық институтының
аға оқытушысы
Мақұлбекова А., Джаксылыков Н.
Шерхан Мұртаза атындағы Халақаралық Тараз инновациялық институтының
студенттері**

Аңдатпа. Кең таралған пікір тіпті дәрігерлер арасында омыртқаның қисаюы, балалардағы еңкейу себептері болып табылады дұрыс емес қалып мектеп сабақтары кезінде терең қате. Мұқият тексерумен көбінесе мыналарды анықтауға болады тұрыстың бұзылуының себебі. Балалық шақтағы қалыптың бұзылуының жалпы себебі назардың жеткіліксіздігі, болып табылады.

Кілт сөздер: Позациялар, омыртқа, қабілетті, бүйірлік, пішіні, физикалық, жарақат, лордоздар ауытқулар, синрингомиелия, белсенділік, ортопедия.

Аннотация. Распространенное мнение даже среди врачей, что искривление позвоночника, сутулость у детей является причиной неправильная осанка глубоко неправильно во время школьных занятий. При тщательном осмотре часто можно определить причина нарушения осанки. Распространенной причиной нарушения осанки в детстве является недостаточное внимание.

Ключевые слова: Положение, позвоночник, способность, бок, форма, физические, травмы, лордозы аномалии, синрингомиелия, активность, ортопедия.

Annotation. It is a common opinion even among doctors that curvature of the spine, stooping in children is the cause of incorrect posture is deeply wrong during school classes. With a thorough examination, it is often possible to determine the cause of a violation of posture. A common cause of posture disorders in childhood is insufficient attention.

Keywords: Position, spine, ability, side, shape, physical, injuries, lordosis anomalies, syringomyelia, activity, orthopedics.

Адамның денесінің тыныштық пен тыныштықтағы әдеттегі жағдайы. Қозғалыс -бұл адамның денесін әр түрлі ұстау қабілеті ережелер. Дұрыс қалып табиғи және әдемі: түзетілген, басы көтерілген, иықтары жайылған. Ал адамда ол еңкейіп, басы мен иығын төмен түсіріп, ішін ішке тартып жүреді жартылай иілген аяқтар, поза дұрыс емес. Бұл ұсқынсыз ғана емес, сонымен қатар зиянды, өйткені ол ішкі ағзалардың жұмысын қиындатады және мүмкін омыртқаның қисаюын тудырады. Тұрыс өзінен қалыптасады ерте балалық шақ және сүйек жүйесінің бұлшықеттерінің үйлесімді жұмысына байланысты, байлам-буын және жүйке-бұлшықет аппараты, олардың біркелкілігі дамуы.

Қалып анықталады:

- 1) бастың орналасуы;
- 2) омыртқа бағанының және кеуде қуысының пішіні, иық бағанының жай-күйі белдіктер, жоғарғы және төменгі аяқтар;
- 3) дененің тепе-теңдігін сақтауға қатысатын бұлшықеттердің жұмысы;

Баланы профильге қою арқылы тұрысы анықтаған дұрыс. Осындай позациялар омыртқаның табиғи қисықтары айқын көрінеді. Омыртқа негізгі тірек қызметін атқарады. Оның сагиттальды және фронтальды жазықтықта тексеріледі, пішіні анықталады омыртқалардың спинозды процестерінен пайда болған сызықтар

назар аударады үстінде иық пышақтарының симметриясы және иық деңгейі, бел үшбұрышының күйі, бел сызығымен және салбырап тұрған қолмен қалыптасады. Қалыпты омыртқаның физиологиялық қисықтары бар сагиттальды жазықтықта, толық бет түзу сызық болып табылады. Тұрыс-еркін тұрған адамның әдеттегі тұрысы. Бұл омыртқаның пішініне, даму біркелкілігіне және тонусына байланысты дене бұлшықеттері. Тұрысты анықтау үшін визуалды иық пішіндерінің орналасуын, иық деңгейін, бастың орналасуын бақылауы. [1]

Сонымен қатар, аспаптық зерттеулерді қамтиды (анықтама мойын және бел қисықтарының тереңдігі және омыртқаның ұзындығы). Қалыпты қалып келесі белгілермен сипатталады:

- 1) тікенек сызығы бойынша омыртқалардың спиозды өсінділерінің орналасуы, желке сүйегінің туберкулезінен төмен түсіп, интергугальды бойымен өтеді бүктемелер;
- 2) иықтардың бір деңгейде орналасуы;
- 3) екі қалақтың бір деңгейде орналасуы;
- 4) магистральмен түзілетін тең үшбұрыштармен (оң және сол жақта) және қолдарыңызды еркін түсіріңіз;
- 5) сагиттальды жазықтықта омыртқаның дұрыс иілуімен.

Тұрыстың бұзылуы және омыртқаның қисаюы өте жиі кездеседі мектеп жасында. Бұл балалар мен жасөспірімдерде сүйек бұлшықет жүйесінің дамуы әлі аяқталмағандықтан, сүйектер икемді және иілгіш және партаның артына дұрыс емес отыру, дұрыс емес тұрыс жұмыс үстелі бұл бұзылуларды тудыруы мүмкін. Ауырлықты біреуінде кию зиянды қол, төсекте қатты иілген тормен ұйықтаңыз. Дұрыс емес қалып көбінесе бұл баланың өсуіне сәйкес келмейтін жиһазды қолданудан болады. Мектепте ғана емес, үйде де жиһаз биіктікке сәйкес келуі керек. Жарықтың жеткіліксіздігі кезінде де қалып бұзылады, себебі бұл оқу және жазу кезінде кітап пен дәптерге төмен сүйеніңіз.

Алдыңғы жазықтықта омыртқаның бүйірлік қисаюысколиоз. Бұл жағдайда байқалатын қабырға өркеші мыналарды құрайды бүйір және артқы жағынан дөңес деформация – кифосколиоз. Омыртқаның қисаюы бұған қарағанда әлдеқайда жиі кездеседі олар ойлайды. Балалар ортопедиялық институтының мәліметтері бойынша. Тексерілген оқушылардың 40% - наруш бұзушылық анықталды емдеуді қажет ететін статиктер. Тұрыстың бұзылуының бастапқы құбылыстары ерте балалық шақта, бірақ мектеп жасында (10-ға дейін ол ең айқын көрінеді. Сүйектің жұмсақтығы және бұлшықеттің әлсіздігі, баланы қолына алып жүру (негізінен сол жақта), ұзақ отыру, әсіресе мектепте-бәрі бұл қисықтықтың көрінісі мен прогрессиясын қолдайды омыртқа.

Кең таралған пікір тіпті дәрігерлер арасында омыртқаның қисаюы, балалардағы еңкейу себептері болып табылады дұрыс емес қалып мектеп сабақтары кезінде терең қате. Мұқият тексерумен көбінесе мыналарды анықтауға болады тұрыстың бұзылуының себебі. Балалық шақтағы қалыптың бұзылуының жалпы себебі назардың жеткіліксіздігі, болып табылады: Қысқа аяқ. Аяқтың ұзындығының айырмашылығы жиі кездеседі. Кезінде 6 жастан 17 жасқа дейінгі оқушыға рентгендік тексеру жүргізілді олардың 80% - ног аяқтың ұзындығында кем дегенде 0,16 айырмашылық бар екені анықталды см, 3,4% - 1,3 см немесе одан да көп. Балалардың аяқтарының ұзындығындағы айырмашылықтың ықтималдығы жасына қарай артады. Сонымен, бастауыш сынып оқушыларының арасында әр түрлі ұзындықтағы аяқтар болды 75% - да, ал жоғары сынып оқушылары арасында 92% -

да анықталды (Клейн 1969). Аяқтың ұзындығының айырмашылығындағы өтемақы негізінен қол жеткізіледі омыртқаның қисаюы. Түзетілмеген айырмашылық тенденцияға ие жасына қарай ұлғайту. [2]

Балалық шақта түзетілген аяқ ұзындығының айырмашылығы жасына қарай азаяды. Жүргізілген бақылаулар бойынша барлық байқалғандардың 20-30% - ортопедиялық науқастардың біреуінің тік өлшемі кішірейтілді жамбастың жартысы және бұл сүйек аномалиясы бөлек және бөлек болды қысқа аяқпен бірге, әдетте сол жағында. Осы аурумен ауыратын науқастар патология сонымен қатар дұрыс ортопедияны қажет етеді түзету. Тұрыстың қалыптасуына жағдай үлкен әсер етеді төменгі аяқтар, атап айтқанда жалпақ аяқтар. Тұрыстың бұзылуының жіктелуі. Қазіргі уақытта көптеген әртүрлі классификациялар бар тұрыстың бұзылуы. [2]

Дұрыс, қисайған позаны ажыратыңыз, кифотикалық, лордотикалық және түзетілген. Біз тек ғылыми ортада ең танымал және жиі қолданылатын және шет елдерінің және одан тыс жерлердің практикалық денсаулық сақтауы. Омыртқаның деформациясының сыртқы көрінісі бойынша ұсынады тұрыстың бұзылуының келесі түрлерін ажыратыңыз:

а) фронтальды жазықтықтағы қалыптың бұзылуы (осьтің ауытқуы омыртқаның солға немесе оңға) - сколиоз. Ол бөлінеді: Собраналық сколиоз-омыртқаның қисаюының бір толқынының болуы S-тәрізді екі немесе одан да көп болуы алдыңғы жазықтықтағы омыртқаның қарама-қарсы қисықтары;

б) сагиттальды жазықтықтағы қалыптың бұзылуы (осьтің ауытқуы омыртқаның алға немесе артқа). Лордоздар ауытқулар алдыңғы бағыттағы омыртқа осьтері; кифоздар-осьтің ауытқуы омыртқаның артқы жағында;

в) тұрыстың аралас бұзылуы: кифосколиоз-осьтің ауытқуы омыртқаның бүйірлік және артқы жағында бір уақытта; лордосколиоз омыртқа осінің бүйір және алдыңғы жағында ауытқуы бір уақытта бағыт. Бұзушылықтың осы екі түрімен бір, екі немесе одан да көп иілудің болуы мүмкін омыртқа. Этиологиясы бойынша (аурудың пайда болу себебі) омыртқаның қисаюын бөлуді ұсынды:

1) туа біткен олар мыналарға байланысты пайда болады: омыртқалардың сына тәрізді деформациясы, бірігу омыртқалардың спинозды процестері, бір жақты белдеу немесе лумбосакральды өтпелі омыртқалардың сакрализациясы, өсудің бұзылуы омыртқалар;

2) нейродиспластикалық (neurodisplastica). Олар мыналарға байланысты пайда болады: миелодисплазия және status disraphycus; сирингомиелия; нейрофиброматоз; миопатия және фридрейх аурулары;

3) нейрогендік (neurogenetica). Олардың себебі болуы мүмкін: бұлшықет парезі, полиомиелит, энцефалит, церебральды сал ауруы салдарынан пайда болған; тонустың жоғарылауы ұзақ мерзімді ауырсыну синдромынан туындаған бұлшықеттер;

4) дистрофиялық және дисгормональды (dystrophica et disgormonalis). Олар мыналарға байланысты пайда болады: рахит; Моркио-Брайлсфорд синдромы, Морфан синдромы, гомоцистинурия;

5) идиопатиялық (idiopathica). Пайда болу себебі анық емес;

6) әр түрлі себептерден (alia causa).

Олардың себебі болуы мүмкін: омыртқалардың туберкулезді зақымдануы, омыртқа ісіктері. Омыртқаның қисаюының себебі ретінде сагиттальды жазықтық (кифоз және лордоз) анықтады келесі аурулар: омыртқа остеохондропатиясы; (ауру Шауэрман-Мау), омыртқалардың дамуындағы ауытқулар; (Кальве ауруы, Клиппель-

Фейл және басқалары), сына тәрізді омыртқаның жарақаттары омыртқа денелерінің деформациясы, нейрогендік бұзылулар; (кезінде нейрофиброматоз), рахит; (D3 витаминінің жетіспеушілігі), остеохондродистрофия; (Моркио-Брейлсфорд ауруы). Сондай-ақ, "таным", таным негізінде нашар қалып (көбінесе "мектеп" деп аталады, өйткені олар осы жаста ең үлкен өрнекті алыңыз). [3]

Олардың тікелей себебі дұрыс емес жұмыс үстелдері болуы керек, оқушыларды оларды есепке алмай отырғызу өсу және парта нөмірлері, бірінші сыныптардан портфельдерді алып жүру, ұстау бір қолмен серуендеу кезінде бала. Омыртқа осінің қисаюының ауырлығы бойынша келесі дәрежелерге бөлуді ұсынды:

1) 0 дәрежесі. Бұл науқастарда омыртқаның деформациясы С–тәрізді болады мінез. Тұрыстың қисаюы анықталды, ал тұрған немесе тұрған кезде кинетикалық жүктемелер - толығымен жату күйінде өтеді;

2) 1 дәреже. Бұл науқастарда омыртқаның қисаюы да СОБР тәрізді, бірақ жату күйінде ол толығымен өтпейді, тек азаяды. Оның рентгенограммасындағы омыртқа осінің қисықтық бұрышы, тұрғанда орындалған, J. R. Cobb бойынша 10 градустан аспайды (1948). Бұралу (тік ось бойымен айналдыру) белгіленеді омыртқалардың мешісуы;

3) 2 дәреже. Бұл науқастарда позаның деформациясы С - немесе S-тәрізді болады мінез. Рентгенограммада омыртқа осінің қисықтық бұрышы 11-30 градус. Барлық науқастарда бұралу бар омыртқалардың мешісуы. Көп жағдайда қабырға деформациясы болмайды

немесе минималды түрде көрсетілген;

4) 3 дәреже. Бұл науқастарда позаның бұзылуы S-тәрізді. Барлық дерлік пациенттерде қабырғалардың деформациясы анықталады биіктігі 3 см-ден асатын өркеш, қабырғалардың биіктігінің орналасу айырмашылығы болуы мүмкін олардың біреуінде иілу (өркеш тәрізді) қисаюына ғана байланысты емес сонымен қатар олардың экскавациялық (тереңдету түрінде) деформациясы керісінше. Рентгенограммада омыртқа осінің қисаюы 31-60 градус;

5) 4 дәреже. Бұл науқастарда позаның қисаюы S-тәрізді болады мінез. Қабырғалардың иілу деформациясы көрсетілген және бекітілген мінез. Көбінесе экскавациялық деформациялар тек артқы жағында ғана емес, бірақ кеуде қуысының алдыңғы беті. Осьтің қисықтық бұрышы оның рентгенограммасында омыртқа 61 градустан асады. Шетелде қисықтықтардың ұқсас жіктелуі қабылданды омыртқа. Оның жалғыз айырмашылығы-нөлдік және бірінші дәреже омыртқа осінің қисаюы (10 және одан аз градус) сколиозам, және тұрыстың бұзылуы. Осыған байланысты ресми сандар АҚШ - та омыртқаның қисаюының таралуы оның жеңіл кезеңдері жай есептелмейді.

Әдебиеттер тізімі

1. Амангельдиева Р.Р., Мустафина Т.К., Дунаева З.Қ, Методическая разработка по применению ситуационных задач при изучении курса спортивной медицины, 2010г.
2. Дембо А.Г. Врачебный контроль в спорте. -А., 2010г.
3. Дунаева З.Қ; Мустафина Т.Қ Студенттердің спорттық медицинадан лабораториялық жұмыстарды өздігінен орындауға арналған әдістемелік нұсқау.- А., 2009ж.

ӘОЖ 796.011.3

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТАРИХЫ

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

«Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушы

Абдыхайранов Усен Асанович

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық

Институты аға оқытушы магистрі Уразова Гульмира Муратбековна,

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының ұлттық спорт ойындарының тарихы туралы айтылады. Ұлт ойындары ертеден-ақ жалпы этнографиялық әдет ғұрыппен бірге дамып, жетіліп, ендігі жерде өз алдына бір бөлек зерттеуді керек ететін қазақ этнографиясының бір бұтағы, ұлт ойындарының дамуы тек қоғамның өзгеруіне байланысты әлеуметтік экономикалық жағдайдың негізінде дамып отырғанына көзіміз жетті. Қазіргі кезде ұлттық күрес, тоғызқұмалақ және ат спорты ойындарының түрлі үйірмелері ашылып, спорт мектептерінде арнайы жаттықтырушылар жаттықтыра бастады.

Кілт сөздер: ұлттық ойындар, дене шынықтыру, ұрпақ, тәрбие, ептілік, шапшаңдық, күштілік, батылдық, төзімділік.

Аннотация. В статье рассказывается об истории национальных спортивных игр казахского народа. Национальные игры издревне развивались и созревали вместе с общими этнографическими обычаями и в настоящее время представляют собой отрасль казахской этнографии, требующую отдельного изучения. В настоящее время открыты различные кружки национальной борьбы, тогызкумалак, конных игр, в спортивных школах начата подготовка специальных тренеров.

Ключевые слова: национальные игры, физическая культура, поколение, воспитание, ловкость, ловкость, сила, смелость, выносливость.

Annotation. The article tells about the history of national sports games of the Kazakh people. Since ancient times, national games have developed and matured along with general ethnographic customs and currently represent a branch of Kazakh ethnography that requires separate study. Currently, various clubs for national wrestling, togyzkumalak, and equestrian games have been opened, and the training of special trainers has begun in sports schools.

Keywords: national games, physical culture, generation, education, dexterity, dexterity, strength, courage, endurance.

Қазақ халқының Ұлттық спорты – халқымыздың өмірімен бірге дамып келе жатқан мәдени жетістіктерінің маңызды бір саласы.

Қазақтың ұлттық спорты 1920-1930 жылдар аралығында қазіргі заманға сай бір жүйеге келтіріліп, олардың түрлері бойынша арнайы спорт жарыстары өткізіле бастады. Оған жергілікті жерлерде: ауыл, аудан, облыс көлемінде ұйымдастырылған үйірмелер мен секциялар негіз болды. 1938 жылы Алматыда колхозшылардың республикалық спартакиадасы өткізілді, ал 1944-1947 жылдар аралығында қазақтың ұлттық спорт түрлерін тұтас қамтыған жеке-жеке жарыстар ұйымдастырылды. Осы кезден бастап Қазақстанда қазақтың ұлттық спорт түрлері басқа әлемдік спорт

түрлерімен қатар дамып, халқымыздың денсаулығын нығайтуға икемді де епті, күшті де төзімді болып болып өсіп жетілуіне зор пайдасын тигізіп келеді. Ұлттық спорт түрлері ойындарының өте кең тараған түрлері: «Қазақ күресі», тоғызқұмалақ, асық ату, ат спорты ойындары (көкпар, аударыспақ, бәйге, қыз-қуу) сияқты ойын түрлері көне заманнан осы заманға дейін халықпен бірге жасасып келеді.

Ұлт ойындары ертеден-ақ жалпы этнографиялық әдет ғұрыппен бірге дамып, жетіліп, ендігі жерде өз алдына бір бөлек зерттеуді керек ететін қазақ этнографиясының бір бұтағы, ұлт ойындарының дамуы тек қоғамның өзгеруіне байланысты әлеуметтік экономикалық жағдайдың негізінде дамып отырғанына көзіміз жетті.

Қазіргі кезде ұлттық күрес, тоғызқұмалақ және ат спорты ойындарының түрлі үйірмелері ашылып, спорт мектептерінде арнайы жаттықтырушылар жаттықтыра бастады.

Республикамызда әсіресе ат спорты ойындары кеңінен етек жая бастады. Кезінде Луговой жылқы заводынан шыққан Ақалтеке тұқымды «Абсент» атты сәйгүлік қазақ елінің мақтанышы болып қатарынан Рим және токио Олимпиадасында жүлдегер атанған. Қазір сол жылқының тұқымы осы заводта және Алматы облысындағы «Дегерес» жылқы заводында бар. Қазақстанда өткен әрбір бәйгелерге осы заводтың аттары әрдайым жүлдеген болып жүр. Ат спортындағы ең қызықты, тартымды көрермендерді қызықтыратыны осы бәйге. Бәйгеде спортшының тактикалық шеберлігінің үлкен маңызы бар, өйткені, аты жүйрік спортшы атының шамасына қарай керек жерінде басын іркіп немесе қоя беріп, жарысты дұрыс өткізген шабандоз жеңіп кететін кездері аз емес.

Бәйгеге жеткілікті дәрежеде даярланған төзімді аттар қатыстырылады. Қазақ халқы әр уақытта жылқы тұқымын қасиетті жануар деп бағалаған, сондықтан бәйге өте кең тараған ат спорты ойыны. Қазіргі кезде ірі жиын, той, астарда бәйгеден жеңіп келген аттарға қомақты жүлде тағайындалып, темір тұлпар, машиналар жүлдеге тапсырылып жүр. Өте кең тараған ойындарының бірі көкпар, бұл ойын командалық ойын. Жарыс өткізу үшін шұңқыры, тасы жоқ, топырағы жұмсақ жер таңдалып алынады. Алаңның ұзындығы 300-400 м., ені 150-200 м. Осы алаңның ортасына диаметрі 9 метр шеңбер сызылады. Алаңның екі жағына жалаушалар белгіленеді. Көкпарды екі команда қақпаға түсіру арқылы есептейді. Командалар шектеулі уақытпен ойнайды. Барлық ауылдарда көкпар ойыны кең етек алған. Бұл ойын Кеңес үкіметі тұсында тысқа ысырылып өз мәнін жоғалтып қоя жаздаған ойын.

Күрестің ұлттық түрі - қазақ күресі. Қазақ күресінің даму тарихы тереңде жатыр. Қазақ халқының өмір сүру салты көшпенді тұрмысқа бейімделгендіктен, күнделікті іс-әрекетінің өзі күрес. Тарихқа көз жүгіртсек көшпенді тайпалардың түп атасы сақ, ғұн, түркілер дәуірінде садақ атудан, ат үстінде найзаласудан тағы басқа дәстүрлі сайыстар өтетіні жайлы нақты деректер бар. Мысалы, Қытайдың осы заманғы археологтары біздің жыл санауымыздан бұрын Хан патшалығы дәуірінде тұрғызылған, Шинан қаласы маңындағы ежелгі түркілердің қонысын қазып, қабырды ашқанда зираттың ішінен екі мыс табақша табылыпты. Табақшалардың бетінде екі адам бір-бірімен қоян-қолтық ұстасып, күресіп жатқан сипаты ашық бейнеленген екен. Қытай ғалымдары бұл палуандарды түріктердің арғы тегі саналатын ғұндар деп ұйғарған. Демек, бұл заттар - күрес шежіресінің айғағы. Оның бер жағында халықтық эпостарда сайыс өнері жайлы көркем тілмен керемет

баяндалса, ерте замандағы таңбалы тастардағы күресіп жатқан адам бейнелі таңбалар жайдан-жай салынбаған.

Ата-бабаларымыздан қалған жекпе-жек сайыс өнерінің бірінде қазақ күресінің өзіндік орны бар. XX ғасырдың басына дейін ел ішінде күрестің бірізді жүйеленген тәртібі болған жоқ. Сондықтан да әрбір өңірде күрес ішкі ерекшеліктерін сақтай отырып, қалыптасқан.

Қазақ күресінің ғылыми жүйеленуі 1920 жылдан басталған. 1936 жылы Семей қаласында қазақша күрестен Қазақстан чемпионаты өткен. «Қазақ күресі» бойынша бірінші ірі жарыс 1938 жылы ауыл шаруашылығы аймақтары арасындағы спартакиада аясында өткен. Сол сәттен бастап жарыс дәстүрлі түрде республика қалаларында тұрақты өткізіліп отырған.

Қазақ күресінде шалу, жата тастау, арқалай тастау, қол байлап күресу, салмақпен басу, тіресу, ашадан алу, аяқтың басымен іліп тастау, жамбасқа алып иіре лақтыру, белінен қысып, тірсектен шалу сияқты әдістердің бәрін де қолдануға болады. Ойынның ережесі бойынша жатып күресуге болмайды. Қимыл үстінде адамға зақым келтіре күш жұмсауға, дөрекілік жасауға болмайды. Күрес бір жақтың талассыз жығылуымен және жауырыны жерге тигізілуімен аяқталады. Адамның ептілігі мен жылдамдығы, шымырлығы мен ой жүйріктігі басым палуандар жеңіске жетеді. Бұл күні палуандар тек алпауыт алпамсадай азаматтар ғана емес, орта салмақты, арықша келген азаматтарда бола алады. Себебі мұнда ең бастысы сенің жігерің мен ұмтылысың.

Қазақ тарихында жауырыны жерге тимеген батыр аталарымыз да жоқ емес. Аттың құлағында ойнап, ерлігімен, батырлығымен, батылдығымен, палуандылығымен көзге түскен. Махамбеттей ер тұлғалы батырлар, Балуан Шолақ сынды ат үсті ойынының түрлі тәсілдерін меңгерген, күш өнерін көрсеткен спортшы, жауырыны жерге тимеген палуан, қазақ елін әлемге танытқан Қажымұқандай аталарымызды айтпау мүмкін емес.

Қазақша күрестің дамуы еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін басталды. «Қазақша күрес» федерациясын құрып, көптеген ғылыми еңбектер жазып, тұңғыш төраға болған - Ерғали Мұхитдинов ағамызды айтпай кету мүмкін емес. Ол кісінің ерең еңбегі мол. Алғаш рет «Қазақша күрес» федерациясын құрып, оның тұңғыш төрағасы болған адам. Осы шамада, яғни 1990 жылдары атақты балуан Әбілсейіт Айханов ағамыз өзі бас болып қазақша күрес ережесін жазып, ол ереже 1990-1995 жылдарға дейін қолданыста болды. Одан кейін күрес ережесін жетілдіріп, қазіргі палуандар киіп күресіп жүрген күрес киімінің негізін жасаған адам – Елемес Әлімханов. Бұл кісінің де қазақ күресіне сіңірген еңбегі зор. 2002 жылдардан бастап осы күрестің қыр-сырын білетін Бауыржан Жаналин, Марат Жақитов, Диканбай Биткөзов сияқты мамандар қазір қолданыста жүрген ережені дүниеге әкелді. 2004 жылы Берлин қаласында өткен Дүниежүзі қазақтарының кіші құрылтайында «Қазақ күресі» бойынша халықаралық федерация құрылып, оның басшысы болып Серік Төкеев сайланды.

2004 жылы Алматы қаласында ҚР Президентінің жұлдесі үшін қазақ күресінен ірі халықаралық турнир болды. Оған әлемнің 25 елінен 100-ден аса спортшылары қатысты. Олардың қатарында Германия, Түркия, Голландия, Франция және басқа да елдер болды.

Алғаш рет Азия біріншілігі 2006 жылдың шілде айында Ресейдің Алтай жерінде өтті. 2007 жылы Алматы қаласында «Күрес фестивалі» өтті. Фестивальға әлемнің 60 мемлекетінен спортшылары қатысты. 2008 жылы Ресейдің Орск қаласында екінші

біріншілігі өткізілді, оған 42 мемлекеттің палуандары қатысып, Қазақстанның 4 палуаны алтын, 2-і күміс медальмен оралды. 2010 жылы Астана қаласында 3-ші әлем біріншілігі туын желбіретті, оған 46 мемлекеттен 300-ден астам палуандар қатысты. Қазақ палуандары бұл бәсекеде намысты қолдан бермей 5 алтын 1 күміс 1 қола медаль иеленіп командалық есепте бірінші орынды алды.

Алғаш рет 2011 жылы Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығы аясында, ұлтжанды азаматымыз Арман Шораевтың жобасы негізінде «Қазақстан Барысы» турнирі өткізілді. Оған әр облыстан 4 палуаннан, барлығы 64 балуан қатысып бас жүлдені сарапқа салынды. Бұл сайыста бірінші орынды Қызылордалық палуан Ұлан Рысқұл иеленді. Екінші рет 2012 жылы «Қазақстан Барысы» турнирі өтті. Бұл турнирде Тараздық палуан Бейбіт Ыстыбаев «Қазақстан барыс» атанды. Үшінші рет өткізілген «Қазақстан барысында» Шығыс Қазақстан облысының палуаны Айбек Нұғмаров атанса, сондай-ақ 2014 жылғы «Қазақстан барысын» Мұхит Тұрсынов иеленді.

2014 жылдың 25 қазан күні Павлодар қаласында тұңғыш рет қазақ күресінен «Әлем Барысы» атты халықаралық турнир өтеді. Бұл – қазақ күресінің тарихында бұрын-соңды болмаған жетістік. «Әлем барысы» ауыр салмақта өтті. Оған бес құрлықтан 35 елдің жауырынды спортшылары келді. Бұл да болашақта Халықаралық Олимпиада комитеті тарапынан қойылып отырған талаптарға сай болуы үшін өткізілген жарыс. «Әлем барысына» Еуропа мен Азияны айтпаған күннің өзінде Америка да, Африка да, жалпы, бес құрлықтан 35 елдің спортшылары келді. Әр мемлекеттің намысын қорғау үшін сол елдің бір палуаны сынға түсті. Жарыс жоғары деңгейде, халықаралық турнир деген мәртебеге лайық болу үшін салмағы арнайы 90 келіден жоғары дүлей күш иелері келді. Әрбір жарысқа қатысушы өз елінің мақтанышы, бетке ұстар палуаны болды. «Әлем барысы» нар тұлға, сен тұр мен атайын деген алыптардың айқасы болды. Нағыз айқас, жан алысып, жан беріскен күрес болды. Төрткүл әлем «Әлем Барысын» тамашалап, қазақ күресінің таныды. Куба палуаны Оскар Рене Видал Брайсон алғаш рет өткізілген қазақ күресінен «Әлем барысы» халықаралық турнирінің жеңімпазы атанды. Брайсон Видал — дзюдодан Олимпиада ойындарының қола жүлдегері. Айта кетейік, жүлде қоры 150 мың долларды құрады.

Халық «Әлем барысынан» жауырыны жерге тимеген палуандарынан үміт күткені шындық. Бірақ, спорттың аты - спорт. Біреуге жеңіс, біреуге жеңіліс болады. Бұл біздің палуандарымыз үшін сәтсіз болған күрес. Бірақ та, қазақ күресінің деңгейін әлемге танытты.

Қазақ күресі – бүгінгі күнде өз өмірін спортпен байланыстыратын адамдар үшін әлеуметтік саты болып табылады. Ұлттық күресті жаңа деңгейге көтеру қазақ елінің мәртебесі. Себебі, осы әлем күресі арқылы мындаған ел тамашалап, қазақ деген елді танып біліп жатыр десек қателеспейміз. Егер мемлекет болып, ел болып қазақ күресін қолға алсақ, әлемдік деңгейге көтерілуі мүмкін.

Ұлттық күресімізді дамыту арқылы бұқараның көптеп спортпен шұғылдануына, дені сау, рухы күшті болуына ықпал жасау. Болашақтағы қазақ күресінің танымалдығын арттырып, мәртебесін жоғарылатуда спорт мектептері мен жекелей қазақ күресі үйірмелерінің жаттығу сабақтарын жүргізу мен болашақ балуандарды дайындаудың ауылдық, облыстық жарыстарды ұйымдастырудың маңыздылығын өте зор.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақтың ұлттық ойындары. Б.Төтенаев, Алматы, 1994 жыл
2. Қазақтың ұлттық спорт ойындары. Е.Сағындықов, Алматы «Рауан», 1994 жыл
3. Дене тәрбиесі сабағында қолданылатын қысқаша терминдік сөздер Е.Шоңов, Н.Байзақова, Қ.Омаров, А.Жұмабеков, Тараз қаласы, 2001 жыл.
4. Қазақтың ұлттық спорт ойындарының тарихы мен дамуы, Шоңов Е.Ш., Тараз қаласы, 2015 жыл,

**Жаңа уақыттың екінші кезеңіндегі дене шынықтыру
(1871 – 1917 ж.ж.)**

П.С. Джекенов – доцент, Қазақстан Республикасының құрметті спорт қайраткері, Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институт

Н.А.Шилибаев – Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының аға оқытушысы, магистр

Аннотация. Бұл мақалада авторлар жаңа уақыттың екінші кезеңіндегі дене шынықтырудың даму кезеңдерін зерттеді

Кілт сөздері: Халықтың революциялық қозғалысы, гимнастика жұмысшылар Федерациясы, Социалистік гимнастика федерациясы, Сокольская гимнастикасы, статикалық жаттығулар

Аннотация. В этой статье авторы исследовали этапы развития физической культуры во втором периоде нового времени

Ключевые слова: народное революционное движение, Федерация гимнастики, Федерация Социалистической гимнастики, Сокольская гимнастика, статические упражнения

Annotation. In this article, the authors investigated the stages of the development of physical culture in the second period of modern times

Keywords: people's revolutionary movement, Gymnastics Federation, Socialist Gymnastics Federation, Sokolsky gymnastics, static exercises

Париж коммунасынан Қазан төңкерісіне дейін жалғасқан жаңа тарихтың екінші кезеңінде еңбек пен капитал арасындағы қайшылықтар күшейіп, бұқараның революциялық қозғалысының өсуіне әкеліп соқтырады, капиталистік елдердің өздері арасындағы қайшылықтар күшейе түсті. Халықтың революциялық қозғалысқа қатысуын шектеу үшін көптеген мемлекеттердің үкіметтері әртүрлі құралдарға жүгінеді: спорт, гимнастика, ойындар. Осы кезеңде спорттағы екі қарама – қарсы бағыт пайда болды: жұмысшылар және буржуазиялық гимнастикалық қозғалыстар. Қарама-қайшылықтар дене шынықтыру ұйымдарында ұлтшылдықтың шиеленісуіне және дене тәрбиесінің жаңа жүйелерінің пайда болуына, сондай-ақ дене тәрбиесі

жүйесін әскерилендіруге әкелді. 1839 жылы Женевада бүкіл швейцариялық гимнастикалық қоғам құрылды, оның құрамына эмигранттар-революциялық жұмысшылар кірді. 1848-1849 жылдардағы революция жеңілгеннен кейін, 1848 жылы АҚШ – та Филадельфияда жұмысшыларға көмек көрсету үшін гимнастикалық қоғам құрылды. 1850 жылы оның алғашқы мерекелік қойылымы өтті. Германиядағы алғашқы спорттық ұйымдар 1850 жылы пайда болды, алайда 1878 жылы Рейхстаг қабылдаған социалистерге қарсы «ерекше заң» гимнастикалық клубтардың болуына тыйым салды. Осы Заң жойылғаннан кейін спорттық ұйымдар өздерінің дамуының жаңа кезеңіне өтті. 90-жылдардың басында Германияның бірқатар қалаларында гимнастикалық кәсіподақтардың (Берлин, Лейпциг) жиналыстары өтті. 1893 жылы неміс жұмысшылар спорт одағы және гимнастика жұмысшылар Федерациясы (АТВ) құрылды. 1895 жылдан бастап жұмысшылардың велосипед Федерациясы өмір сүре бастады. 1899 жылы Австрияда жұмысшылардың велосипед спортының федерациясы құрылды. 1904 жылы Бельгияда Социалистік гимнастика федерациясы, ал Англияда гимнастиканың жұмысшылар спорт федерациясы құрылды.

Дене тәрбиесінің жаңа жүйелерінің пайда болуы. Сокольская гимнастика. М.Тырштың қызметі. Сокольская гимнастикасы ХІХ ғасырдың 60-шы жылдары пайда болды. «Сұңқар» атауы бостандық, батылдық пен еркектікті білдіреді және чех халқының азаттық күресімен байланысты. Сұңқар қозғалысы Прага университетінің тарих және өнер профессоры Мирослав Тыршпен (1832 – 1884) байланысты. Ол сокольская гимнастика жүйесін жасады. Сұңқар қозғалысының негізі гимнастикалық ұйымдар болды. Сұңқар қоғамдары кең таралды. Олардың идеясы «бүкіл халықтың физикалық және моральдық жетілуіне, ондағы ұлттық сезімнің дамуына ұмтылу» болды. Осы мақсатта «сұңқарлар бір-біріне ағайындылар, апалы-сіңлілер» үндеулерін енгізіп, бірыңғай формада жаттығатын болды. Сұңқар қозғалысының ұйымдастырушылары барлық қозғалыстардың нақты формасын сақтау және дәстүрлерді қатаң орындау арқылы ішкі тәртіпке қол жеткізді. Прагада мезгіл-мезгілімен «сұңқарлар» слеттері өткізіліп, онда жаппай еркін қозғалыстар көрсетіліп, түрлі гимнастикалық снарядтарда жарыстар өткізілді. Ол өзінің «дене шынықтыру негіздері» кітабында ХІХ ғасырдың 50-ші және 60-шы жылдарында жетілдірілген неміс гимнастикасына негізделген жаттығулардың өзіндік жүйесін ұсынды. М. Тарш бұл жүйені еуропалық гимнастиканың әртүрлі түрлерінен, сондай-ақ кейбір атлетикадан алынған элементтермен толықтырды. Барлық жаттығулар бес негізгі топқа бөлінді.

- 1) снарядсыз жаттығулар (жүру, жүгіру, шеру, отыру, тіректер, еңкейу);
- 2) снаряд жаттығулары (снарядтармен-булавамен, обручтермен, таяқтармен, жалаулармен және кірлермен және т. б.);
- 3) снарядтарда (перекладинада, брусьяларда, гимнастикалық атта, сақиналарда, баспалдақтарда, тіректерде (шестах), бөренелерде);
- 4) топтық жаттығулар (пирамидалар, жаппай қойылымдар, ойындар);
- 5) жауынгерлік жаттығулар (бокс, күрес, семсерлесу, қарсыласу жаттығулары).

Гимнастиканың мақсаты «сұңқарлармен» ең жалпы түрде анықталады – «адамның денсаулығын нығайту және сақтау, оны қол сұғылмайтын ету (сделать его неуязвимым), оған батылдық пен салқынқандылық (хладнокровие), күш пен ептілік, шеберлік, табандылық, батылдық, ақырында, біржақты сабақтардың зардаптарынан қорғауды». Аталған мақсатты жеке міндеттер түрінде нақтылау болған жоқ. Сабақтар келесі схема бойынша жүргізілді: алдымен саптық жаттығулар, содан кейін еркін қозғалыстар, снарядтармен жаттығулар және жауынгерлік жаттығулар, содан

кейін кіші топтарда снарядтардағы жаттығулар (әдетте үш снарядтарды ауыстырумен), содан кейін жалпы жаттығулар (пирамидалар), соңында қайтадан саптық жаттығулар, осыдан кейін сабақтар аяқталды. Сұңқарлар ұсқынсыз болып көрінген барлық қимылдарды жоққа шығарды. Сокольская гимнастикасының әдістемесінде көптеген жаңа нәрселер болды, әсіресе сабақтарды ұйымдастыру мен өткізуде, көпшілік алдында сөйлеуде, терминологияны әзірлеуде және қоғамдық нұсқаушыларды дайындауда. Сокольская ұйымдары Чех ұлттық мәдениетінің жандануы мен дамуына ықпал етті, чех халқының ұлттық рухын көтерді. «Сұңқар» идеялары Чехиядан тез тарады. Словенияда 1863 жылы «Оңтүстік Сұңқар» құрылды. Сол жылы Сокол қоғамы Загребтегі (Хорватия) Франь-Бучардың қатысуымен және Львовтағы поляк дәрігері Венанта Пясецкийдің басшылығымен пайда болды.

Жорж Деменидің гимнастикасы (1850 – 1917). Жорж Демени дене шынықтыру саласында ХІХ ғасырдың аяғында жұмыс істей бастады, ол кезде биология ғылымдарының, оның ішінде физиологияның дамуы айтарлықтай алға жылжыды. Қолданыстағы гимнастика жүйелерін зерттегеннен кейін Ж. Демени олардың жалпы және негізгі кемшілігі шамадан тыс жасанды деген қорытындыға келді. Бұлшықет белсенділігінің физиологиясын зерттей отырып, Ж. Демени физикалық жаттығуларды анатомиялық негізде бөлу жеткіліксіз екенін және дененің жекелеген бөліктерінің дамуы үшін физиология тұрғысынан қолайлы жағдайлар жасау керек екенін түсінді. Ж. Демени «дене тәрбиесінің мақсаты күш алуда емес, оны пайдалануда» деп санады. Жас жігіттерге арналған гимнастиканың мақсаты: ол әскери-қолданбалы қозғалыстардың негізгі түрлеріне ие кез-келген жағдайда үнемді әрекет етуге дайын, күшті, епті, икемді, тез және қабілетті адамдарды тәрбиелеу.

Қыздардың дене тәрбиесінде Ж. Демени басқа міндеттер қойды: бұл жердегі басты мақсат-олардың икемділікке, ептілікке, жақсы қалыпқа ие болуы, сабаққа би қадамдарын, сондай-ақ булавалармен, таяқшалармен, гүл шоқтарымен және т. б. жаттығуларды қосу арқылы тегіс және әсем қозғалу қабілетін тәрбиелеу. Дж. Демени спорттық жаттығулардың жеті түрін анықтады: жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, ауыр нәрсені көтеру және тасымалдау, лақтыру, қорғаныс және шабуылдау техникасы. Бұл жаттығулардың әрқайсысының көптеген түрлері болды, мысалы: орнында секіру, бір аяғынан екінші аяғына, алға, артқа немесе бүйірге, жүгірумен. Педагог және физиолог ретінде Ж. Демени дене тәрбиесінің бірқатар принциптерін тұжырымдады:

1. Гимнастика динамикалық болуы керек, статикалық жаттығулардан аулақ болуы керек. Табиғи емес жаттығулар: қозғалыс жылдамдығы дене бөліктерінің қозғалатын массасына кері пропорцияда болуы керек.
2. Қозғалыстар толық амплитудамен орындалуы керек. Егер бір бұлшықет толық жиырылғанға дейін шиеленіссе, онда қарама-қарсы бұлшықеттерді соңына дейін босаңсыту керек.
3. Қозғалыстар жыртылған және бұрыштық емес, табиғи және сыпырғыш болуы керек.
4. Қозғалысқа қатыспайтын бұлшықеттер толығымен босаңсуы керек.
5. Жаттығуды үйрену кезінде қарапайымнан күрделіге, жеңілден қиынға, белгісізден танымалға өту керек.

Ж. Демени өзінің сабақ жоспарын және оған әдістемелік нұсқаулар ұсынды. Сабақ 7 сериядан тұрды:

- 1-ші-саптық жаттығулар;
- 2 - ші-бүкіл дене қимылдары;

- 3 - ші-іліну және тірек;
- 4-ші-жүгіру және ойындар;
- 5 - ші-дененің арнайы қимылдары;
- 6 - шы-көп күш жұмсауды қажет ететін секіру және ойындар;
- 7- шы тыныс алу жаттығулары.

Сабақтан Ж. Демени жаттығуларды қызықты, оқушылардың бұлшық еттерін үйлесімді дамытуға қабілетті қолдануды талап етті. Оқушыларды шаршауға әкелмеу керек, бірақ жаттығулардың қиындығы мен қарқындылығын біртіндеп арттыру керек деді ол. Дене тәрбиесіндегі жалпы даму бағытын ең маңызды деп санай отырып, Ж.Демени мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесіне арналған жаттығулар жүйесін арнады. Тек жоғары сынып оқушылары үшін ол әскери-қолданбалы гимнастика жаттығуларына (ұлдар үшін) және қыздарға арналған гимнастика элементтеріне рұқсат берді. Ол алдымен жүктеме мөлшерін анықтай бастады: қуат және жұмыс уақыты.

Джордж Эбердің «табиғи әдісі». Ж.Деменидің шәкірттерінің бірі Джордж Эбер (1885 – 1957) Аморостан бері Францияға тән дене тәрбиесіндегі қолданбалы бағытты дамытуды жалғастырды. Эбердің дене тәрбиесінің «табиғи әдісі» өзара байланысты бөліктерден тұрады:

- 1) қолдарға, аяқтарға, денеге, тіректерге, ілмектерге, тепе-теңдікті сақтауға, секіруге, тыныс алу жаттығуларына арналған қарапайым жаттығулардан тұратын көмекші-дайындық бөлігі;
- 2) сегіз табиғи жаттығулардың көмегімен-жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, лақтыру, көтеру, қорғау-шабуыл және жүзу арқылы адамды жетілдіруге бағытталған «тәрбиелік-қолданбалы» негізгі бөлім;
- 3) спорттық ойындар мен қол еңбегін қамтитын қосалқы, қосымша бөлігі.

Дж. Эбер өзінің гимнастикасының әскери сипатын өркениетті адамнан гөрі жабайы адамның физикалық дайындығының артықшылықтарымен байланыстырды. Ол әйелдерге арналған арнайы гимнастика мен спорттық мамандандырудың пайдасыздығын дәлелдеуге тырысты. Дж. Эбер өзінің гимнастикасымен қазіргі мәдени адамның физикалық дамуындағы зиянды өмір салты мен қозғалыс жетіспеушілігінен туындаған ақауларды жойғысы келетінін айтты. Дж. Эбер қозғалыс пен жаттығудың барлық белгілі табиғи түрлерін қолданды, сонымен қатар басқа дене шынықтыру жүйелерінен дене жаттығуларының түрлерін алды. Дж. Эбер сабақтарды арнайы жабдықтарсыз жергілікті жерде өткізуді ұсынды. Сабақтар үшін бәрі жарайтын: ағаштар – өрмелеу үшін, арықтар-секіру үшін, қоршаулар-қайта өрмелеу үшін және т.б. мұғалім жағдайды басшылыққа ала отырып, әртүрлі жағдайларда қажетті жаттығуларды ойлап табуы керек еді. Бұл жасанды кедергілерді жоққа шығармады, бірақ олар болмаған кезде табиғи кедергілерге алмастыруы керек еді. Дж. Эбер тәжірибелі практик ретінде дене тәрбиесінің құралдары мен әдістерін дамытуға құнды үлес қосты. Ол өз сабақтарына гигиеналық процедураларды енгізді-сүртінуді, душ, ванна және т. б.. Ол жаттығулардың 12 түрі бойынша нормалар кестесін әзірлеу арқылы қол жеткізілген нәтижелерді жүйелі түрде тексеру және оқушылардың физикалық қабілеттерін анықтау әдісін енгізді. Дж. Эбердің практикалық ұсыныстары келесідей болды:

1. Дене шынықтыру мұғалімі жаттығу барысында оқушылармен бірге әртүрлі бұлшықет топтарын дамытуы керек. Ол мұны өзі көз жеткізген жаттығулар арқылы жасауы керек.

2. Дене тәрбиесі үшін күн сайын мүмкіндіктер жасау керек, сабақ барысында мұғалім табиғи жағдайларды пайдалануы керек.
3. Сабақтарда төзімділік жаттығулары жасалуы керек.
4. Оқушылар беліне дейін жалаңаш және ашық ауада жүруі керек.
5. Әр сабақты массаж және шомылумен аяқтау керек.

Ж. Эбер 15 балдық жүйе бойынша 12 жаттығудан тұратын кешенді сынақты енгізді. Эбердің кемшіліктеріне оның қыздардың дене шынықтыру сабақтарына арналған ұсыныстарды әзірлемеуі жатады.

Нильс Буктың гимнастикасы. Датчандық Нильс Букте (1880-1950) Оллерупте гимнастика мектебі болған. Швед гимнастикасының жалғастырушысы Н. Бук «қарапайым» немесе «негізгі» деп атаған гимнастиканың бастапқы кезеңін жасады. Н. Бук өзінің гимнастикасының мақсатын анықтаған кезде әртүрлі себептерге байланысты, соның ішінде күнделікті, ауыр жұмыс салдарынан адам денесінің бұлшықеттері мен байламдары икемділік пен жұмсақтықты жоғалтты, сондықтан адам ептілік пен үнемді қозғалыстарға қабілетті еместігін көздеді. Мұндай қозғалыстарды орындау үшін сіз өзіңізді оларға дайындауыңыз керек, ал ол үшін «негізгі» гимнастика қызмет етеді. Н. Бук бұл жүйені дені сау, бірақ ыңғайсыз ауыл жігіттерін гимнастикамен «өңдеу» үшін жасалғанын, олар епті және шапшаң, әскери қызметке жарамды болу екеніне жасалғанын айты. Швед жүйесі сияқты жаттығулар анатомиялық негізде жіктелді. Н.Бук жаттығулар формасы мен орындалу сипатына байланысты күш, ептілік пен икемділікті дамыта алады деп сенді. Осыған байланысты Н.Бук жаттығуларын жіктеудің анатомиялық принципі барлық жаттығулардың дененің жеке бөліктеріне және жалпы адамға функционалдық әсері бойынша бөлінуімен толықтырылды, бұл швед классификациясымен салыстырғанда алға жасалған қадам болды. Жаттығулар келесі принциптер бойынша ұйымдастырылды:

- 1) реттік;
- 2) аяқ жаттығулары;
- 3) қол жаттығулары;
- 4) мойын жаттығулары;
- 5) бүйірлік бұлшықет жаттығулары;
- 6) іш бұлшықеттеріне арналған жаттығулар;
- 7) арқа бұлшықеттеріне арналған жаттығулар;
- 8) жаяу және жүгіру жаттығулары;
- 9) секіру және ептілік жаттығулары.

Н. Бук бастапқы ережелердің алуан түрлілігін ұсынды. Егер Швед гимнастикасының бастапқы позициялары позаларға ұқсас болса, онда Бук жаттығуларында қозғалыссыздық минимумға дейін төмендетілді. Жаттығулардың анатомиялық-физиологиялық классификациясына қарамастан, Бук сабағының схемасы формальды түрде құрылды, сабақтың бөлімдері жұмыстың мазмұны мен сипатын анықтамады:

Сабақтың 1-бөлімі-снарядсыз жаттығулар (12-30 жаттығу);

Сабақтың 2-бөлімі-швед қабырғасы мен бум жаттығулары (6-22 жаттығу);

Сабақтың 3-ші бөлігі-жүру, ептілік жаттығулары (9-20 жаттығу). Әйелдер үшін ән айту ойыны.

Бүкіл сабақ 90 минутқа созылды. Әр жаттығу 10-15 рет қайталанғандықтан, сабақтағы жүктеме өте жоғары болды. Н. Букта сабақтың «жүктеме қисығы» сабақтың екінші үштен бірінің соңында кернеудің максималды жоғарылауын есептей отырып, салынды. Сабақ үздіксіз, біріктірілген болуы керек. Ең тән

белгілер, жүктеме қарқыны мен тығыздығының жоғарылауы, бір жаттығудың екіншісіне дәйекті ауысуы болды. Бір жаттығу орындалып жатқанда, дайындық команда беріледі, ал атқарушы команда кезінде кідіріссіз жаттығушылар келесі жаттығуды орындауға көшеді (ағындық әдіс).

Сабақ кезінде жұмысқа қатыспайтын бұлшықеттер босаңсуы керек деген ереже, швед техникасымен салыстырғанда прогрессивті болды.

Н. Бук сабақтың мотор тығыздығын шегіне жеткізді, ал ол ойлап тапқан жаттығулар тәжірибеге кеңінен еніп, қазіргі жағдайда сәтті қолданылды.

Ұлттық дене шынықтыру жүйелерінің дамуы бұрын көрсетілгендермен шектелмеген. Көптеген басқа мұғалімдер дене тәрбиесінің құралдары мен әдістерінің жүйелерін құрды.

Әдебиеттер тізімі

1. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта – М: Издательский центр «Академия», 2007.
2. Столбов В.В., Финогенова Л.А., Мельникова Н.Ю. История физической культуры и спорта.- М: Физкультура и спорт, 2000.
3. Таникеев М.Т. От байги до олимпиады. Алма-Ата, 1983.
4. Таникеев М.Т. История физической культуры в Казахской ССР. Алма-Ата, 1973.

ӘОЖ 796.011.3

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР – ХАЛЫҚТЫҢ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫ

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
«Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушы Д.К.Камысбаева
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық
Институты
аға оқытушы магистрі Г.М.Уразова

Андатпа. Мақалада ұлттық ойындардың – халықтың рухани қазынасы туралы айтылады. Ұлттық ойындар қазақ халқының өмірінде үлкен маңызымен қатар алуан түрге ие болуында. Ең қызығы кішкентай балалардан ересек адамдарға дейін қатысып ойнайтын сан алуан ойын түрлері бар.

Кілт сөздер: ұлттық ойындар, дене шынықтыру, ұрпақ, тәрбие, ептілік, шапшаңдық, күштілік, батылдық, төзімділік.

Аннотация. В статье говорится о национальных играх как духовном достоянии народа. Национальные игры имеют большое значение в жизни казахского народа и имеют разнообразные формы. Самое интересное, что существует множество видов игр, в которые можно играть детям и взрослым.

Ключевые слова: национальные игры, физическая культура, поколение, воспитание, ловкость, ловкость, сила, смелость, выносливость.

Annotation. The article talks about national games as the spiritual heritage of the people. National games are of great importance in the life of the Kazakh people and have various forms. The best part is that there are many types of games that can be played by children and adults.

Keywords: national games, physical culture, generation, education, dexterity, dexterity, strength, courage, endurance.

Ұлттық ойындары ұғымы – әр халықтың төл дүниетанымынан, жағырапиялық жағдайларға бейімделуінен, ел мен жерді сыртқы жаудан қорғау дайындығынан негізгі ақпар береді. Бағзыдан бері сайын дала төсінде мекендеген сан алуан тайпалар мен мемлекеттердің бүгінгі мұрагері қазақ халқының күнделікті өмір салтында ойын әрекеттерінің орны қашанда ерекше болған. Ұлттық ойындар қазақ халқының өмірінде үлкен маңызымен қатар алуан түрге ие болуында. Ең қызығы кішкентай балалардан ересек адамдарға дейін қатысып ойнайтын сан алуан ойын түрлері бар. Қазақтың ұлттық ойындары жалпы сипатына ең негізгі бес түрге бөлінеді. Бір ескерер дүние, бұл бес ойын түрі түркі тектес халықтардың барлығына ортақ десек те болады. Соның бірі тоғызқұмалақ ойыны.

«Тоғызқұмалақ» – ең ежелгі ойындардың бірі. Ертеде өмір сүрген малшылардың отаулар мен екі қазанды үлкен ойықтары тоғызқұмалақтың осыдан төрт мың жыл бұрын жасалғандығын ғалымдар нақты дәлелдеп отыр. «Тоғызқұмалақты» қойшылар ойыны дейтіні – таңнан кешке дейін табиғат аясында қой баққан қойшылар уақыт өткізу үшін шұңқыр қазып, оған қойдың кептірілген 162 құмалағын салып ойнайтын болған. Әрине, «Тоғызқұмалақ» – зияткерлік ойын. Сондықтан шығар бұл ойынды қазақтың небір көрнекті тұлғалары құмарта ойнаған. Олардың қатарында Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбайұлы, Мұхтар Әуезов, Қалибек Қуаншыбаевтар бар. Кеңес үкіметі жылдары «Тоғызқұмалақты» ұрпаққа аса қажетті құндылық деп дәлелдеп, Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетіне ашық хат жолдап қорғап қалған қазақ өнерінің майталмандары Кәукен Кенжетаев пен Рашид Абдуллиндер еді. 1906 жылы Ресейдің этнограф ғалымы Н.Пантусов Қазан қаласында «Тоғызқұмалақ» туралы алғаш мақала жариялады. Ал «Тоғызқұмалақ» ойыны туралы 1936 жылы тұңғыш кітап жазған – қазақтың әйгілі лингвист ғалымы Сәрсен Аманжолов еді.

«Тоғызқұмалақ» - қазақ халқының баға жетпес рухани қазынасы. Бұл ойынының тарихы тым ілкіде жатыр. Қазіргі күні «Тоғызқұмалақ» әлемнің көптеген мемлекеттеріне кеңінен танымал. Атап айтқанда, Ұлыбритания, Швейцария, Франция, Германия, Испания, Түркия, Чехия, Ресей, Украина, Қытай, Моңғолия, Қырғызстан, Колумбия елдерінде сан мыңдаған адам «Тоғызқұмалақ» ойнауда. «Тоғызқұмалақ» ойыны НЗМ (Назарбаев Зияткерлік Мектебі) бағдарламасында бар екендігі, сондай-ақ осыған байланысты интернеттік бағдарламалар жасалғандығын да айта кетсек болады. Ұлттық ойындардың қалыптасуына қандай да бір жағдай түрткі болды деуге бола ма? Сенімді түрде солай деп айтуға әбден болады. Кең сахараны мекен еткен еркін халық күнделікті тұрмыс-тіршілігінде ойын-сауыққа ерекше мән беріп отырған. Және үлкен-кіші ойнайтын әрбір ойынның шығу

негізінде ұлттың дүниетанымы мен тарихы жатыр. Себепсіз ештеңе де пайда болмайтыны секілді қазақтың әрбір ойынның шығу тегінде өмірлік қажеттіліктер мен сұраныстар жатыр. Адамзат баласы ойын элементтері арқылы өмірде кездесетін қауіп-қатерден сақтануға, ақыл-айлалы болуға осы ойындар арқылы машықтанып отырған. Тоғызқұмалақ ойынынан өзге, қазақтардың қыстың ұзақ кештеріндегі сүйікті ермегінің бір дойбы ойыны болған. Әлем тарихында тым ілкі дәуірлерде пайда болған осы дойбы ойыны қазақ даласына да ертеректе келгені анық. Енді дойбы туралы мәліметтерге назар аударсақ. Дойбы ең алғаш Мысыр жерінде 3500 жыл бұрын пайда болған деген болжам бар. Қазіргі заманғы зерттеушілер дойбының таралу тарихы мен жолдарын әлі күнге дейін толық дәлелдеп, ғасырлар қойнауында жасырын жатқын сырды әлі де толыққанды талдап бере алған жоқ. Зерттеулерге қарағанда кәдімгі дойбы ойыны орта Азияға X ғасырларда жеткен көрінеді. Ал, қазақ даласына дойбы ХҮІІІ ғасырда сауда жолдары арқылы келген, қазақтың батыс аймақтарында «шатраш», ал басқа аймақтарда «дойбы» деп аталған деген деректер жиі ұшырасады. Енді «Шөген» ойынының қысқаша тарихына тоқтала кетсек. Ол туралы бізге жеткен тарихи мәліметтер не дейді екен? Жылқыны алғаш қолға үйретіп, оны мініс көлігі мен азығы, сондай-ақ сусыны ретінде пайдаланушылар – қазақ жерінде өмір сүрген ежелгі тайпалар екенін ғалым В.Зайберт «Ботай мәдениеті» арқылы дәлелдеген болатын.

Бағзы бабаларымыз жылқыны қолға үйретіп қана қоймай, сауып сусынға, жаратып бәйгеге қосқан. Азаматтарымыз ат үстінде «Көкпар» тартып, аударыспақ ойнаған. Сонымен бірге ат үстінде «Шөген» ойынын ойнаған. Шөген – түркі тектес тайпа-ұлыстарда, соның ішінде қазақтарда ежелгі замандарда кең тараған спорттық ойын. Ойнаушыдан аса шеберлік пен ептілікті қажет ететін бұл сайыс түрі күні кешеге дейін қазақ халқында ұлттық ойын ретінде қолданылып келген. Өкінішке қарай, бұл ойын түрі қазір түркі дүниесі елдерінде де, қазақ халқының да кейінгі ұрпақтарының есінде мүлде ұмыт болды. Мұның басты себебін, қазақтар мен өзге түркі халықтарының ұзақ уақыт бойы бодандықта болуымен түсіндіруге болады.

«Шөген» ойынын еске түсіретін ат спорт түрі бұл күндері Еуропадан кездеседі. Ағылшын ақсүйектерінің сүйікті әрі машықты спорт ойынынның бірі – «Поло» ойыны. Поло ойыны бүгінгі қазақтарға тек теледидар арқылы ғана жақсы таныс. Яғни, ат үстінде доп таяқпен доп қуалап ойнайтын бұл ойынды «ат хоккейі» деуге де болады. Бұл «ат хоккейді» біздің ата-бабаларымыз да сүйіп ойнаған. Оған көне түркі мұралары, атап айтқанда Махмұд Қашқаридің, Жүсіп Баласағұнның еңбектері куә болады. X-XI ғасырлардағы түркі халықтарының ежелгі мұраларында «Шөген» ойыны туралы нақты деректер бар. Жүсіп Баласағұни өзінің «Құтты білік» дастанында «Елшілер қандай болу керектігі туралы баяндалатын» тарауында осы шөгенді айтып өтеді. Елші тілге шебер, шешен, әдепті, зерелі алғыр болуы керек, әрі шахматты, шөгенді жақсы ойнауы тиіс дейді. Сонымен қатар, Махмұд Қашқаридің «Түркі сөздігі» кітабында шөгенді ат үстінен арнайы имек таяқпен доп қуалап ойнайтын спорт түрі деп атап өтеді. Осы Орта Азия мен қазақ жерінде кеңінен ойнаған «Шөген» яғни «Атты поло» ойыны соңғы жылдары көршілес Өзбекстан елінде жақсы жолға қойылып келеді. Поло ойынының түп бесігі – түркілер екендігі даусыз. «Шөген» ойыны Тұранда туып-өскен Ұлы Моғолдар империясының патшасы Бабыр Үндістанға апарған. Кейін Үндістанды жаулап алған

ағылшындардың «шөгенді» Англияға таратып ойнай бастаған. «Ат полосы» немесе біздің ата-бабаларымыз ойнаған «Шөген» ойыны қазіргі күні әлем халқының қызығушылығын оятып, кеңінен таралып келе жатыр. Аргентинада тіпті әйелдердің өзі осы ойынды ойнайтын көрінеді. Сонда кешегі «амазонкалардың» ұрпағы, ерлермен қатар ат құлағында ойнап жауға шапқан қазақ әйелдері де бұл ат спортымен неге шұғылданбасқа деген де ой келеді екен.

Қазақ халқы төрт түлік малдың еті мен сүйегін, терісі мен жүнін күнделікті тұрмыс қажетіне молынан пайдаланып келген. Бұл – қазіргі тілмен айтқанда – қалдықсыз өндіріс болып саналады. Ұсақ малдың жілігінде болатын асықтар мен ірі қара малдың сақаларын етінен арылтып, бояп, қажет болса қорғасын құйып, түрлі ойындарға пайдаланған. Міне, осыдан асық ойыны пайда болған. Асық ойыны – баланы ептілік пен тапқырлыққа, батылдыққа, есептей білуге үйретудің таптырмас құралы. Бір асықтың өзі ғана қазақтың қаншама сөзін өн бойында сақтап тұр. Асыққа қатысты ырымдар мен тыйымдар, мақалдар мен мәтелдер де баршылық. Бұлардың барлығы да халқымыздың асық ойынына деген ынта ықыласының белгісі.

Қазақта «асығың алшысынан түссін» деген ізгі тілек бар. Ойындағысы, арманы орындалып, жолы болу, ісі өрге басу деген мағынаға саяды. Мысалы «құмар» иіргенде төртеуі бірдей түссе төрт құбыласы тең деп, төрт түлігің қатар өсер, төбедегің алдына түсер дейді. Әр нәрсенің өзіне сай шегі болатынын меңзеген халық даналығы «Асық ойнаған азар, доп ойнаған тозар» дейді. Расымен де, ерте заманда асық ойнап, құмарпаздыққа салынып кететін жағдайлар да болған екен. Доп демекші, қазақ халқы ежелден бері малдың жүнін былғарыға нығыздап тігіп, доп жасап, түрлі ойындар ойнауға пайдаланып келген. «Адамның басы Алланың добы» сөзі де тым ілгеріде пайда болса керек. Қазақтың көптеген ойындарын қазіргі әлемдік танымал ойындардың түпкі бастауы мен қайнар көзі ретінде де қарастыруға толық негіз бар.

Қазақ халқының көнеден келе жатқан ойындарының бірі – «Қағар» немесе «Кагар». Жалпы, «қағар» деген атаудың өзі «қағу» деген сөзден шыққан болса керек. Қағарды қала бері қазақтың, сондай-ақ түркілердің төл ойыны деуге толық қақымыз бар. Қағар – балаларды жылдамдыққа, ептілікке, қарсыластың күші мен ойын жоспарын аңғара білуге, кішкентай жастағыларды санауға үйрететін қозғалысты ойын. Қағар – қазақтың «бейсболы». Қағарға ұқсас ойындар көптеген халықтарда бар. Мысалы, орыстың «чижигі», ингуштің «чиж» немесе «жулі» және тағы басқалары. Америкалықтардың танымал ойыны бейсболдың да көптеген элементтері қағарға ұқсас. (Аталған ойындардың суреті, ойын элементтерінен кадрлар көрсетілсе) Қазақтың «Шүлдік» атты ойынын да қағардың бір түрі деуге болады. Енді «Қағарды» ойнау тәртібі туралы айтсақ. Қағарды ойнау үшін көбінесе жазық жер пайдаланылады. Алаңқайға диаметрі шамамен 5-8 метрлік шеңбер сызылады. Ойын ойнау үшін ағаш таяқ пен (12-15 см) өлшемдегі, жуандығы бір еліден артық таяқша керек. Таяқшаның екі ұшы аздап сүйірленіп жонылады. Ойынға екі немесе одан да көп адам қатысады. Ойынды бастайтын ойыншы немесе команда анықталады. Ойынды бастаушы анықталған соң, ойын бағыты белгіленеді. Мұнда таяқшаны лақтырған кезде ойыншының көзі күнге шағылыспауы, желге қарсы болмауы ескеріледі. Ойынды бастаушы алаңның ішінде бір қолына ұзын таяқты, екінші қолына таяқшаны ұстап тұрады да, басының деңгейінде көтеріп лақтыра беріп, ұзын таяқпен әуелете ұрады. Осы кезде ол: «Қағар!» - деп айқайлауы керек. Шеңбердің

сыртында тұрған ойыншылардың мақсаты – әуеде ұшып келе жатқан таяқшаны жерге түсірмей қағып алу. Мұндай жағдайда шеңберден ұру кезегі ұстап алған жаққа беріледі. Әрі ұпайға ие болады.

Мынау әлемді ойындарсыз, әсіресе спорттық ойындарсыз да елестету тіптен мүмкін емес. Атап айтқанда, қысқы спорт түрлеріне жататын шаңғы мен конькиді атауға болады. Коньки мен шаңғының түп отаны – Еуропа екенін әлем тарихы мойындап келген. Ежелгі киммерлер – алғаш сүйек конькимен сырғанаушылар, ал қазіргі Ресейдің Балтық маңында өмір сүрген тайпалар шаңғыны алғаш аяққа іліп қолданушылар ретінде айтылады. Бірақ осы жөнінде қазақ этнографтарының өз айтары бар. Қазақтың белгілі ақыны, мәдениеттанушы ғалым, Ақылбек Шаяхмет халқымыздың ұмыт қалған көптеген дүниелерін қайтадан жаңғыртуға атсалысып жүрген тұлғалардың бірі. Ғалымның айтуынша коньки – қазақ жерінде пайда болған. Бұған қандай уәж айтылмақ. Ғалымның өзіне сөз беріп көрсек. «Бұрын Британ мұражайында бұдан 2000 жыл бұрын жасалған конькидің сақталып тұрғанынан аз-мұз хабарымыз бар еді. Ал 1948 жылы Қостанай қаласының маңайында біздің дәуірімізге дейінгі қола ғасырда жасалған 6 жұп конькидің табылғанынан, оның жылқының сирағынан жасалған мәліметті еш білмейді екенбіз. Аяққа байлайтыны да кәдімгі қайыс, ол да жылқы терісінен жасалған. Ал, тарих ғылымының кандидаты А.Хазанов мұндай конькиді жасауға жылқының тілерсек сүйегі пайдаланған деген пікір айтады. XIII ғасырда Сарыарқа даласында болған саяхатшы Гильом Рубрук «Олар аяқтарына егелген сүйектерді байлап алып, қатып қалған қардың үстімен сырғиды да, тіпті құстар мен аңдарды қуып жетіп ұстай алады», - деп жазады. Орыстың «конь» сөзінің мағынасы «атқа қону», яғни «салт атпен жүру» дегенді білдіреді. «Коньки (қон, ки)» – атқа мінгендей «қон» және «аяғына ки» деп тұрған жоқ па? Конькидің Тобыл жағасында табылғаны осы деректердің бәрін де растап тұрған жоқ па?».

Расымен де алты ай қыс бойы ақ қар мен көк мұз салтанат құратын Сарыарқаның солтүстік бетінде өмір сүрген ежелгі бабаларымыз конькиді алғаш аяққа байлаушылар болып шығуы әбден мүмкін ғой? Мұны індетте зерттеп, талассыз ақиқатқа айналдыру – бүгінгі күннің нақты мақсаты болуға тиіс. Шаңғы – әлемде кеңінен таралған спорттық, сейілдік құрал. Шаңғының қарда, көгалда, құмда сырғанайтын да түрлері бар. Ресей мен Скандинавия – шаңғының отаны деген де пікірлер бар. Әрине, тастағы суреттер, археологиялық қазбалар осылай дейді. Алайда, мұндай суреттер мен қазба бұйымдар қазақтар өмір сүретін өңірлерден де табылып жатса, неге шаңғының отаны Қазақстан демеске?! Оған да негіз жоқ емес. Себебі Алтайдың қар мол түсетін батыс, оңтүстік, солтүстік бетінде мекен еткен қазақтар ежелден бері қар шаңғысын пайдаланып келе жатыр. Ерте кезде адамдардың күнделікті тіршілігіне қажетті көлік құралы болған, ал қазіргі күні қысқы спорттың негізгі түрі саналатын шаңғының алғаш пайда болған отаны қазақтар қоныстанған Алтай өлкесі екені осыдан біраз жыл бұрын әйгіленді. Ғалымдар 2005 жылы Қытайдың Алтай аймағындағы шаңғы тебу бейнеленген жартас суретін зерттеп, оны біздің заманымыздан бұрынғы 10 мың жылдың алдындағы жәдігер ретінде мойындады. Осыдан кейін 2007 жылы «Алтай тауы ең байырғы қар шаңғысының мекені» деп Гиннестің рекордтар кітабына да енгізілген болатын. Осыған байланысты жазушы, этнограф Жәди Шәкенұлы Алтай өңіріндегі

тері шаңғы туралы былай дейді. «Қытайға қарасты қазақтар қоныстанған Алтай аймағы – таулы, қыратты, қысы суық әрі ұзақ, қарлы аймақ болып саналады. Бұл өлкені мекендеген халық үшін бүгінгі күнге дейін шаңғы – спорт түрі ғана емес, күнделікті тұрмыс-тіршілігінде де жиі пайдаланатын көлік құралы болып келген. Таулы жерде көлік қатынасы қолайсыз болғандықтан қазақтар тері шаңғыны кеңінен пайдаланған. Бұл шаңғының өзегін қайың мен қарағай ағашынан жасап, сыртын жылқы сирағының терісімен қаптайды. Шаңғы орнынан қозғалып, екпін алу үшін бір таяқты ғана қолданған. Басқа қар шаңғыларына қарағанда, теріден жасалған шаңғының өзіндік ерекшелігі – өрге шыққанда тері жүніне қарсы бағытта болғандықтан, биіктен артқа қарай еш сырғып кетпейді. Таудан төмен сырғанағанда бір бағытта жығылған тері жүніне бағыттас болғандықтан, жылдамдығы басқа қар шаңғыларынан шапшаң болған». Түркі даласының жаугершілік заманы мен қатқыл табиғаты адамдарды шымыр да ширақ болуға тәрбиелеген. Ересен күшімен ел-жұртты тандандырып, тап келген қарсыласын еңсерген кешегі Қажымұқан мен Балуан Шолақ, Иманжүсіп пен Мұстафа Өзтүріктей алып күш иелерінің әр кезеңде шығып отыруы тегіннен тегін емес. Сонымен бірге қазіргі заманға сай дамыған жекпе-жек өнерлерінде, әсіресе бокста біздің жерлестеріміздің айы оңынан туып, әлемге мойындалып келе жатыр. Әрине, бұл да бекер емес. Мұны арнайы айтып отыруымыздың себебі, өткен ғасырдың сексенінші жылдары республикалық «Білім және еңбек» (кейінгі «Зерде») журналында бір қызықты материал жарияланған болатын.

Онда Түркіменстанда тұратын бір қазақ бауырымыз «Түркі халықтарының жекпе-жегі» туралы жазады. Яғни, кеңбайтақ жерімізді қорғау үшін ғасырлар бойы ішкі-сыртқы жаулармен күрес барысында біздің ата-бабаларымыз шабуылдау мен қорғанудың алуан түрлі тәсілдерін меңгеріп, оларды ұрпақтан ұрпаққа үйретіп жеткізіп отырған. Мұның бәрін олар айналадағы табиғатқа қарап, меңгерген. Атап айтқанда жылқының тебуі, бүркіт секілді түз құстарының тегеуріні мен қанат қағуы секілді дүниелердің барлығы осы шығыс жекпе-жегінің әліппесі болған деген ой айтады. Абылай хан заманында да қазақтар арасында ұрыс жүргізудің арнайы тәсілдерін үйрету мектебі болғандығы да айтылады. Мұның бәрі де рас қой енді. Себебі, қазақтың жан-жақтан анталаған жаулары да осал болған жоқ қой. Кешегі Алашорданың әнұранында айтылған мына сөздер де осыны дәлелдеп тұрғандай.

Арғы атам ер түрік,
Біз қазақ еліміз.
Самал тау, шалқар көл,
Сарыарқа жеріміз!
Ат мінсек, жел болып,
Суылдап шабамыз.
«Лап!» десе от болып
Дуылдап жанамыз.

Ер түрік ежелден
Оқ тескен етіміз!
Қаймығып еш жаудан,
Қайтпаған бетіміз.

Жаусын оқ, ақсын қан,
Шықсын жан, қорқу жоқ.
Алаштың жолында,
Жан қимақ – ниетіміз.

Ұлттық ойындардың тарихы алыс жүзжылдықтар мен мыңжылдықтардың қойнауында жатқанына әрбір ойынның қалыптасуына белгілі бір жағдаяттар себеп болғанын жоғарыда атап өттік. Сонымен, бұған дейінгі әңгіменің қорытындысы – қазақ халқы ұлттық ойындарға өте бай және қазіргі әлемдік танымал спорттық ойындардың пайда болуына біздің бағзы бабаларымыздың да қосқан өз үлесі бар. Бұл – үлкен мақтаныш. Үлкен мақтаныш екендігін атай отырып, сол ойындарды бүгінгі жас ұрпақ кәдесіне жаратсақ құба-құп болар еді. Әйгілі философ Зигмунд Фрейд: «Ойын дегеніміз – бала үшін мұны ешкім үйрете алмайтын нәрсеге үйрету әдісі», - деген екен. Демек, әлемнің өзге халықтары сияқты, қазақ халқы да өзінің өскелең ұрпағын ойын арқылы алуан түрлі өмірлік бейімділіктерге баулып отырған. Осы арқылы қазақтың дене-қуаты күшті парасатты ұл-қыздары елі мен жерінің, арнамысын қорғауға қашанда әзір болып қалыптасқан. Бабадан мирасқа жеткен осы ұлттық ойындарымызды еш ұмытпай оны заман талабына сай жаңаша синтездесек ел болашағының жарқын болары сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақтың ұлттық ойындары. Б.Төтенаев, Алматы, 1994 жыл
2. Қазақтың ұлттық спорт ойындары. Е.Сағындықов, Алматы «Рауан», 1994 жыл
3. Дене тәрбиесі сабағында қолданылатын қысқаша терминдік сөздер Е.Шоңов, Н.Байзақова, Қ.Омаров, А.Жұмабеков, Тараз қаласы, 2001 жыл.
4. Қазақтың ұлттық спорт ойындарының тарихы мен дамуы, Шоңов Е.Ш., Тараз қаласы, 2015 жыл.

Еркін күрес техникасы мен тактикасының ерекшеліктері

Нурылдаев Сериккан Советханович- Шу ауданы Т.Рысқұлов атындағы орта мектебі дене шынықтыру пәні мұғалімі

Аңдатпа. Бұл мақалада автор еркін күрестегі техникалық - тактикалық дайындықтағы ерекше ерекшеліктер мәселелерін зерттейді

Қілт сөздер: тактикалық толғақ жоспар, оқу-жаттығу жұмыс, логикалық ойлау, техникалық жетілдіру, техникалық әрекеттер.

Аннотация. В данной статье автор исследует вопросы специфических особенностей в технико- тактической подготовки в вольной борьбе

Ключевые слова: тактический план схваток, учебно-тренировочная работа, логическое мышление, техническое совершенствование, технические действия.

Annotation. In this article, the author explores the issues of specific features in technical and tactical training in freestyle wrestling

Keywords: tactical combat plan, training work, logical thinking, technical improvement, technical actions.

Балуан күшті, төзімді, жылдам, епті, икемді және ақырында батыл және шешуші болуы керек екені белгілі. Ол дұрыс тактикалық толғақ жоспарын құрып, қажетті шешімдерді уақытында қабылдау үшін логикалық ойлауға және тез ойлауға қабілетті болуы керек. Оқу-жаттығу жұмысында балуандардың осы қасиеттерін дамытуға көп көңіл бөлінеді. Алайда, моторлық қасиеттер генетикалық кодпен байланысты, яғни олардың даму шегі адамға тән. Екінші жағынан, кейбіреулерінің табанды дамуы басқалардың жетілу мүмкіндігін шектейді. Ақырында, уақыттың жетіспеушілігінен жаттығу процесінде әрбір мотор сапасын өте жоғары жағдайларға дейін дамыту мүмкін емес. Сондықтан, аға буын балуандарында физикалық қасиеттердің дамуының кейбір көрсеткіштері, мысалы, күштер, қазіргі балуандардан жаман болған жоқ, бірақ тәжірибе көрсеткендей, техникалық және тактикалық жетілдірудің шегі әлі көрінбейді.

Техникалық жетілдіру-балуанды дайындаудағы кемшіліктердің орнын толтыратын фактор. Техникалық палуан жекпе-жекте аз энергия жұмсайды, өйткені ол тек осы қозғалыста қандай да бір функцияларды орындайтын бұлшықеттерді ғана қамтиды. Ол қарсыластың тосын шабуылына қарсы тұра алатындығына сенімді болғандықтан, ол еркін дем алады, сондықтан аз шаршайды, бұл бүкіл жекпе - жекте белсенді күресуге мүмкіндік береді, атап айтқанда, бұл қабілет балуанның ерекше төзімділігінің жоғары деңгейінің көрсеткіші.

Шабуыл кезінде немесе қарсыластың қарсыласуын жеңу үшін техникалық палуан бұлшықеттердің мүмкіндіктерін, соның ішінде оларды дәйекті немесе бір уақытта жұмыс істеуге қолданған жөн. Сонымен қатар, ол өз салмағын, дене салмағының қозғалу инерциясын, көбінесе қарсыластың күш-жігері мен қозғалу инерциясын белсенді қолданады. Мұның бәрі техникалық балуанға физикалық тұрғыдан мықты қарсыластардың қарсылығын жеңуге мүмкіндік береді, яғни күш дайындығындағы кемшіліктерді ішінара өтейді, сонымен қатар арнайы төзімділікке оң әсер етеді.

Техникалық әрекеттерді игеру барысында балуан қозғалыстарды талдауға дағдыланады. Бұл жағдайда спортшының миының ми қыртысында жаңа уақытша байланыстар пайда болады, бұл ептіліктің физиологиялық негіздерінің бірі. Бұл дегеніміз, балуан жекпе-жектің динамикалық жағдайының өзгеруін ескере отырып, өз әрекеттерін түзету қабілетін дамытады. Жақсы техника жылдамдықта жеңіске жетеді. Ол жылдамдықтың негіздерінің бірі немесе балуандар айтқандай, қозғалыстың өткірлігі болып табылатын әртүрлі бұлшықеттерді уақтылы қосуға негізделген. Балуанның техникалық шеберлік деңгейі тактиканы анықтайды. Техникалық балуанның аз техникалық қарсыласымен жекпе-жек құрудың көптеген нұсқалары бар. Сонымен қатар, көптеген керемет қимылдары бар жекпе - жек-бұл әдемі көрініс. Бұл жастарды күреспен айналысуға, ал көрермендерді жарыстарға тартады.

Күрес техникасын меңгеру кезеңдері. «Қарапайымнан күрделіге» дидактикалық Ережеге сәйкес, алдымен күрес техникасын кедергісіз және ең тиімді нұсқада қозғалыстың белгілі бір компоненттерінің қажеттілігін түсініп үйрену керек: бағыт, амплитудасы, жүйке-бұлшықет кернеуі, әрекеттердің реттілігі немесе бір мезгілде болуы және т. б.. Алайда, күрес тәжірибесінде бұл кезең жиі еленбейді. Сондықтан көптеген балуандар тек бір бағытта қабылдауды біледі немесе жекпе-жек

кезінде тек екі-үш қабылдауды өткізеді. Бұл кемшіліктерді жоюға арнайы жетекші жаттығуларды қамтитын күрделі әдістерді оқытудың жеке әдістерін қолдану көмектеседі. Күштің немесе жалпы төзімділіктің дамуындағы кемшіліктерді, тіпті балуан 15-16 жаста немесе одан үлкен болса да жоюға болады, ал техникалық дайындықтағы кемшіліктерді, жоғарыда айтылғандай, түзету мүмкін емес. Сондықтан, техника маңызды рөл атқаратын спорт түрлерінде балалар топтарына қабылдаудың жас шегі тұрақты түрде төмендейді. Дұрыс техниканың өзі маңызды емес, тек жекпе-жектің ерекшеліктеріне байланысты және жаттықтырушының күш-жігері өзгермелі дағдыларды дамытуға бағытталуы керек, яғни балуанның динамикалық жағдайдағы өзгерістерді ескеру қабілеті. Сондықтан техниканы меңгерудің екінші кезеңі қабылдауды тактикалық дайындықпен байланыстыру қабілетін дамыту болуы керек. Кездесуді өткізу үшін қарсыласты өз ниеттері туралы адастыруы немесе оны қабылдауға ыңғайлы жағдайға мәжбүр етуі керек.

Техниканы меңгерудің екінші кезеңі біріншісімен байланысты. Өйткені, кейбір әдістерді тактикалық дайындықсыз мүлдем орындау мүмкін емес, өйткені олар бастапқы ережелерден емес, қарсыластың әрекеттеріне жауап ретінде жүзеге асырылады. Қабылдауды тактикалық дайындаудың нұсқалары неғұрлым көп болса, оны қолдану мүмкіндігі соғұрлым көп болады. Сондықтан, қарсылас шабуылдаушыдан не күту керектігін жақсы білген кезде тәжді қабылдау сәтті болады. Бірақ тактикалық дайындықтан кейін қарсылас көбінесе қорғаныс шараларын қолдана алады, әсіресе басқа тактикалық дайындық тек тиімді басып алуға қол жеткізуге бағытталған болады.

Осылайша, үшінші міндет - балуанды бірінші шабуылдан қорғауды басқа шабуыл жасау үшін қолдануға үйрету (мұндай қосылыстар комбинациялар деп аталады). Бұл кезеңде қорғауды қолдану, алдын-ала қарау, қарсы әдістерді қолдану арқылы әдістерді бейтараптандыру әдістері де зерттеледі. Сонымен қатар, спортшы барлық техникалық әрекеттерді екі бағытта да орындауды үйренуі керек.

Техниканы меңгерудің төртінші кезеңі-жаттығу. Бұл не? Әр адам ешқандай дайындықсыз ядроны итере алады. Бірақ бірінші әрекетте ол бес ақ метрге ұшады. Техниканың негіздерін меңгерген спортшы бұл нәтижеге екі метр қосады. Содан кейін ауыр жұмыс басталады, ядро одан әрі ұшады, ал тәжірибесіз адамға қозғалыс түріндегі айырмашылық байқалмайды. Осы кезеңде бұлшықеттер күшейеді, бұлшықет аралық және бұлшықет ішілік үйлестіру жақсарады және жақсарады. Балуанның техникалық-тактикалық әрекеттерін (ТТӨ) жетілдіру кезінде де солай болады. Бірақ бұл кезеңдегі жұмыстың бір жағы ғана. Екінші, кем емес маңызды жағы-вариативті дағдыларды дамыту, яғни.әр түрлі динамикалық жағдайларда, қарсыластың қарсыласуы мен уақыттың жетіспеушілігі жағдайында әрекет ету мүмкіндігі. Бұл кезең ұзақ: балуан біртұтас әрекеттерді жоғары дәрежеде, тез, дәл, үнемді орындауды үйренгенге дейін жылдар өтеді. Дәл осы процесс ұзақ болғандықтан, алғашқы үш кезеңнен ерте жаста мәжбүрлі оқытып өту керек-сонда ғана ол ең жемісті болады. Айта кету керек, жаттығу кезінде балуандар әдетте өздері жаттығады, яғни олар мақсатты басшылықсыз жаттығады Мұндай жағдайда жас балуандар серіктесін иыққа жатқызу үшін өзінде жақсы орындалатын әдістерді орындауды жөн көреді. Спортшылар нашар орындайтын әдістерді игеруі үшін жаттығуды бағыттау керек екені анық.

Үйренген элементтерді үнемі жаттықтыру керек, негізгі жаттығу кезінде ғана емес, сонымен қатар таңертеңгі жаттығудың соңында (егер таңертеңгі жаттығу кілемде болмаса, онда оған техниканың, қорғаныстың және қарсы техниканың

фрагменттері қосылады), сондай-ақ залда жаттығу кезінде тікелей жылынғаннан кейін жасау керек. Техникалық-тактикалық шеберлікті жетілдірудің келесі, бесінші кезеңі балуанның техникалық арсеналын қалыптастыру, содан кейін толықтыру ретінде ұсынылады және оған ең қолайлы техникалық-тактикалық әрекеттер таңдалады. Әдетте балуан мұны өзі жасайды, бірақ жаттықтырушы оған тактикалық дайындықтың жаңа нұсқаларын жасауға көмектесуі керек. Бұл жұмыстың нәтижелері оқу-жаттығу жиындарында бақыланады, мұнда қарсылас табандылықпен қарсылық көрсетеді және техник-тактикалық әрекеттерден басқа күш пен қарқынды прессинг жасай алады. Осы деңгейдегі жоғары деңгейлі шеберлер болашақ қарсыластарға қарсы жекпе-жектерді модельдейді. Алтыншы кезеңде стресстік жағдайларға және жарыстарда балуанды күтетін жүктемелерге бейімделу дамиды. Бұл кезеңде жарыстарда команданың атынан қатысуға лайықты балуандар таңдалады.

Еркін және бақылау жекпе-жегінде оны мұқият зерттеген қарсыластармен кездескенде (және бұл үлкен жарыстарда да болады), балуан жарыс жағдайына жақын жағдайда қолынан келгеннің бәрін көрсетуі керек. Мұндай жекпе-жектер техника-тактикалық шеберлікті жетілдірудің алтыншы кезеңі болып табылады. Бұл кезеңде түзетулер енгізуге және кез-келген мәліметтерді нақтылауға болады, алдағы толғақтардың модельдері де өзгеруі мүмкін.

Жетінші кезең (бәсекеге қабілетті) жаттықтырушы мен спортшының үлкен жұмысын қорытындылайды. Бұл жұмыстың нәтижелері болашақта оқу-жаттығу жұмыстарының бағыты туралы ойлауға материал береді.

Мұнда келтірілген барлық техника-тактикалық дайындық деңгейлері жұмыс тәжірибесінде айқын көрінеді. Тіпті елдің құрама командасында оқу-жаттығу жиындарында техниканың үлгілерін көрсететін балуандар бар. Бірақ қазірдің өзінде күшті және қарқынды пресспен сипатталатын бақылау шайқастарында олар жоғалады. Техниканы кеш меңгерген балуандардың арасында оны тек оқу - жаттығу жиынында көрсететін балуандар аз емес, ал келесі деңгейде жауапкершіліктің жоғарылауына және толқуға байланысты олар жаудың әрекеттеріне кеш жауап береді. Оларға бағдарлауға уақыт жетіспейді, сонымен қатар сезімталдық деп аталатын жетіспеушілік әсер етеді.

Жаттықтырушы қандай болуы керек? Сонымен, біз вариативті техниканың қалыптасу кезеңдерін көрсеттік. Мұндай дайындық жүйесін құруға не кедергі болады? Біріншіден, жаттықтырушылардың біліктілігінің төмен деңгейі, екіншіден, олардың оқушыларын жақсы нәтижелерге тез жеткізуге деген ұмтылысы. Техниканы терең түсіну үшін (немесе басқаша үйрету мүмкін емес), спортшы техникалық шеберліктің егжей-тегжейін сезініп, түсінуі керек. Бұл күрестің басқа спорт түрлерінен айырмашылықтарының бірі, оның техникасын кинограммалар мен әртүрлі әдістермен алынған мәліметтер бойынша зерттеуге болады. Күрестің тағы бір ерекшелігі-дәл қайталанған (формада) қозғалыс үлгіден күрт өзгеруі мүмкін, өйткені онда көзге көрінбейтін нәзіктіктер болмайды, тек механорецепторлардың көмегімен сезінуге болады. Күрестің үшінші айырмашылығы-қарсылықтың формасы мен сипаты бойынша әртүрлі әдістерді жеңу үшін әдістер үнемі қайта құрылады. Кинограммалармен күресу әдістерін оларды зерттемей сипаттау көбінесе қателіктерге әкеледі, ал мәтін әдетте кадрларда көрінетін нәрсені түсіндіреді. Осыдан келесі шығады: қабылдауды үйрету үшін алдымен оны өзіңіз "сезінуіңіз" керек. Жаттықтырушыда мұндай әдістер көп емес (егер ол үнемі жаттықпаса, оның

ішінде студенттері мен басқа балуандардан): бұл өзі күрескен кезде қолданған әдістер.

Қазір техниканың қарабайырлығы балуандардың жетістіктерінің өсуіне кедергі келтіріп жатқандықтан, көптеген зерттеушілер бұл құбылыстың себептерін анықтауға тырысуда. Райка Петров, атап айтқанда, ерлер тобына қабылданған көптеген спортшылар техникалық жағынан жеткіліксіз деп санайды, өйткені олар жас кезіндегі жарыстарда ең алдымен алғашқы үйренген әдістерді қолданды және балалар мен жасөспірімдерде жіберілген кемшіліктерді түзету өте қиын және ұзақ процесс деп санайды. Басқаша айтқанда, бірінші жаттықтырушы жарыста мүмкіндігінше тезірек нәтижеге жетуге тырысып, жас балуанды "сүйреп", сол арқылы оның жетістіктерінің шегін болашаққа "бағдарламалады". Шынында да, белгілі бір нәтижелерге қол жеткізген спортшының функционалдығын кеңейтіп, күшейіп, қаттырақ болғанын және оның техникасын үйренген қарсыластары бұл балуанға "тәжді" өткізбейтінін немесе оған қарсы трюктер түрінде алдын-ала тұзақ дайындағанын қаншалықты жиі көреміз. Мұндай балуандардың ТТД арсеналын кеңейтуге болатын сияқты, бірақ бұл өте қиын міндет. Бір балуанға тән жеке әдістер қайдан пайда болады? Көптеген теоретиктер мен жаттықтырушылар нақты ТТД-ны игеруді тәждік техника авторларының жеке басымен байланыстырады. Сонымен қатар, оларға мотор аппаратының ерекшеліктеріне байланысты осы әдістерді орындау үшін монополиялық қабілет жатады. Нәтижесінде, осы ТТД-ны игеруге көмектесетін сенімді Әдістеменің орнына "теория" жасалады, оған сәйкес бір немесе басқа техниканы тек бір спортшы жасай алады. Әрине, 52 кг балуанға қол жетімді барлық нәрсе ауыр салмақты көтере алмайды. Иық буынының шамадан тыс қозғалғыштығы кейбір балуандарға мойынның иық астынан ұсталуымен немесе білектің кері тартылуымен төңкерістерден жақсы қорғануға мүмкіндік береді. Дене ерекшеліктеріне байланысты техникалық элементтің нюанстары болуы мүмкін. Бірақ мұның бәрі тұтастай алғанда техниканың арсеналына емес, ерекшеліктерге қатысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Карелин, А. А. Спортивная подготовка борцов высокой квалификации : монография / А. А. Карелин ; под ред. В. В. Нелюбина. — Новосибирск : Сов. Сибирь, 2002.
2. Пилоян, Р. А. Узловые вопросы многолетней подготовки борцов : методическое пособие / Р. А. Пилоян ; Московский обл. гос. ин-т физ. культуры. — Малаховка : [б. и.], 1988.
3. Письменский, И. А. Многолетняя подготовка дзюдоистов : монография / И. А. Письменский, Я. К. Коблев, В. И. Сытник. — М. : Физкультура и спорт, 1982.

Шетелде спорт педагогикасын дамытудың негізгі бағыттары

П.С. Джекенов – доцент, Қазақстан Республикасының құрметті спорт қайраткері, Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институт

Ж.Б.Сарсенов –Ш. Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының оқытушысы, магистр

Андатпа. Спорт педагогикасы ғылым және оқу пәні ретінде арнайы білімнің салыстырмалы түрде жас саласы болып табылады. Оның проблемасымен Германия, Швейцария, АҚШ, Жапония, Швеция және Ресей ғалымдары айналысып жатыр. Бұл мақалада авторлар шетелде спорт педагогикасын дамытудың негізгі бағыттарын қарастырды.

Кілт сөздер: Спорт педагогикасы, Халықаралық спорт педагогикасы комитеті, тұжырымдамалар, тенденция, «Шпортунтерлихт», «Шпортвиссеншафт», «Ляйстунгш-порт»

Аннотация. Спортивная педагогика как наука и учебная дисциплина является относительно молодой областью специального образования. Его проблемой занимаются ученые из Германии, Швейцарии, США, Японии, Швеции и России. В данной статье авторы рассмотрели основные направления развития спортивной педагогики за рубежом.

Ключевые слова: Спортивная педагогика, Международный комитет спортивной педагогики, концепции, тенденции, «Шпортунтерлихт", "Шпортвиссеншафт", "Ляйстунгш-порт»

Annotation. Sports pedagogy as a science and academic discipline is a relatively young field of special education. Scientists from Germany, Switzerland, the USA, Japan, Sweden and Russia are dealing with his problem. In this article, the authors examined the main directions of the development of sports pedagogy abroad.

Keywords: Sports pedagogy, International Committee of Sports Pedagogy, concepts, trends, "Sportunterlicht", "Sportwissenschaft", "Leistungsch-port"

Спорт педагогикасы ғылым және оқу пәні ретінде арнайы білімнің салыстырмалы түрде жас саласы болып табылады. Оның проблемасымен Германия, Швейцария, АҚШ, Жапония, Швеция және Ресей ғалымдары айналысады. Оның қалыптасуы мен қарқынды дамуын қамтамасыз еткен спорт педагогикасына ерекше қызығушылық ГДР мен ФРГ арасындағы саяси қарама-қайшылық кезеңінде көрінді. 1975 жылы Халықаралық спорт педагогикасы комитеті (ICSP) құрылды, содан бері осы ғылыми пәннің мәселелерімен айналысатын ғалымдардың халықаралық конгрестері үнемі өткізіліп келеді. Оның маңыздылығын мойындау бірқатар Батыс Еуропа елдерінде, мысалы Германия мен Швейцарияда спорттық педагогика кафедралары мен институттарының құрылуымен дәлелденеді. Жиырма жыл ішінде спорт педагогикасы бойынша халықаралық журнал жарық көрді. 1973 жылдан бастап немістің танымал басылымы «Гюмназион» «спорттық педагогика бойынша халықаралық журнал» деген атты тақырып алады. Спорттық-педагогикалық мәселелерді жарықтандыру үшін ГДР-де «Шпортунтерлихт», «Шпортвиссеншафт», «Ляйстунгш-порт» сияқты ірі мерзімді басылымдарды қолданылды.

Спорт педагогикасын ғылыми пән және оқу пәні ретінде бөлуге қоғамдық қажеттіліктің туындау фактісі көптеген Р.Хельманның (1975), В. Нейманның (1975), Х. Швидманның (1976), Л. Полдың (1979), Г. Рерстің (1979), О. Группеның (1979), Й. Шмитцтың, К. Видмердың, Г.Ленканың, Ш. Грессинганың, Ю. Лангеның (1983), К. Хайнеманның (1987), Х. Хааганың (1988), Э. Мейнбергтің (1995) жарияланымдармен расталады. Р.Хельманның (1975) пікірінше, спорттық

педагогика спорт арқылы жеке тұлғаны дамытудың мақсатты, саналы және жоспарлы жүзеге асырылуын зерттеп, қамтамасыз етуі керек. Х. Швидман (1976) спорт педагогикасының пәні спорттық іс-шаралар (әсіресе спорттық жетістіктерге жету қызметі) деп санайды. Бұл күрделі, көп қырлы процесс, ол спортшылардың жеке басын жан-жақты дамыту мақсатында жүргізілуі керек және мектептегі, өндірістегі немесе отбасындағы тәрбие процесімен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Спорттық педагогика осы ерекшеліктерді көрсетеді және теориялық тұрғыдан тұжырымдайды. У. Нойман (1975) спорттық педагогика, басқа педагогикалық пәндер сияқты, педагогиканы жалпы ғылым ретінде саралау процесінің объективті нәтижесі екенін көрсетеді, бұл әрқашан қоғамдық қажеттіліктерден туындайды дейді ол.

Оның ойынша, барлық педагогикалық пәндердің пәнін адамның қарым-қатынасымен және қоршаған әлеммен байланыстарымен анықталған жеке формалар ретінде жобалауға болады, олар білім берушілер мен білім алушылар арасындағы қарым-қатынаспен сипатталады. Л.Пауль (1979) спорттық педагогиканың ғылыми пән ретіндегі функцияларына сүйене отырып, оның орнын анықтауға тырысады және спорт ғылымы шеңберіндегі міндеттерін тұжырымдайды. Қоғамдық қажеттіліктерге байланысты спорттық педагогиканың даму кезеңдерін белгілей отырып, автор осы ғылыми пәннің тақырыбын интуитивті түрде қарастыруды ұсынады.

Спорттық педагогиканың даму деңгейі мен оның қалыптасу тенденциясы 80-ші жылдардағы көптеген басылымдармен белгіленеді. Ғалымдар ғылымның осы саласының негізгі мәселелеріне мыналарды жатқызады:

- қоғамдық өмір құбылысы ретінде спорттың негізін нығайту;
- спорттық-педагогикалық тұжырымдамаларға, олардың әлеуметтік және идеологиялық тамырларына, сондай-ақ олардың саяси әсерлеріне талдау және бағалау жүргізу;
- жалпы педагогиканың жетістіктерін спорттық педагогиканы шоғырландырудың маңызды көзі ретінде қарастыру;
- басқа спорт ғылымдарымен тығыз байланыста және айырмашылықтарды ескере отырып, дербес ғылыми пән ретінде спорттық педагогиканы дамыту.

Ғалымдардың адам тәрбиесінің қосымша жолдарын іздеуге деген қызығушылығының артуы ХХІ ғасырдағы қоғам дамуының объективті қажеттіліктеріне жауап береді. Білім беруді ақпараттандырудың, урбанизацияның және әлеуметтік өмірдің эмансипациясының өсуі спорт педагогикасының проблемаларын дамытудағы мектептердің, көзқарастар мен ағымдардың әртүрлілігін анықтайды. Бұл әртүрлілікті үш бастапқы әдістемелік позицияға дейін азайтуға болады. Антропологияның ұстанымы санаттардың карама-қайшылығынан туындайды «адам» және «қоғам». Homo sapiens әлеуметтік қатынастардың жиынтығы ретінде емес, әлеуметтік қатынастардың жоқтығымен өзгермейтін жеке табиғи болмыс ретінде түсініледі. Антропологияның негізінде М. Лангфельдтің спорттық педагогикасы тұжырымдамасы құрылды. Г. Рерс ұсынған пәннің анықтамасы және О. Группе, Й. Шмитц, К. Видмер әзірлеген спорттық педагогиканың құрылымы сол негізде негізделген. Спорттық педагогиканың тағы бір бағыты ғылымда пайда болды. Бұл позицияның өкілдері - Г.Ленк, Ш.Грессинг, Ю. Ланге болды. Олар спорттық педагогиканы жоюды жақтайды. Бұл ғалымдардың пікірінше, спорттық педагогика-бұл тұтас оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттыруға ықпал ете алатын арнайы техникалық пәндердің көптеген түрлерінің бірі.

Сонымен, саяси және институционалдық ұстаным спорттық педагогиканы басым идеологияға бағындырады. Спорт педагогикасының мәселелерін қарастыруға саяси-институционалдық көзқарастың классикалық мысалы-доктор Л.Паульдың (1979) оның тақырыбы, функциялары мен міндеттеріне қатысты жазбалары. Бұл жазбалардың мазмұны марксистік идеологияның негізіне негізделген және келесіге дейін әкеледі. Спорттық педагогика әлеуметтік функция мен социалистік қоғамдағы дене шынықтыру саласындағы саяси-педагогикалық міндеттерге негізделген педагогиканың дербес пәні және спорт ғылымының құрамдас бөлігі ретінде дамуы керек. Спорттық-педагогикалық білім дене жаттығуларына спорттық қол жеткізудің саналы, жоспарлы және біріккен мақсатын іске асырудың маңызды шарты болып табылады. Олар спорттық өмір мен жаттығудың профилін, сондай-ақ спорттық ұлттық қозғалыс функционерінің жеке басын анықтайды. Білім беру жүйесінде және сайып келгенде спортшыларды тәрбиелеуде спорттық педагогиканың жауапкершілігі артып келеді. Мұндай жауапкершілік спорт педагогикасы теориясы жеке тұлғаның осы терминді кеңінен түсінудегі жетістіктеріне ықпал етеді деген сенім болған кезде пайда болады. Ол үшін спорт педагогикасы спорт ғылымы ретінде дамудың қандай деңгейіне қол жеткізгенін, спорт ғылымы жүйесіндегі және педагогиканың жекелеген бөлімдеріндегі негізгі проблемалардың қаншалықты ерекшеленетінін білу қажет.

Спорт арқылы тұлғаның жан-жақты дамуы қоғамда маңызды бола түсуде. Қоғамдық мақсаттарға сәйкес және нақты экономикалық жағдайды ескере отырып, спорттық практика тұлғаның жан-жақты, үйлесімді дамуы үшін мүмкіндіктер мен жағдайларды кеңейтеді. Бұл жалпыға бірдей танылған факт - қоғам мүшелерінің жан-жақты даму идеалы шындыққа айналатындығының көрінісі. Неміс ғалымдарының пікірінше, белгілі бір әлеуметтік жағдайларда спорт жастарға олардың жеке дамуына көп нәрсе бере алады. Ол денені нығайтады, жеке тұлғаны саналы және салауатты өмір салтына тәрбиелейді, батылдық пен тәртіпті, табандылық пен төзімділікті дамытады, іс-әрекетте өзара көмек пен ұжымшылдыққа үйретеді. Жетістікке ұмтылған жасөспірім үшін ол кең қызмет саласын ұсынады (Р. Хельман, 1975).

Спорт арқылы тұлғаны дамытуды мақсатты, саналы және жоспарлы түрде жүзеге асыру, спорттық жүктеме мүмкіндіктерін ұйымдасқан түрде пайдалану спорттық педагогика зерттейтін педагогикалық негіз болып табылады. Х. Швидман жеке тұлғаны жан-жақты дамыту мүддесі үшін нақты, күрделі және көп қырлы процесс ретінде спорттық іс-шараларды жүргізуі керек деп, спорттық жетістіктерге жету әрекеттерін ұсынады. Бұл ерекшеліктер спорттық педагогикада көрініс табады және теориялық тұрғыдан тұжырымдалады. Осылайша, спорт бұрын спорттық тәжірибеге қатысы жоқ деп саналған барлық мәселелерді шешуге жауап ретінде өсіп келе жатқан маңыздылыққа ие болады. Қазіргі уақытта спорттық іс-шаралар арқылы тұлғаның жан-жақты даму процесінде жалпыға ортақ және жеке тұлғаны көрсететін спорттық-педагогикалық жалпылаудың ғылыми қажеттілігі өзектендірілді. Спорттық педагогика және жекелеген педагогикалық пәндер-педагогиканы тұтастай ғылым ретінде саралау процесінің нәтижесі, сонымен қатар қажетті қоғамның сұрауына жауап. Педагогикалық процестердің мәні мен құрылымын олардың жүру жағдайларына байланысты ажырату керек. У. Нойман барлық жеке педагогикалық пәндердің пәнін жеке қатынастар мен байланыстар ретінде анықтауға тырысты, олар білім берушілер мен білім алушылар арасындағы қарым-қатынасты «педагогикалық принциптерінің» бақылауымен сипаттайды. Осылайша, неміс әріптестерінің

пікірінше, спорттық педагогика өз пәнін әртүрлі тарихи жағдайларда ғана емес, сонымен қатар жеке жағдайда да зерттейді.

Педагогикалық пәндер жүйесінде спорт педагогикасының қандай орын алатынын түсіну үшін неміс ғалымдары жасаған педагогикалық білім саласының жіктелуіне жүгінген жөн. Негізгі мазмұндық мақсатқа байланысты олар мыналарды ажыратады: жалпыға бірдей білім беру педагогикасы, арнайы білім беру педагогикасы; арнайы және емдік педагогика. Білім алушылар контингентіне байланысты: балалар педагогикасы, жасөспірімдер педагогикасы, ересектерге арналған педагогика. Ұйымдастыру бойынша: мектептен тыс педагогика (мысалы, отбасылық, әскери). Өңдеудің негізгі нүктесіне байланысты (зерттеу және бейнелеу) жалпы педагогика бөлінеді, ол жүйелі, салыстырмалы, тарихи, білім теориясы мен дидактикаға бөлінеді. Сонымен қатар, әрбір педагогикалық пән тақырыпты көптеген аспектілерде қарастырады-тарихи, салыстырмалы, жүйелі. Мұның бәрі ғалымдардан спорт педагогикасының пәнін, қызметін және міндеттерін ғылыми пән ретінде дәлірек белгілеуді талап етеді. Ең алдымен, бұл спорттық педагогиканың әлеуметтік қажеттіліктері мен мүдделеріне тікелей сәйкес келетін функциялар мен міндеттерді анықтауға қатысты.

Ғылыми-теориялық зерттеулер ғылыми пәндерді құру кезінде олардың пайда болу қажеттілігін анықтау керек екенін дәлелдейді. Көбінесе ғылыми пәннің дамуындағы кезеңділік оның әлеуметтік жағдайларға және ғылыми факторларға тәуелділігін көрсетеді. Бұл жерде спорттық педагогика да ерекшелік емес. Оның өзіндік алдын - ала тарихы бар-жеке мәліметтер тақырыпқа әр түрлі байланыстармен біріктірілген бірінші кезең, бірақ ғылыми пән ретінде оларға әлі де үлкен қажеттілік пен тұрақты қоғамдық қызығушылық болған жоқ. Материалдық жағдайлармен және теориялық ережелермен шектелген спорт ғылымы кез-келген жаратылыстану немесе әлеуметтік ғылымдар сияқты дамыды. Техникалық прогресс аясында ол дамудың екінші кезеңіне өтті, бұл спорттық педагогиканың спорттық ғылымның ажырамас және интеграцияланған бөлігі ретінде теориялық қалыптасуына әкелді.

Әдебиеттер тізімі

1. Белоусова В.В. Педагогика физической культуры: Учебник.-М.: Из-во Академия, 2005.-365с.
2. Неверкович С. Д. Педагогика физической культуры и спорта : учебник/ С. Д. Неверкович [и др.]. М. : Физическая культура, 2006. 528 с.
3. Сидоров А. А., Прохорова М. В., Синюхин Б. Д. Педагогика: Учебник для студентов, аспирантов, преподавателей и тренеров по дисциплине «Физическая культура». СПб., 1996.
3. Сидоров А. А. и др. Педагогика спорта: Учеб. для студентов вузов. -М.: Дрофа, 2000. - 320 с.

СПОРТ ПЕДАГОГИКАСЫ ҒЫЛЫМИ БІЛІМ ЖҮЙЕСİNДЕ

К.Т. Танаев –Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының аға оқытушысы магистрі

П.С. Джекенов – доцент, Қазақстан Республикасының құрметті спорт қайраткері, Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институт

Андатпа. Спорт педагогикасы ғылым және оқу пәні ретінде арнайы білім берудің салыстырмалы түрде жас саласы болып табылады. Бұл мақалада авторлар ғылым жүйесіндегі спорт педагогикасының ерекшеліктерін ашып, ғылыми білім жүйесіндегі спорт педагогикасын қарастырады.

Кілт сөздер: спорт педагогикасы, тәрбиелік функциялар, спорттың қоғамдағы рөлі, ғылыми-техникалық прогресс, потенциалдық энергиясы,сублимация.

Аннотация: Спортивная педагогика как наука и учебная дисциплина является относительно молодой областью специального образования. В данной статье авторы рассматривают педагогику спорта в системе научного знания, раскрывая особенности спортивной педагогики в системе наук.

Ключевые слова: Спортивная педагогика, воспитательные функции, роль спорта в обществе, научно-технический прогресс, потенциальная энергия, сублимация.

Annotation. Sports pedagogy as a science and academic discipline is a relatively young field of special education. In this article, the authors consider the pedagogy of sports in the system of scientific knowledge, revealing the features of sports pedagogy in the system of sciences.

Keywords: Sports pedagogy, educational functions, the role of sports in society, scientific and technological progress, potential energy, sublimation.

Қоғамның үдемелі дамуындағы педагогиканың рөлінің артуы педагогикалық зерттеулердің күшеюіне және жалпы педагогикалық ғылымның да, оның жеке бағыттарының да дамуына әкелді, олардың арасында еңбек, әскери, университеттік педагогика және біздің назарымыздың саласы – спорт педагогикасы сияқты мамандандырылған салалар пайда болды.

Педагогика салаларының жоғарыда аталған атауларына ұқсас, «спорттық педагогика» терминіне артықшылық беруге болады. Бірақ «спорттық» сын есім зат есімге белгілі бір реңк береді. Ол оның бәсекеге қабілеттілігін сипаттайды (спорттық билер, спорттық командалар) немесе спортқа қызмет көрсететін, көмекші рөлді көрсетеді (спорттық тауарлар, спорттық массаж). Әрине, педагогика үшін бәсекелестік мағына алынып тасталады, бірақ спортқа қатысты ол бірқатар басқа ғылымдармен бірге қызмет көрсету функциясын орындай алады, мысалы, биологиялық цикл, шеберлікке жетуге ықпал етеді және белгілі бір адамға спортта максималды нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз ететін жеке қасиеттер мен қасиеттерді дамыту түрінде белгілі бір негіз жасай алады. Бұл тар утилитарлық мағынада оны «спорттық педагогика» деп те атауға болады.

Дегенмен, спорттың рөлі әртүрлі, соның ішінде адамның моторикадағы шекті мүмкіндіктерін көрсетуден гөрі әлдеқайда кең. Бәсекеге қабілетті ойын әрекеті ретінде пайда болған спорт кейіннен жас ұрпақты өмірге, жұмысқа және әскери қызметке дайындайтын тәрбиелік функцияны орындай бастады. Содан кейін, әсіресе ХІХ ғасырдың екінші жартысында, ол өзін көп қырлы, көп функционалды құбылыс ретінде көрсете бастады. Тәрбиелік функциялардан басқа ең маңыздылары: жұмыс

кабілеттілігі мен денсаулығының жоғары деңгейін сақтау, демалу, қарым-қатынас, өмір салтын бекіту. Маңызды моральдық функцияларға басқа қолайсыз жағдайларда қоғамға қарсы мінез-құлыққа әкелуі мүмкін жастардың «потенциалдық энергиясын» сублимациялау кіреді. Жоғарыда аталған барлық функциялар өзара байланысты, олардың әрқайсысы белгілі бір жеке қасиеттердің қалыптасуына ықпал ететін нақты білім беру функциясын толықтырады және күшейтеді

Мұның бәрі спорттың қоғамдағы рөлінің үнемі өсуіне байланысты тұрақты өсуге бейім спорттың үлкен тәрбиелік әлеуетін көрсетеді. Сондықтан спорт еліміздің бүкіл халқын тәрбиелеудің өте тиімді және жан-жақты құралы ретінде кеңінен және мұқият қолданылуы керек. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, тәрбиені кең мағынада қарастыратын және спортқа арналған тәрбие бағынышты болған жерде спорт педагогикасы деп атауға болады.

Басынан бастап спорттық педагогика объективті бар және қолданыстағы заңдылықтарды зерттеуге және ашуға үлес қосуға шақырылды. Тарихқа дейінгі кезеңде өздігінен алынған жеке білім бастапқы салыстыру жолынан өтіп, тәуелсіз ғылыми саланы құрды. Ғылыми спорттық-педагогикалық тұжырымдамалар пайда болды. Спорттық педагогиканың функциялары мен міндеттері нақтыланып, осы пәннің тақырыбын анықтауды, сондай-ақ оны жалпы педагогикамен оқшаулауды және жақындастыруды талап етті. Спорттық педагогика пәніне қатысты тұжырымдар, ұғымдар мен әдістер осы кезеңде спорттық психологиямен спорттық педагогиканы институционализациялауды негіздеу үшін ішінара жабық жүйеге келтірілді. Спорт ғылымының дамуының бұл екінші кезеңі назар аударуға тұрарлық, бұл үшінші кезеңнің аспектілерінің маңыздылығын жоққа шығармайды-шоғырландыру - тұрақты әлеуметтік қажеттіліктер мен мүдделерге негізделген спорттық педагогиканың үздіксіз дамуы. Осыдан спорттық педагогиканың алдында тұрған ғылыми міндеттер оның пәнінің шарттары мен аспектілерін анықтау үшін ғана емес, сонымен қатар жоғары дене шынықтыру біліміндегі спорттық педагогиканың қызметімен байланысты. Бұл табиғи нәрсе, өйткені білім беру процесінде белгілі бір ғылыми пән шоғырландырылады және оның ғылыми-теориялық деңгейі жоғарылайды.

Спорт педагогикасы ғылым ретінде ең алдымен қоғамдық талаптарға жауап беріп оларға сәйкес өзінің ғылыми міндеттерін шешуі керек:

-спорттық педагогика үшін спорттық білім беру мен тәрбиелеудің ұзақ мерзімді бірыңғай процесінен дене тәрбиесі мен спортты тұлғаның жан-жақты дамуына жағдай жасау міндеті туындайды, ал спорттық іс-әрекетті өмір салтының элементі ретінде оның педагогикалық бөлігінің байланысы мен заңдылықтарын зерттеу үшін бастапқы нүкте ретінде қарастыру керек;

-спорттағы тәрбие ұзақ уақытқа созылатын спорттық дамумен қатар адамның дүниетанымының шарты ретінде идеологиялық негізге сүйенеді. Спорттық педагогика спорттық тәрбиенің мазмұны үшін түбегейлі шешімдер әзірлеп спортшыларды спорттық іс әрекетінің ерекшелігіне байланысты тәрбиелеудің тиісті құралдары мен әдістерін анықтауы керек;

-жаттығулар мен спорттық жарыстар жүйесін одан әрі дамыту спортпен байланысты адамдарға жоғары талаптар қояды. Осыған байланысты білім берудің бірыңғай процесін дербестіктен тәрбие-әдістемелік бастамаларға және оларды одан әрі дамытуға жүргізудің жалпы және жеке көзқарастары мен шарттарын әзірлеу қажет;

-спорттық жетістіктерді дайындау және іске асыру ұжымдық сипатта болады, ұжым жеке тұлғаны дамытудың факторы болып табылады, оқыту мен жарыстың нақты

шарттарына сәйкес келетін және жоғары спорттық көрсеткіштерге қол жеткізуге ықпал ететін іс-қимыл жасай алатын педагог-әдістемелік тұжырымдамаларды әзірлеуді талап етеді. Спорттық педагогиканың ерекше міндеттері спорттық жетістіктердің сабақтастығымен айқындалады:

-оқу топтары шеңберінде ұжымдық көшбасшылық қағидаттары бекітіліп, өзгертілуі тиіс;

-спорттық білім мен тәрбиені дәйекті өткізу жаттықтырушыларға — олардың шеберлігіне, жеке тұлғаның дамуын талдау, жоспарлау және басқару қабілетіне жаңа талаптар қояды.

Қоғамдық қажеттіліктермен анықталған спорттық педагогиканың міндеттерін сәтті шешу мыналарды көздейді:

-спорттық-педагогикалық тұжырымдамаларды, олардың әлеуметтік және идеологиялық тамырларын, сондай-ақ олардың саяси әсерін талдау және бағалау;

-әлемдік педагогиканың жетістіктерін спорттық педагогиканы шоғырландырудың маңызды көзі ретінде қарастыру;

-басқа спорт ғылымдарымен тығыз байланыста тәуелсіз ғылыми пән ретінде спорттық педагогиканы одан әрі дамыту.

Кез-келген ғылымның пәнін ұғымдар мен категорияларды жай қорытындылау арқылы анықтау мүмкін емес. Дамыған ғылыми пәндерде тақырыпты анықтау, оның міндеттері мен функциялары арасында байланыс бар. Спорттық педагогикадағы бұл қатынастар әлі толық көрінбейді.

Спорт педагогикасының қазіргі жағдайы оның мәселелерін шешуге деген көзқарастардың әртүрлілігімен сипатталады. Спорт педагогикасы ғылыми және практикалық білімді дамытудың жаңа саласы ретінде екі бағыттың көрінісімен сипатталады: біріншісі зерттеу тақырыбының үнемі тарылуымен байланысты; екіншісі ғалымдардың әртүрлі ғылыми бағыттарда күш-жігерді біріктіруге деген ұмтылысын көрсетеді.

Спорттың педагогикалық мәселелерін зерттеудің күрделілігі осы пәннің дамуының әлеуметтік және биологиялық жақтарын біріктіру қажеттілігіне байланысты артады. Әлемдік ғылым спорт педагогикасының өзара байланысын үш негізгі бағытта қарастырады. Біріншісі философия, тарих және әлеуметтанумен байланысты жүзеге асырады; бұл бағыттың өзекті тақырыптарына «спорт педагогикасы және жалпыадамзаттық мәдениет», «спорт педагогикасы және ғылыми-техникалық прогресс», «спорт педагогикасы және қоғам», «спорт педагогикасы және бос уақыт», «Спорт педагогикасы және бұқаралық коммуникациялар», «спорт педагогикасы және дін», «спорт педагогикасы және спорт», «спорт педагогикасы және әскер», «спорт педагогикасы және патриоттық тәрбие» және т.б..

Екіншісі биологиямен, биомеханикамен, физиологиямен және медицинамен өзара байланысты жүзеге асырады; осы бағыттың өзекті тақырыптарына «балалар спорты», «жасөспірімдер спорты», «әйелдер спорты», «мүгедектер спорты» сияқты тақырыптар, сондай-ақ әртүрлі спорт түрлерінің адам ағзасының органдары мен жүйелерінің тіршілік әрекеті жақтарына әсер етуінің көптеген мәселелері жатады.

Үшіншісі пәннің өзіндік интеркорреляциялық байланыстары мен қатынастарын жүзеге асырады; осы бағыттың өзекті тақырыптарына «спорт және адамның ақыл-ой дамуы», «спорт және адамгершілік тәрбиесі», «спорттағы этика және эстетика», «спортшының тұлғасы және референттік топ» және тағы басқалар жатады. Осылайша, спорттың педагогикалық мәселелерін ғылыми дамыту идеологиялық,

биомедициналық, әлеуметтік-психологиялық, әскери-арнайы және басқа да көптеген ұстанымдармен жүзеге асырылады деп айтуға болады.

АҚШ, Германия, Жапония ғалымдары спорт педагогикасының идеологиялық ұстанымының негізі ретінде келесі тұжырымдарды қою қажет деп санайды:

-ежелгі қоғам адамдарының спорттық тәрбие саласындағы қызметі бейсаналық, мақсатсыз, инстинктивті болды;

-спорттық тәрбие-бұл тарихи емес құбылыс, ол қоғамның қажеттіліктеріне байланысты;

- спорттық тәрбиенің шығу тегі діни сипатқа және мазмұнға ие.

Еркін капитал, спорты да, ол туралы ғылымдыда қаржылай қолдау көрсеткен соң, бақылауды жүзеге асырып қана қоймай, сонымен бірге адамзат мәдениетінің осы саласының идеологиялық және саяси климатына әсер етеді. Алайда, қазіргі спорт саясат пен идеологиядан тыс деген пікір қоғамдық санаға белсенді түрде жүктеледі.

АҚШ пен Германия әлеуметтанушылары бұл ережені келесі тезистерде ашады:

- спорт-инстинктивті мінез-құлық кешендерінің көрінісі;

- спорт-адамның дене белсенділігіне қажеттілігіне негізделген ойын-сауық қызметі;

-спорт-агрессивтіліктің, өзін-өзі жазалаудың және өзін-өзі сақтаудың бастапқы реакциясы;

- спорт - адамның ұйқысыз агрессивті күштерін ашудың құралы;

- спорт-әлеуметтік әділетсіздіктен қорғау және қоғамдық мәселелерден аулақ болу әдісі;

- спорт-қоғам үлгісі.

АҚШ-та спорт педагогикасы американдық өмір салтының артықшылықтарын тәрбиелеу мүддесінде сәтті қолданылады. Спорттық базалар заманауи жабдықтармен жабдықталған, дене шынықтырудың прогрессивті әдістерінің ғылыми зерттеулері қаржыландырылады, спорттық-педагогикалық процесті жетілдіру бойынша іс - шаралар өткізіледі-қаржылық пайдаға, идеологиялық және саяси нәтижеге қол жеткізу үшін барлық мүмкіндіктер жасалады.

Осылайша, жалпы алғанда, спорт педагогикасы саяси, идеологиялық және қаржылық мақсаттарда тиімді бола алады. Ерекше жағдайларда ұлтшылдық, шовинизм және нәсілшілдік спорт педагогикасы арқылы ләззат ала алады. Спортты коммерциялық мақсатта тиімді пайдалануға болады. Мұндай жағдайларда әуесқой спорт кәсіби аренаға адам ресурстарын жеткізуші ретінде қарастырылады.

Әдебиеттер тізімі

1.Белоусова В.В. Педагогика физической культуры: Учебник.-М.:Из-во Академия, 2005.-365с.

2.Неверкович С. Д. Педагогика физической культуры и спорта : учебник/ С. Д. Неверкович [и др.]. М. : Физическая культура, 2006. 528 с.

3. Сидоров А. А., Прохорова М. В., Синюхин Б. Д. Педагогика: Учебник для студентов, аспирантов, преподавателей и тренеров по дисциплине «Физическая культура». СПб., 1996.

4. Сидоров А. А. и др. Педагогика спорта: Учеб. для студентов вузов. -М.: Дрофа,2000. - 320 с.

УДК 37.012

**ОҚУШЫЛАРҒА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Сейдалиева Ботагоз Муратовна
«7M01704-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 1 курс магистранты

Есімханқызы Аружан
«6B01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 2 курс студенті

Тлепова Алия Сериковна
«6B01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 1 курс студенті

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық
Тараз инновациялық институты, Тараз қаласы**

Андатпа. Мақалада оқушыларға ағылшын тілін оқытуда инновациялық әдістерді қолданудың маңыздылығы туралы айтылады. Инновация – педагогикалық үдеріске оқыту мен тәрбиенің жаңа тұжырымдамаларын, оқу жоспарларын және бағдарламаларын, түрлерін, әдістерін, құралдарын енгізіп, мақсатқа жету. Мақалада бірнеше инновациялық әдістер (Сыни тұрғыдан ойлау әдісі, Жоба әдісі, Пікірталас, Ойын әдісі, т.б.) берілген.

Кілт сөздер: оқушылар, ағылшын тілі, оқыту, инновациялық әдістер, Сыни тұрғыдан ойлау әдісі, Жоба әдісі.

Аннотация. В статье рассказывается о важности использования инновационных методов в обучении школьников английскому языку. Инновация-внедрение в педагогический процесс новых концепций, учебных планов и программ, видов, методов, средств обучения и воспитания и достижение цели. В статье представлены несколько инновационных методов (метод критического мышления, метод проекта, дискуссия, метод игры и т. д.).

Ключевые слова: учащиеся, английский язык, обучение, инновационные методы, метод критического мышления, метод проекта.

Annotation. The article discusses the importance of using innovative methods in teaching English to students. Innovation is the introduction into the pedagogical process of new concepts, curricula and programs, types, methods, tools of training and education and the achievement of the goal. The article presents several innovative methods (critical thinking method, project method, discussion, Game method, etc.).

Keywords: students, English, teaching, innovative methods, critical thinking method, project method.

«Инновация» термині жаңашылдық, өзгеріс, қандай да жаңалық ендіру дегенді аңдатады. Инновация, сонымен, жаналық жеткізуші, жаңаланып жатқан жүйеге өзгеріс беретін құрал. Жаңалығы болмаған инновация мәнсіз. Инновациялық

маңызға ие болмаған жаңалық іс-әрекет қалпын жақсартудың дерексіз, болмысқа жарасымды жоқ құрғақ теория. Өз даму айналымында инновация белгілі кезеңдерден өтеді идеяның туындауы, мақсат белгілеу, жаңалық идеясын ойластыру және әрекет бабына келтіру, жаңалықты іске асыру, тарату және тоқырау. Инновациялардың іске асып бару кезеңдері жаңалықты қабылдап, игеруші ұжымның даму кезеңдерімен тығыз байланысты.

Инновациялық әдістерге оқытуда қолданылатын *белсенді және интерактивті формалар* кіреді. Белсенді формалар оқушының мұғалімге және онымен бірге білім алатындарға қатысты белсенді ұстанымын қамтамасыз етеді. Сабақ барысында оқулықтар, дәптерлер, компьютер, яғни оқыту үшін қолданылатын жеке құралдар қолданылады.

Интерактивті әдістердің арқасында оқушылар ынтымақтастықта білімді тиімді игеру үдерісі жүзеге асырылады. Бұл әдістер оқытудың ұжымдық формаларына жатады, оның барысында оқушылар тобы зерттелетін материалмен жұмыс істейді, олардың әрқайсысы орындалған жұмыс үшін жауап береді. Оларға жатады:

- * шығармашылық сипаттағы жаттығулар;
- * топтық тапсырмалар;
- * білім беру, рөлдік, іскерлік ойындар;
- * сабақ-экскурсиялар;
- * бейнематериалдарды, интернетті, көрнекілікті пайдалану [1].

Ағылшын тілі пәнінен білім беруде қолдануға тиімді бірнеше инновациялық әдістерге тоқталып өтейік:

1. Сыни тұрғыдан ойлау әдісі. Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз -қызығушылық таныту және зерттеу әдістерін қолдану: сұрақтар қою, жауаптарды жүйелі түрде іздеу болып табылады. Сын тұрғысынан ойлау әдісін сабақта қолдану - үш кезеңнен тұрады. Ол сабақтың құрылымы: «дайындық», «ұғыну» және «рефлексия» кезеңдерінен тұрады (кесте 1-де берілген).

Кесте 1. Сын тұрғысынан ойлау әдісін сабақта қолдану құрылымы

Жүзеге асыру кезеңдері	Міндеттер	Тәсілдер
1.Дайындық	<ul style="list-style-type: none"> * Зерттелетін тақырып бойынша білім мен идеяларды өзектендіру және талдау; * Оқушыны белсенді ету, оған өз ойларын өз сөзімен білдіре отырып, мақсатты ойлауға мүмкіндік беру; * Материалды зерттеудің келесі процесін құрылымдау 	<ul style="list-style-type: none"> * Миға шабуылы * Топтық ми шабуылы * Кілт сөздерді беру * Аралас логикалық тізбектер * Еркін жазбаша тапсырма * Кластерлерге бөлу * Біз білеміз /білгіміз келеді / білдік
2.Ұғыну	<ul style="list-style-type: none"> * Жаңа ақпарат алыңыз; * Оны түсіну; * Жаңа ақпаратты жаңа біліммен байланыстырыңыз; * Шақыру кезеңінде құрылған қозғалыс белсенділігін, қолдау. 	<ul style="list-style-type: none"> Мәтінді таңбалау жүйесі I.N.S.E.R.T. * Өзара сұрақ * Өзара оқыту * Өзіндік сабақтарға арналған әзірleme

3.Рефлексия	<ul style="list-style-type: none"> * Жаңа идеялар мен ақпаратты өз сөзіңізбен жеткізу; * Білім алушылар мен мұғалім арасындағы пікір алмасу негізінде алынған ақпаратты тұтас ұғыну және қорыту; * Материалды зерттеудің бүкіл процесін талдау; * Зерттелетін материалға өз көзқарасын дамыту және оны қайта қарастыру 	<ul style="list-style-type: none"> * Жұптық ми шабуылы / жұптық қорытындылау * Кілт сөздерге қайта оралу * Шатастырылған логикалық тізбектерге оралу * Кластерлерге оралу * Қайтару «Біз білеміз / білгіміз келеді / білдік» * Таңбалау кестесі * Өздігінен жұмыс істеуге арналған әзірлемелерге оралу * Өзіңіз ойлаңыз/жұпта/ аудиторияға * Пікірталас жүргізу техникасы
-------------	--	--

Сабақтарда сыни ойлауды дамыту әдістерін қолдану мектеп оқушыларында келесі дағдыларды дамытуға ықпал етеді:

- * оқығанды және естігенді түсіну;
- * топта зерттеу жұмысын жүргізу;
- * ақпаратты басқа адамға беруге болады;
- * топтың мүдделерін ескере отырып, қандай да бір пәнді оқу бағытын өз бетінше анықтау;
- * алған білімдерін өмірде қолдану.

Жоба әдісі - оқушылардың қажеттіліктері мен мүдделерінен туындайтын, балалардың бастамасын ынталандыратын әдіс, оның көмегімен білім беру процесінде ұжымдық және жеке тұлғаны біріктіруге мүмкіндік беретін бала мен ересек адамның ынтымақтастық принципі жүзеге асырылады. Оқушылардың зерттеушілік, шығармашылық белсенділігін дамытуға, әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыруға бағытталған.

Жобалау қызметінің негізгі кезеңдері:

- * жоба тақырыбын таңдау;
- * әр түрлі көздермен жұмыс;
- * жобаны ұсыну нысанын таңдау;
- * жоба бойынша жұмыс;
- * нәтижелерді ресімдеу;
- * жобаларды қорғау.

Қорытындылау.

Жұмыстың соңында оқушы келесі сұрақтарға жауап беруі керек:

- * Мен ойлағанымды орындадым ба?
- * Не жақсы жасалды?
- * Не нашар жасалды?
- Бұл жобаны орындау барысында қандай қиындықтарды болды?

Пікірталас әдісі - оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауына және өзгенің пікірін тыңдауына, кезекпен сөйлеуіне, өз пікірін айта білу қабілеттерін дамытуға, дұрыс шешімді бірлескен ұжыммен іздеуге қатысу сезімін сезінуге мүмкіндік береді. Оқушылар талқылау ережелерін білуі керек. Мұғалім оқушыларына тақырыпқа байланысты сұрақтар қою арқылы, ұжымды пікірлерін айтуға бағыттап отыруы керек.

Аяқталмаған әңгіме әдісін

Ағылшын тілі сабағынан қолданған өте тиімді. Мысалы, сабақ өту барысында берілген мәтінді оқып отырып, ең қызықты жерде тоқтап, оқушылардың осы мәтінді өздерінің шығармашылығына сүйене отырып, аяқтауына мүмкіндік беріңіз.

Ойын әдісі, әсіресе, бастауыш сынып оқушылары үшін таптырмас әдістердің бірі. Ойын әдісі келесідей қызметтерді атқарады:

- оқушының көңілін көтереді;
- оқушының коммуникативтілік құзыреттілігін дамытады;
- ойын-терапевтикалық қызметін атқарады;
- түзету қызметтерін атқарды;
- әлеуметтендіруші қызметін атқарады [2].

Қорыта келе, оқытудың инновациялық әдістерін қолданатын сабақтар оқушылар үшін ғана емес, мұғалімдер үшін де қызықты. Бірақ оларды жүйесіз, ойластырылмаған пайдалану жақсы нәтиже бермейді. Сондықтан оқушылардың жас және жеке ерекшеліктеріне, өтілетін тақырыптарға сәйкес қолдану өте маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Құрманалина Ш.Х. т.б. Педагогика. - Астана, 2007. - 656 б.
2. Ботабаева А.Е. Жоғары мектеп педагогикасы: оқулық: – Алматы, 2023. – 251 бет.

УДК 37.012

ЗАМАНАУИ ИННОВАЦИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Тулеманова Роза Ережеповна
оқытушы

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қаласы

Маратова Аружан Нұрбекқызы
Сахиева Акторгын Жанибековна

«БВ01702-Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы бойынша
оқитын 2 курс студенті

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық
Тараз инновациялық институты, Тараз қаласы

Аңдатпа. Мақалада оқушыларға білім беруде қолданылатын заманауи инновациялық ақпараттық технологиялардың маңыздылығы туралы айтылады. Ақпараттық технологиялар ақпаратты алудың, қайта жасаудың, жеткізудің, сақтаудың және пайдаланудың әдістері мен құралдары екендігі белгілі. Ақпараттық технологияларды білім беру ісінде пайдаланудың мақсаты оқу үдерісіне қатынасушылардың дер кезінде тиянақты білім алуын қамтамассыз ету және оқытудың жоспарланған сапасына қол жеткізу.

Кілт сөздер: оқушылар, білім беру, инновация, ақпараттық технологиялар.

Аннотация. В статье рассказывается о важности современных инновационных информационных технологий, используемых в образовании учащихся. Известно, что информационные технологии-это методы и средства получения, преобразования, доставки, хранения и использования информации. Целью использования информационных технологий в образовательном деле является обеспечение своевременного и качественного обучения участников учебного процесса и достижение планируемого качества обучения.

Ключевые слова: учащиеся, образование, инновации, информационные технологии.

Annotation. The article discusses the importance of modern innovative information technologies used in the education of students. It is known that information technologies are methods and means of obtaining, recreating, transmitting, storing and using information. The purpose of the use of information technologies in education is to ensure timely and thorough education of participants in the educational process and achieve the planned quality of training.

Keywords: students, Education, Innovation, Information Technology.

Ақпараттық технологиялар ақпаратты алудың, қайта жасаудың, жеткізудің, сақтаудың және пайдаланудың әдістері мен құралдары екендігі белгілі. Ақпараттық технологияларды білім беру ісінде пайдаланудың мақсаты оқу үдерісіне қатынасушылардың дер кезінде тиянақты білім алуын қамтамасыз ету және оқытудың жоспарланған сапасына қол жеткізу.

Ақпараттық технологияларды қолданудың мынадай артықшылықтарын атап өтуге болады:

- әрбір адамның өздігінен білім алуының меншікті траекториясын қамтамасыз ететін білім берудің ашық жүйесін құрайды;

- ақпаратпен жұмыс істей алу білігін қалыптастырады және қатынас жасау қабілетін дамытады;

- таным үдерісін ұйымдастыруды оны жүйелі ойлау жағына жылжыту жолымен түбегейлі өзгертеді;

- оқу үдерісінде білім алушылардың танымдық іс-әрекетін қолайлы ұйымдастыруға мүмкіндік туғызады;

- жаңа таным құралдарын пайдалануға және ұйымдастыруға жағдай жасайды;

- білім берудің ақпараттық-әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етеді.

Бүгінгі таңда, әрбір педагогтың коммуникациялық компьютерлік ортада жұмыс істеуі басқа коммуникациялық технологияларды пайдалану сияқты күнделікті әдетке айналуы үшін оларға электронды пошта мен Интернеттен бастап, басқа да электронды құралдармен жұмыс істеу мүмкіншілігі пайда болды. Бұл оқытушының ақпаратты іздеу, әртүрлі құжаттарды дайындау саласындағы іс-әрекетін анағұрлым жеңілдетіп, оқу үдерісін жетілдіреді және жұмыс істей жүріп, кәсіби біліктілігін арттыруға, өздігінен білімін көтеруге мүмкіндік береді.

Сондықтан сабақта жаңа ақпараттық технологияларды пайдалануды көздей отырып, нақты жаңарту, оларға қосымша материалдарды енгізу қажет. Осыған сәйкес, арнайы пәндер бойынша компьютерлік оқыту бағдарламаларын, электронды оқулықтар, электронды тасымалдаушыларда әртүрлі оқу материалдар дайындап, оларды оқу үдерісіне пайдаланудың мүмкіндіктері бар.

Ақпараттық технологиялар келесі бағдарламалар көмегімен жүзеге асады, олар:

1. Freemake Video Converter слайдқа видолар мен субдирларды енгізуге болады.

2. Free Quiz Maker мобильді сұрақтар беріледі.

3. Kahoot мобильді сұрақтар беріледі.

4. Ispring.

5. Learning Apps – интерактивті тапсырмалар беріледі.

6. Google сервистері аударма жұмыстары, жаңалықтар, суреттер іздеу т.б.

7. Бұлт сервистері.

8. Оқыту платформалары: Zoom; Skype; Microsoft Teams; Hangouts; т.б.

Жоғары оқу орындарының педагогтері мен білім алушылары келесі платформаларда қарқынды жұмыс жасауда, атап айтсақ: Zoom платформасы, LMS сириус, Platonus, Google classroom, Google jamboard, Padlet, Flipgrid, Google site, Flippity, Google формы, Canva, т.б.

Бір сөзбен айтқанда, пандемия кезеңінде адамдардың оқшаулануы қажет болған жағдайда, қашықтан білім алу жүйесі қарқынды дамыды. Көптеген қызмет орындарында қызметкерлер мен педагогтардың түрлі платформаларда жұмыс істеуге қажетті ақпараттық құзыреттіліктері қалыптасты. Әсіресе, қазіргі кезде келесі платформалар жақсы жолға қойылған, атап айтсақ:

Openu.kz (Қазақстанның ашық университеті) - еліміздің жетекші жоғары оқу орындары мен оқытушыларының онлайн-курстарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін білім беру онлайн платформасы. Гуманитарлық, инженерлік-техникалық және бизнес мамандықтары бойынша 170-тен астам курстар бар. Сондай-ақ сайттарда бар: «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық».

Academia.kz - педагогтар мен ата-аналарға арналған білім беру платформасы. Педагогтердің шығармашылық және ғылыми жұмыстарына арналған ғылыми эксперименттердің, әдістемелік материалдар мен Педагогикалық әдебиеттердің үлкен коллекциясы.

Alison.com - 1000-нан астам курстар жиынтығы бар тегін кәсіби курстар. Жобаның аудиториясы 14 миллионнан астам пайдаланушыны құрайды.

Openculture.com - тегін негізде білімге қол жеткізу жөніндегі жаһандық бастама. Платформада 1300 онлайн курстардан, 1150 фильмнен, 700 аудиокітаптан, 800 электрондық кітаптан, 300 тіл курстарынан және 150 бизнес курстардан тұратын коллекция жинақталған.

Academicearth.org - АҚШ-тың жетекші жоғары оқу орындары курстарының агрегаторы. Сайт Cornell, Columbia, Harvard, Dartmouth, Princeton, Stanford, Yale және басқа университеттердің курсы тыңдауға мүмкіндік береді.

Google Art Institute - әлемнің түкпір-түкпірінен өнер туындыларына қол жетімді онлайн платформа. Қазіргі уақытта платформа арқылы 32 әлемдік мұражайлар мен өнер көрмелерінің, соның ішінде Метрополитен мұражайы (Нью-Йорк), Уффици (Флоренция) және қазіргі заманғы Тейт галереясы (Лондон) сияқты 32000-нан астам заттардың коллекциясымен танысуға болады.

MIT OpenCourseWare-MIT университетінің инженерлік және IT мамандықтары бойынша оқыту материалдары. TED-Ed-білім беру қажеттіліктері үшін ұйымдастырылған және сұрақтар мен тесттермен тақырыптар бойынша жүйеленген [1].

Қорытындылай келе, қашықтан оқытудың бір қатар маңызды артықшылықтары бар:

- икемділік - студенттер өз уақытында және ыңғайлы жерде білім ала алады;

- ұзақ әрекет ету - білім алушылар қашықтықпен шектелмейді және тұрғылықты жеріне қарамастан оқи алады;

- үнемділік - оқу орнына ұзақ сапарларға шығындар айтарлықтай азаяды.

Қашықтан оқытудың кемшілігі, ол интернет желісі мен электр қуатына тәуелді.

Әдебиет тізімі

1 Ботабаева А.Е. Жоғары мектеп педагогикасы: оқулық; – Алматы, 2023. – 251 бет.

Құрметті профессор-оқытушылар, докторанттар, магистранттар!

ІТІІ Жаршысы Республикалық ғылыми-көпшілік журналының 2024 жылдың қаңтар-наурыз айында шығатын келесі санына төмендегі ғылыми бағыттарға сәйкес келетін мақалалар қабылданады:

- Жаратылыстану ғылымдары, технология;
- Экономика;
- Педагогика;
- Тарих;
- Құқық;
- Филология.

Мақаланы жарыққа шығару үшін төмендегідей талаптарға сәйкес болуы қажет:

1. Мақала өзекті, ғылыми тұрғыдан жаңа және практикалық жағынан маңызды болуы тиіс. Авторлар ғылыми нәтижелердің анықтығы мен маңыздылығына, сондай-ақ жұмыстардың ғылыми мазмұнының өзектілігіне жауап береді. Плагиатқа жол берілмейді.

2. Мақала мәтіні 5-7 парақ көлемінде Times New Roman, кегль - 12, жоларалық 1 интервалмен жазылуы керек.

3. Парақтың параметрі: жоғарғы және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм, азат жол – 1 см.

4. Сол жақ жоғары бұрышында міндетті түрде УДК (ӨОЖ) индексі қойылуы тиіс.

5. Бір жолдан кейін ортасынан баяндама тақырыбы БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен) жазылуы керек.

6. Баяндама тақырыбы астына, бір жолдан кейін – парақ ортасында жай әріптермен автор (лар) -дың аты-жөні жазылуы керек (қою шрифтпен), академиялық дәрежесі, лауазымы.

7. Тақырыптың астына жұмыс істейтін мекеменің толық аты, мекен-жайы (қою шрифтпен) көрсетіледі.

8. Андатпа – үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) мақала авторы қозғап отырған басты идеяның қысқаша мазмұны мен бағыт-бағдары сипатталуы қажет (70-100 сөз). Сонымен қатар ұсынылған жұмысқа қатысты кілт сөздер берілуі керек (кем емес 5 сөз).

10. Бір интервалдан кейін мақала мәтіні жазылуы керек.

11. Әдебиеттер тізімі еңбекте көрсетілу тәртібіне қарай мақаланың соңында жазылады. Сілтеме ретінде берілген мәтінде тік жақшаның ішінде әдебиеттер тізіміндегі нөміріне сәйкес нөмірмен көрсетіледі. (Үлгі: Сілтеме [1, с. 11]. Әдебиет 1. Сейітбаев М.С. Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың тарихи географиясы А., Ғылым, 1999. – 284 б.).

12. "ІТІІ Жаршысы" журналы жылына 4 рет, яғни 3 айда 1 рет шығады. Журналдың кезекті нөміріне мақала берудің шекті мерзімі-журнал шыққанға дейін 1,5 ай бұрын беріледі.

13. Мақала мақұлданғаннан және журнал нөміріне енгізілгеннен кейін мақала жарияланғаны үшін төлем жүргізіледі. Авторға төлем туралы деректемелері бар хат жіберіледі. Егер төлемді ұйым жүргізсе, бізге шарт жасау үшін ұйымның деректемелерін жіберу қажет. "ІТІІ Жаршысы" журналында мақала жарнасы 3500 теңге

Ескерту: Мақаланың мазмұнына автор (лар) жауап береді. Ғылыми-редакциялық алқасы мақаланы жариялау (жарияламау) немесе кейінге қалдыру құқығын өзіне қалдырады. Жарияланбаған мақалалар кері қайтарылмайды және оларға пікір жазылмайды.

Мақала itii.nauka@mail.ru электронды поштасы арқылы қабылданады немесе ХТИИ ғылыми жұмыстар және халықаралық байланыстар басқармасына (Желтоқсан көш., 69 Б) өткізе аласыздар.

Журналда жарияланған мақалалардың стиліне, мазмұнына, грамматикалық қателеріне редакциялық алқа мүшелері жауап бермейді.

Шартты б.т. 7,2 Есепті б.т. 6,9
Таралымы 25 дана. Тапсырыс № 70

ХТИИ баспаханасы,
080000, Тараз қ, Жамбыл даңғылы, 75 «А»

Уважаемые преподаватели, докторанты, магистранты!

В следующем номере Республиканского научно-популярного журнала «Вестник ІТІІ», выходящем в январе-марте 2024 года, принимаются статьи, соответствующие следующим научным направлениям:

- Естественные науки, технологии;
- Экономика;
- Педагогика;
- История;
- Право;
- Филология.

Для публикации статьи необходимо соответствовать следующим требованиям:

1. Статья должна быть актуальной, научной и иметь новизну практического значения. Авторы несут ответственность за достоверность и значимость научных результатов, а также актуальность научного содержания работы. Плагиат не допускается.

2. Текст статьи должен быть написан в объеме 5-7 листов Times New Roman, кегль - 12, с межстрочным интервалом 1.

3. Параметр листа: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм, абзацный отступ-1 см.

4. В левом верхнем углу обязательно должен быть проставлен индекс УДК (УДК).

5. Через одну строку по центру заголовков доклада должен быть написан ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ (жирным шрифтом).

6. Под заголовком доклада, после одной строки – в центре листа должны быть написаны инициалы автора (ов) простыми буквами (жирным шрифтом), академическая острепенность, должность.

7. Под заголовком указывается полное название, адрес (жирным шрифтом) учреждения, в котором он работает.

8. Аннотация – на трех языках (казахский, русский, английский) должно содержать краткое содержание и описание основных идей, затрагиваемых автором статьи (70-100 слов). Также должны быть даны ключевые слова, относящиеся к предлагаемой работе (не менее 5-ти слов).

10. Через один интервал должен быть написан текст статьи.

11. Список литературы излагается в конце статьи в зависимости от порядка изложения в труде. В тексте, приведенном в качестве ссылки, в квадратных скобках указывается номер, соответствующий номеру в списке литературы. (Образец: ссылка [1, с. 11]. Литература 1. Сейтбаев М. С. историческая география городов вдоль Великого Шелкового пути А.: наука, 1999. – 284 С.).

12. Журнал «ІТІІ Жаршысы» выходят 4 раза в год, т.е. 1 раз в 3 месяца. Предельный срок подачи статьи в очередной номер журнала – за 1,5 месяца до выхода журнала

13. Оплата производится за публикацию статьи после одобрения статьи и включения в номер журнала. Автору высылается письмо с реквизитами об оплате. Если оплату производит организация, необходимо нам отправить реквизиты организации для составления договора. Стоимость за публикацию одной статьи в журнале «ІТІІ Жаршысы» составляет 3500 тенге.

Примечание: за содержание статьи отвечает автор (ы). Научно-редакционная коллегия оставляет за собой право на публикацию (неразглашение) или отсрочку статьи. Неопубликованные статьи не подлежат отзыву и рецензированию.

Статьи принимаются по электронной почте itii.nauka@mail.ru или могут быть переданы в МТИИ в управление научных работ и международных связей (ул. Желтоксан, 69 Б).

Члены редакционной коллегии не несут ответственности за стиль, содержание, грамматические ошибки статей, опубликованных в журнале.

Условные п.л. 7,2 Расчетные п.л. 6,9

Тираж 25 экз. Заказ № 70

Типография МТИИ,
080000, г. Тараз, проспект Жамбыла, 75 «А».

Dear teachers, doctoral students, undergraduates!

In the next issue of the Republican popular Science magazine "Vestnik ITII", published in January-March 2024, articles corresponding to the following scientific directions are accepted:

- Natural sciences, technologies;
- Economy;
- Pedagogy;
- History;
- Right;
- Philology.

To publish an article, you must meet the following requirements:

1. The article should be relevant, scientific and have a novelty of practical significance. The authors are responsible for the reliability and significance of scientific results, as well as the relevance of the scientific content of the work. Plagiarism is not allowed.

2. The text of the article should be written in the volume of 5-7 sheets of Times New Roman, size - 12, with a line spacing of 1.

3. Sheet parameter: upper and lower - 20 mm, left - 30 mm, right - 15 mm, paragraph indentation-1 cm.

4. The UDC index (UDC) must be affixed in the upper left corner.

5. After one line in the center, the title of the report should be written in CAPITAL LETTERS (bold font).

6. Under the title of the report, after one line – in the center of the sheet should be written the initials of the author (s) in simple letters (bold), academic degree, position.

7. Under the heading, the full name, address (in bold) of the institution in which he works is indicated.

8. Annotation - in three languages (kazakh, russian, english) annotation should contain a and description of the main ideas touched upon by the author of the article (70-100 words). Keywords related to the proposed work should also be given (not less than 5 words).

10. The text of the article should be written after one interval.

11. The list of references is set out at the end of the article, depending on the order of presentation in the work. In the text given as a reference, the number corresponding to the number in the list of references is indicated in square brackets. (Sample: link [1, p. 11]. References 1. Seitbayev M. S. Historical geography of cities along the Great Silk Road A.: nauka, 1999. - 284 p.).

12. The magazine "ITII Zharshysy" is published 4 times a year, i.e. 1 time in 3 months.. The deadline for submitting an article to the next issue of the journal is 1.5 months before the publication of the journal

13. Payment is made for the publication of the article after the approval of the article and inclusion in the issue of the journal. A letter with payment details is sent to the author. If the payment is made by an organization, it is necessary to send us the details of the organization for drawing up the contract. The cost for the publication of one article in the journal "ITII Zharshysy" is 3500 tenge.

Note: the author(s) is responsible for the content of the article. The Scientific Editorial Board reserves the right to publish (non-disclosure) or postpone the article. Unpublished articles are not subject to review and review.

Articles are accepted by e-mail itii.nauka@mail.ru or they can be transferred to the ITII to the department of scientific works and international relations (Zheltoksan street, 69 B).

Members of the editorial board are not responsible for the style, content, grammatical errors of articles published in the journal.

Conditional p. sh. 7,2 Calculated p. sh. 6,9
Edition of 25 copies . Order No. 70

Printing house of ITII,
080000, Taraz, Zhambyl avenue, 75 «A»